ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: IX Temmuz - Kasım 1993 Sayı: 27

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: IX Temmuz - Kasım 1993 Sayı: 27

Levent Şahverdi Arşivi

Kültür Ofset Ltd. Şti. 428 20 45 Ankara

Levent Sahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

Kaybımız	:	E. Korg. Cemalettin Enginsoy.....472
Prof. Dr. İsmet GİRİTLİ	:	Lozan Antlaşmasının 70. Yıldönümü Ardından.....473
Prof. Dr. Hasan KÖNİ	:	"Kurtuluş Savaşı Öncesi Azınlıklar Sorununa Bir Bakış" 479
E. Büyükelçi Fuat BAYRAMOĞLU	:	"Millî Mücadele Yıllarında Ankara".....485
Prof. Dr. Yılmaz ALTUĞ	:	"Bir Yunan Diplomatına Göre Yunanistan'ın Batı Anadolu Macerası".....493
E. Korg Cemal ENGİNSOY	:	"Gerçekçi Atatürk" 513
Dr. Sıtkı AYDINEL	:	"Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Cumhuriyetinin Temel Nitelikleri".....523
Dr. Temuçin Faik ERTAN	:	"Kadro Hareketi İle İlgili Bir Değerlendirme ve Bazı Düzeltmeler" 549
Yrd. Doç. Dr. Zekâi GÜNER	:	"İzmir İşgali Olayının Trakya'daki Tepkileri" 559
Alptekin MÜDERRİSOĞLU	:	"Batı Anadolu'da Kurulan Kısa Ömürlü bir Devlet: İONYA" 569
H. Cevahir KAYAM	:	"Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunu TBMM'de Görüşülmesi" 581
Dr. Şengül ÖZERKAN	:	"Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Devletçilik".....609
Hüseyin TOSUN	:	"İtilaf Devletleri Son Birliklerinin İstanbul'dan Ayrılışları (2 Ekim 1923)" 627
Mustafa ESKİ	:	"Kastamonu'da Yapılan İlk Kadın Mitingi" 653

Levent Sahverdi Arşivi

KAYBIMIZ

Emekli Korgeneral CEMALETTİN ENGİNSOY

Atatürk Araştırma Merkezi Aslî Üyesi olan Emekli Korgeneral Cemalettin ENGİNSOY'u 14 Şubat 1994 tarihinde kaybettik.

Merhum ENGİNSOY, 1912 yılında Kilitbahr'da (Çanakkale) doğdu. Sırasıyla Kuleli Askeri Lisesi'nden, Kara Harp Okulu'ndan, Fen Tatbikat Okulu'ndan, Kara Harp Akademisi'nden ve Amerika Birleşik Devletleri Kara Harp Akademisinden mezun oldu.

Kurmay Binbaşı iken Harp Akademilerinde Öğretim Görevlisi olarak bulundu. Daha sonra Kurmay Yarbay olarak Paris'de NATO Yüksek Komutanlık Karargâhında, Lojistik Plan Subayı ve Kurmay Albay olarak da Vaşington'da Kara Ateşesi görevlerinde bulundu.

1966 yılında Korgeneralliğe yükselen ENGİNSOY, 2 nci ve 11 nci Kolordu Komutanlığı, Genelkurmay Lojistik ve Muharebe-Elektronik Başkanlığı görevlerini yaptı.

1969 yılında emekli olan ENGİNSOY, 1971-1982 yılları arasında Genelkurmay ATESE Başkanlığı Stratejik Etüt Kurulu Başkanı olarak görev yaptı.

Merhum ENGİNSOY'un askeri konuların yanısıra Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi konularında da yayınlanmış eserleri vardır.

Merhum ENGİNSOY'a Cenab-ı Hak'tan rahmet, ailesi, yakınları ve dostlarına da başsağlığı dileriz.

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT : IX OCAK 1994 SAYI: 27

LOZAN ANTLAŞMASI'NIN 70. YILDÖNÜMÜ ARDINDAN

Prof. Dr. İSMET GİRİTLİ

Geride bıraktığımız 1993 yılı boyunca Lozan Andlaşması'nın 70. yıldönümü bir takım etkinliklerle kutlanmıştır. 24 Temmuz 1923'de imzalanan Andlaşmanın imzalanışına yol açan tarihi olay ve aşamaları şöyle özetlemek mümkündür. Milli Mücadeleyi kazanmamız üzerine Mütareke Andlaşması Mudanya'da imzalanmış idi. TBMM Hükümeti barış konferansının İzmir'de yapılmasını önerirken, Müttefikler 27 Ekim tarihli notaları ile konferansın Lozan'da yapılmasını isteyerek, Ankara Hükümeti ile İstanbul Hükümeti'ni de davet edince TBMM 1 Kasım 1922'de Saltanata son vererek konferansta sadece Ankara Hükümeti'nin temsil edilmesini sağlamıştır.

Konferansın açılış oturumu 20 Kasım 1922'de Lozan'da yapılmış, görüşmeler 4 Şubat 1923'de kesintiye uğrayarak, 23 Nisan 1923'de tekrar başlamış ve Lozan Adlaşması ile Ek 17 adet diğer vesika ve mektuplar, 24 Temmuz 1923'de imzalanmıştır. Lozan Hotel du Chateau'da yapılan toplantılarda Türkiye'yi Yusuf Kemal Bey yerine Dışişleri Bakanı olan İsmet Paşa'nın başkanlığında bir heyet temsil etmiş, Sağlık Bakanı Rıza Nur Bey ile eski Maliye Bakanı Hasan Saka Bey'in bulunduğu heyette askeri, mali, ekonomik, hukuki danışmanlar ve katipler bulunmuştur.

Lozan'a gittiği sırada 38 yaşında bulunan İsmet Paşa dış politikada büyük tecrübelere sahip olmamasına rağmen, karşısına çıkan müttefik

Levent Sahverdi Arşivi

devletlerin kurt politikacıları ile başa çıkmış ve konferansta Birinci Dünya Savaşı'nın galiplerini yenilgiye uğratan bir devletin temsilcisi olduğunun bilinci ile hareket etmiştir. Nitekim açılış oturumunda konuşma yapan İsmet Paşa, Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olarak kabul edilmesi ve eşit hak ve yetkilere sahip olması gerektiğini belirtmiş, ne var ki, müttefiklerin özellikle Osmanlı İmparatorluğu devrinde elde ettikleri kapitülasyonları devam ettirmek istemeleri, Türkiye ile bu devletler arasında en önemli uyuşmazlık konularından biri olmuş, bu istekleri 4 Şubat 1923'de İsmet Paşa tarafından reddedilmesi üzerine de, Konferans çalışmaları iki buçuk aya yakın bir süre için kesintiye uğramıştır.

İsmet Paşa'nın Ankara'ya dönmesinden sonra Lozan'daki görüşmeler hakkında TBMM'nin 27 Şubat-6 Mart 1923 günleri arasındaki gizli oturumlarında şiddetli tartışmalar olmuş, bir kısım üyeler İsmet Paşa'yı şiddetle eleştirirken, çoğunluk barış görüşmelerine devam edilmesini istemiş, Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'yı desteklemesi ve görüşmelerin başlamasını istemeyenleri eleştirmesi üzerine, Meclis, görüşmelerin tekrar başlaması için teklifte bulunulmasını kabul etmiş, Lozan Konferansının İkinci kısmı toplantıları 23 Nisan 1923'de başlamıştır. Üç ay kadar devam eden toplantılar sonucunda bağımsızlığımızı ve egemenliğimizi tehdit eden Kapitülasyonlar meselesi Türkiye'nin istediği şekilde halledilmiş ve Türk limanları arasında deniz nakliyatı yapmak demek olan Kabotaj hakkı da yabancılardan alınarak, sadece Türk vatandaşlarına sağlanmıştır. Savaşta yenilen Yunanistan'ın Türkiye'ye tamirat karşılığı ödemede bulunamayacak durumda olmasından dolayı İsmet Paşa tamirat karşılığı olarak Yunanistan'ın Türkiye'ye Karaağaç'ı terketmesini kabul etmiş, Başbakan Rauf Bey'in itirazına karşı Mustafa Kemal bu konuda da İsmet Paşa'yı desteklemiştir.

Lozan Andlaşması, TBMM'de cereyan eden görüşmeler sonucunda 24 Ağustos 1923 günü, 227 üyeden 213'ünün olumlu oyu ile tasdik edilmiş, Lozan Andlaşmasını tasdik etmeyeceklerini ileri sürerek, Türkiye'yi tehdit eden Müttefikler uzun bir gecikmeden sonra, Andlaşmayı onaylayarak, Lozan Andlaşması 6 Ağustos 1923'de yürürlüğe girmiştir.

Lozan Andlaşması, I. Dünya Savaşından sonra galip devletler tarafından mağlup devletlere kabul ettirilen barış andlaşmalarından farklı olarak, Yeni Türk devleti ile 1. Dünya Savaşı'nın galipleri arasında eşit

Levent Sahverdi Arşivi

şartlarla yapılan andlaşmadır. Bunu da, Osmanlı İmparatorluğu'na Sevres Andlaşmasını zorla kabul ettirmek isteyenlere karşı yürüttüğümüz ve zaferle sonuçlandırdığımız Milli Mücadeleye borçluyuz. 1919-1938 yılları arasında yeralan zaman kesiminin Milli Mücadele dönemi ile Lozan Andlaşması döneminin 1919-1922 yıllarındaki bölümün dış politikasını bizzat Mustafa Kemal yönetmiş, 1923-38 döneminde ise Mustafa Kemal'in baş yardımcısı İsmet Paşa olmuştur.

II

Bazı kişi ve çevreler, Lozan Barış Andlaşmasının zafer değil, hezimet olduğunu iddia etmeğe başlamışlardır. Oysa Türk milletinin Mustafa Kemal liderliğinde giriştiği savaş Ağustos 1922'de Askeri zafer ile sonuçlanınca yurdumuzu diğer hukuki, siyasi ve ekonomik bağlardan da kurtarmak için "Lozan", Kurtuluş Savaşımızın silahsız ve diplomatik aşamasını oluşturmuştur.

Lozan Andlaşmasının bir "Zafer" oluşturduğuna kuşku yoktur. Amerikalı tarihçi (Henry W. Littlefield" (History of Europe) adlı eserinde "Türkiye, Lozan Andlaşması ile, ordu ve donanmanın sınırlandırılmasından, tazminat ödemekten, Serves Andlaşmasının yüklediği diğer kayıt ve engellerden kurtulmuştur" demekte ve Atatürk'ün vaciz deyimi ile, "Lozan Türk milleti aleyhinde yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevres Andlaşması ile ikmal edildiği sanılmış büyük bir suikastın yıkılmasını ifade eden bir belge, Osmanlı devrine ait tarihte eşi geçmemiş bir siyasi zafer eserini oluşturmaktadır."

Bilindiği gibi, Lozan Konferansı "Mont Benon" gazinosu salonunda yapılan açılıştan sonra, ilk toplantısını 21 Kasım 1923 günü Chateau d'Ouchy otelinin büyük salonunda yapmış, Lozan Konferansında İngiliz Delegasyonunda yer alan Sir Andrew Ryan'ın hatıralarında yazıldığı gibi, bu konferansın önemli iki şahsiyeti, Konferansın ilk safhasında Lord Curson, bütün Konferans boyunca ise İsmet Paşa olmuştur.

Eski Dışişleri Bakanlarımızdan Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın Andlaşmanın 10. yıl dönümü dolayısıyle "Hakimiyeti Milliye"de yayınladığı makalesinde vurguladığı gibi, "Lozan'da bir taraftan yedi devlet, öbür taraftan da Türkiye arasında imzalanan Andlaşmanın müzakereleri savaş

Levent Sahverdi Arşivi

meydanlarındaki savaşlardan daha kolay olmamış, İsmet Paşa, memleketine ve Başkumandanına 1923 yılında, bu defa siyaset meydanından büyük zafer getirmiştir."

Asırlık hesapların görüldüğü ve 20 Kasım 1922'den başlayan Lozan Barış Konferansında müzakereler 4 Şubat 1923'de kesilerek, 23 Nisan 1923'de yeniden başlamış ve 24 Temmuz 1923'de Andlaşma imzalanmıştır. Gerçekten Rumin Sarayındaki Üniversite Tören Salonunda İsviçre Cumhurbaşkanının da katılmasıyla yapılan toplantı ile Lozan Konferansı sona ermiş, bir andlaşma ile 17 Ek, İsmet Paşa'dan başlayarak, Konferansa katılan diğer ülkelerin delegeleri tarafından imzalanmıştır.

Lozan Barış Andlaşması neler getirmiştir? sorusuna Şevket Süreyya "Türkiye'nin İstiklalini getirmiştir" demektedir. Gerçekten bunun böyle olduğunu anlamak için Lozanın sonuçları ile Sevres Andlaşmasını karşılaştırmak usulden olmuştur.

Nitekim Mustafa Kemal de bu konuyu Büyük Nutuk'ta böylece özetlemiştir. Bu karşılaştırma yerindedir. Zira Türk istiklal ve varlığını yıkmak için düşünülmüş olan Sevres paçavrasını, Türk milleti, süngüsü ile parçalayıp, bunu hazırlayanların suratlarına atmış ve yerine Lozan hükümlerini kabul ettirmiştir.

Eğer Milli Mücadele olmasa veya başarısızlığa uğrasaydı, Türkiye'nin egemen devletler arasındaki varlığı fiilen sona eriyor ve ülkemiz gerçek bir sömürge haline düşürülüyordu.

İsmet Paşa başkanlığındaki Türk delegasyonu 2 Ağustos'ta İstanbul'a, 13 Ağustos'ta Ankara'ya gelmiş ve büyük gösteri ile karşılanmıştır. 2 Ağustos 1923 günü açılmış olan 2. Büyük Millet Meclisi'nde Lozan Andlaşmasının kabulü görüşmeleri tartışmalı geçmiş birçok milletvekili Andlaşmayı ve delegasyonu şiddetle tenkit etmiştir.

Neticede Lozan Barış Andlaşması 213 lehte ve 13 aleyhte oyla kanunlaşmış ve Yeni Türkiye'nin inşası işi barışın kanunlaşması tarihi olan 23 Ağustos 1923'den sonra başlamıştır.

Meclis'te Muhalefeti oluşturan "İkinci Grup", Lozan'daki görüşmelerin İtilaf Devletlerinin özellikle adli, mali ve iktisadi konulardaki hükümlerde ısrar etmesi sonucu 4 Şubat 1923'de kesilmesi üzerine, İsmet Pa-

Levent Sahverdi Arşivi

şa'ya Muhalefet ve eleştirilerini arttırmış, Gazi'nin ve Hükümet'in açıklama ve desteklemelerine rağmen, Lozan'ın kaybolduğunu, İsmet Paşa'ya artık güvenilemeyeceğini ilan ederken, Trabzon Mebusu Şükrü Bey "Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılan zafer Lozan'da heba edilmiştir" diye haykırmıştır. Bu arada (şuursuzca bir cinayetle) Ali Şükrü Bey'in, Giresun Gönüllü Alayı Kumandanı Osman Ağa (Topal Osman) tarafından öldürtülmesi, Osman Ağa'nın Alayındaki bazı bölüklerin ise Çankaya Köşkünün muhafazasında görevli olması tutuklama emrine karşı çıkan Topal Osman'ın yaralanarak ölmesine ve ölüsünün Meclis kapısı önünde teşhir edilmesine rağmen dedikodular Mustafa Kemal'e kadar iletilmiş, eski birliğini kaybetmiş TBMM'sinin dağıtılarak, yeni meclisle yürütülmesi fikri ittifakla kabul edilmiştir. 2 Ağustos 1923'te açılan 2. TBMM Lozan Andlaşmasını tetkik ve onaylamıştır.

10 Ağustos, 1920'de imzalanan ve Türkiye için bir "Ölüm Belgesi" niteliğinde olan Sevres projesinin yıldönümüdür. "Proje" diyoruz zira Sevres, hiç bir görüşmenin mahsulü olmayıp, İtilaf Devletleri tarafından Yunan Başbakanı Venizelos'un da katılması ile düzenlenmiş ve Vahdettin'in Damat Ferit başkanlığındaki hükümeti tarafından imzalanmakla birlikte hiç bir zaman yürürlüğe girmemiştir. Bu proje, (18 Temmuz 1920)'de, Fransız başbakanı Alexandre Millerand'ın imzası ile Osmanlı Hükümetine sunulmuş ve Osmanlı Hükümeti bu andlaşmayı reddeder, ve özellikle Anadolu üzerinde otoritesini kuramaz ve Andlaşmanın uygulanmasını sağlayamazsa, Müttefiklerin, İstanbul'u Osmanlı payı tahtı olarak bırakan hükmü tekrar gözden geçirmeye ve Türkiye'yi daimi olarak Avrupa'dan dışarıya atmaya mecbur olacağı tehdit savrulmuştur.

Türk öz vatanının nasıl parçalandığını ve Türk ulusunun nasıl köleleştirilmek istendiğini açıkça ortaya koyan bu andlaşmanın bilinmesi ve daima hatırlanması lazımdır. Türk milletinin Mustafa Kemal liderliğinde Sevres paçavrasına verdiği cevap, Milli Mücadele'de kazandığımız zaferin sonucu milletimizin şanına layık bir barış ile Lozan Andlaşmasının 24 Temmuz 1923'de imzalanarak, 24 Ağustos 1923'de TBMM'ce onaylanmasıdır.

Lozan Andlaşması ile Türkiye'nin tatmin edilmiş olduğunu belirten Mustafa Kemal, Büyük Nutuk'ta özetle şöyle demişti: "Lozan Barış ma-

Levent Şahverdi Arşivi

sasında söz konusu olan sorunlar üç dört senelik yeni döneme ait ve münhasır kalmıyordu. Yüz yıllık hesaplar görülüyordu. Bu kadar eski, bu kadar karışık, bu kadar pis hesapların içinden çıkmak, elbette o kadar basit ve kolay olmayacaktı. Malumdur ki Yeni Türk Devletinin yerine geçtiği Osmanlı Devleti bir takım kapitülasyonların zebunuydu. Hristiyan unsurlar bir çok ayrıcalıklar ve dokunulmazlıklara malik bulunuyorlardı. Osmanlı Devleti kendisini tesis eden asıl unsur Türk milletinin insanca yaşamasını sağlayacak olanaklara ulaşmaktan men edilmişti. Memleketi imar edemez, şimendefer yaptıramaz, hatta okul onaramazdı. Bu hallerde yabancılar derhal müdahale ederlerdi." Bu nedenle Lozan da en çok zaman alan mesele Osmanlı Devletini güçsüz kılan kapitülasyonların ilgası olmuş ve Lozan Andlaşmasının 28. maddesi bu yüz kızartıcı hükümleri, uzun süren tartışmalar ve görüşmelerin kesilmesi bahasına, kaldırmıştır.

Türk ülkesini parçalayan ve Türkiye'yi bir sömürge durumuna sokan Sevres ile Lozan arasında önemli farklar vardır. Lozan ile Misak-ı Milli'de saptanan hedeflerin hemen tamamına ulaşılmış, Türkiye'nin Müttefiklere hiç bir tazminat ödemeyeceği, Doğuda bir Ermeni devleti ve Batıda bir Yunan devletinin bulunmaması sağlanmıştır. Yunanistan'la ahali mübadelesinden sonra Türkiye mütecanis bir devlet haline geliyor, kapitülasyonlar ilga ediliyor, egemenliği ve bağımsızlığı üzerinde konulan tahditler kaldırılıyordu.

Lozan Andlaşması ile taçlanan Milli Mücadele dönemi Türk diplomasisinin başarılı olması, bir taraftan askeri alanda kazanılan zaferler, diğer taraftan Müttefik Devletler arasındaki dayanışmanın çökmesinden ve Sovyetler Birliği ile Batılı Devletler arasındaki gerginlikten Türk dış politikasını yönetenlerin faydalanmasını bilmeleri sayesinde mümkün olabilmiş, ne var ki bu başarıda, Misak-ı Milli'de ülke ile ilgili hedeflerin gerçekçi bir şekilde tahdit edilmesi önemli roy oynamıştır.

Lozan Barış Andlaşmasının en vaciz değerlendirmesini Mustafa Kemal Büyük Nutuk'ta şu sözlerle yapmıştır. "Bu Andlaşma Türk milleti aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış ve Sevres Andlaşması ile ikmak edildiği zannedilmiş büyük bir suikastın çöküşünü ifade eden bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte benzeri bulunmayan bir siyasi zafer eseridir."

Levent Sahverdi Arşivi

KURTULUŞ SAVAŞI ÖNCESİ AZINLIKLAR SORUNUNA BİR BAKIŞ

Prof. Dr. HASAN KÖNİ

Giriş

I nci Dünya Savaşı'nda, kendilerine devlet kurabilecekleri vaadi verilerek kandırılan azınlıklar eski devletleri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Ruslar, İngilizler, Fransızlar ve Amerikalılarla işbirliğine girmişlerdir. Almanya ise Avrupa içindeki azınlıkları yukarda adı geçen müttefiklere karşı kullanma çabaları içinde idi. Ermenilerin ve Rumların ve Süryanilerin İngiliz, Fransız ve Ruslar tarafından Kurtuluş Savaşı öncesi kullanılmaları, ileri sürülmeleri hakkında birçok eser olmasına karşın müttefikleriyle birlikte Bakü ve Orta Doğu petrolü peşinde koşan Amerika'nın rolü konusunda kapsamlı bir araştırma yapılmış değildir. Oysa, Amerika aynı diğer müttefikleri gibi azınlıkların peşinde koşmuştur. Başkan Wilson tarafından yayınlanan ve çeşitli soyların devlet kurmalarını öneren ondört nokta ilk bakışta her ne kadar Türklere ümit vermiş olsa da asıl amacın Osmanlı toprakları üzerinde azınlıkların kuracağı yeni devletlere yol açmak olduğu anlaşılmaktadır. Hatta ABD, Erzurum Kongresi sırasında manda sorunu görüşülürken mandater olma konusunda epeyi ümit beslemiştir. General Harbord'un Ermeniler konusundaki raporu bugün iyi bilinen konulardandır. Amerika'yı Osmanlı İmparatorluğunun yağmasından geri çeken olay, acemiliği yüzünden 1917 yılında, yani savaş başladıktan üç yıl sonra savaşa katılmasına karşın, en büyük asker kaybına uğramış olmasıdır. Amerikan kamuoyu gereksiz buldukları bu kayıp karşısında Amerika'nın Avrupa'nın işlerinden el çekmesini sağlamıştır. Amerika'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki azınlıklara karşı tutumunu Washington'daki arşiv belgelerinin ışığında incelemeye

Levent Şahverdi Arşivi

çalışacağız. Bu inceleme bize Kurtuluş Savaşı'nın ne zor şartlar altında gerçekleştiğini daha iyi açıklayacağı gibi bu savaşı yapanların dehasını da bir daha kanıtlayacaktır.

1 - Amerika'nın Görevi

İngiltere'nin Kafkaslar'dan 1918'den sonra başarısız bir biçimde çekilmesinden sonra Amerika'ya yüklenen görev Ermenistan'ın hamisi olmasıydı. Oysa, yukarda belirttiğimiz gibi, 1919-1920 seneleri içinde Amerikan Senatosu Versay Antlaşması'nı reddetmiş ve yalnızca Versay'ı reddetmekle kalmayıp Ermenistan konusunda da çekimser kalmayı yeğlemişti. Bazı yazarlara göre Amerika'nın Orta Doğu'daki tutumu Dışişleri Bakanı'nın Fransız Büyükelçisi'ne Başkan Wilson adına gönderdiği cevabî notada belirlenmektedir[1].

24 Mart 1920 tarihli bu notaya göre, Amerika San Remo Barış Konferansı'na temsilci göndermeyecek, Osmanlı İmparatorluğu ile barış antlaşması imzalamayacak ancak, kendi görüşlerinin barış antlaşmasında yer almasını isteyecektir. Ayrıca ABD, Başkan Wilson'un bu notada yer alan görüşlerine göre, Orta Doğu'da açık-kapı politikası uygulanmasından yana idi. Bu politika ile Amerika, Orta ve Yakın Doğu pazarlarının Amerikan iş adamlarına açık olmasını istiyordu.

24 Mart tarihli notanın getirdiği ortamda ABD'nin Orta Doğu işlerine karışmayıp yalnızca etkin olmaya çalışmasını sağlayan bazı faktörler bulunmaktadır. Bunların başında General James G. Harbord'un raporu gelmektedir. Raporda Harbord, Ermeni nüfusunun bir devlet kurmaya yetmiyeceğini belirtmiş ve Ermeni hükûmetine manda himayesinde yapılacak yardımların 750 milyon doları aşacağını hesaplamıştır. Pek Türk dostu olmamakla birlikte olayları Amerika'nın lehine gerçekçi bir biçimde yorumlayan Amiral Bristol da bu kararların alınmasında önemli bir rol oynamıştır. Her ne kadar ABD'in manda yönetiminde insancıl duyguların öneminden bahsedilse de malî ve stratejik çıkarların daha önemli bir rol oynadığı dikkati çekmektedir. Amerika, bu iki önemli adamının yaz-

1 David Fromkin, *A. Peace to End All Peace,* Avon Books, New York, 1989, s. 533.

Levent Sahverdi Arşivi

dıklarını ve davranışlarını izleyen ayrıca rapor veren kimseleri de onlarla birlikte bulundurmuştur. Bu kimseler özellikle Harbord'un işinin ehli ve tarafsız bir insan olduğunu Başkan Wilson'a iletmişlerdir[2]. Böylece Amerika geniş bir biçimde hazırladığı Ermeni devleti haritalarını Washington'daki arşivine gömmek zorunda kalmıştır.

Amerikalıları Ermeni devletini desteklemekten alıkoyan diğer bir husus Anadolu Müslüman halkının bir bütün olduğuna dikkati çeken raporlardır. Bristol, 5 Ekim 1920 tarihli raporunda Türk ve Kürtlerin, Rus sınırında birlikte savaştıklarını ve çoğu müfreze liderlerinin ise Türk olduğunu bildirmiş ve bu toprakların Ermenilere verilmesi durumunda sınırların ancak askerî otoritelerce korunabileceğini açıklamıştır. İçerde birçok malî sorunları olan ve halkının çoğunluğu savaşa karşı bulunan ABD bu sınırlar için silâhlı bir çatışmaya girmekten de kaçınmıştır[3].

Bristol'ün dikkati çektiği diğer bir husus kendisine sürekli haber bombardımanı yapan Ermenilerin propagandalarıdır. Ermeniler, imzalanacak olan "Sevres Antlaşması"nı desteklemek amacıyla Türklere karşı çeşitli operasyonlara girişmiş olmalarına karşın gönderdikleri haberlerde, özellikle Amerikalılara, Türko-Tatarların, Bolşeviklerle birlikte kendilerine saldırmak üzere olduklarını bildirmektedirler. Hatta iddialarında biraz daha ileri giderek Amerikalıları, İngiliz ve Fransızlarla bu verimli Doğu bölgesinde yerleşme amaçlarını da hesaplayarak İtalyanların açıkca, Fransız ve İngilizlerin ise dolaylı olarak Mustafa Kemal'e yardım ettiklerini söylemektedirler[4]. Ancak, Bristol durumu Washington'a yansıtırken aslında Ermenilerin Bolşeviklerle, Kemalistlere karşı işbirliğine girme çabaları içinde olduğunu belirtmektedir. Bristol, 27 Ekim 1920 tarihli bir başka raporunda ise Erivan'daki Rus temsilcisinin Mustafa Kemal'e gidecek olan savaş malzemeleri için Ermenistan'dan geçen demiryollarını kullanmak amacıyla başvurduğunu ve Ermenistan olarak Sevres Andlaşması'nı reddetmelerini istediğini ve Rus silâh ve cephanesinin motorlarla

2 Bkz. National Archives, T-1193-1, George L. Richards adlı Massachusettsli tıp danışmanı General Harbord'un raporlarında yazdıklarının doğru olduğunu gizlice Başkan Wilson'a bildiriyordu: 760J.67/47 no.lu belge.

3 *Report of the American Military Mission to Armenia*, 66 th Congress, 2d Session, doc. 266, April 13. 1920, s. 3.

4 T-1193-1, 760J. 67/44, 13 October 1920.

Levent Sahverdi Arşivi

Trabzon'a geldiğini açıklamaktadır[5].

Türk ordusunun başarılı manevraları Ermeni örgütlerinin bütün çabalarına rağmen Amerika'nın Ermeni devleti projesini ve topraklarını genişletme amacını önlemiştir. Ancak Ermeni davasını savunanlar olayı canlı tutmaya çalışmışlar ve Demokratik Parti 1924 seçim kampanyasında Ermeni davasını savunmuş ve bu baskılar sonucu Türk topraklarında Ermenilere yer verilmediği için Lozan Antlaşması imzalanmamıştır. Hatta Lozan Konferansı'nın ilk oturumları sırasında Amerikan Elçisi Child, 30 Aralık 1922 günü verdiği resmî demeçte Amerika'nın bu antlaşma çalışmalarına katılmamasına rağmen Ermeni Ulusal Evi ile ilgili konularda taraf olmak istediğini ve Amerika'da bulunan Ermenilere bu konunun konferansta ele alınacağı konusunda söz verildiğini ilân etmiştir. Ancak Amerikan önerisi yerine Dr. Fridjtof Nansen'in azınlıkların Lozan'da değiş tokuş önerisi kabul edilmiştir. Andlaşmanın yayınlanması üzerine Ermeniler Amerika'da büyük gösterilere girişmişler ve Amerikan temsilcisinin Ermeni Ulusal Evi projesini Chester'e verilen demiryolu projesi ve petrol arama imtiyazları karşısında sattığını ileri sürmüşlerdir. Senato'da Ermeni iddialarını ileri süren Senatör King bir de senato araştırması istemiştir[6].

Amerika'nın bu tutumu Mustafa Kemal hükûmetini rahatsız etmiş ve 15 ve 16 Ocak tarihli Vakit gazetesinde Amerikan Elçisi Child'in gözlemci statüsünün çok ötesine gittiği ve hareketlerinin kınandığı açıklanmıştır. Amerikan Dışişleri Bakanı Grew ise yaptığı resmî açıklamada ne Açık Kapı politikası ne de Chester demiryolu projesi için taviz verilmediğini açıklamak zorunda kalmış, resmî ve daha tamamlayıcı açıklama ise Senato önünde yeni Dışişleri Bakanı Hughes tarafından yapılmış ve Hughes Senato'da hangi koşullar altında Amerikan hükûmetinin Lozan Konferansı'na katıldığını ve hiçbir gizli diplomasi yoluna başvurulmadığını açıklamıştır[7]. Daha sonraki yıllarda "Ermeni Ulusal Evi" konusu bir daha ele alınmamasına rağmen, Demokrat Parti gene aynı konuyu propa-

5 T-1193-1, 760J. 61/7, 27 October 1920.
6 Bkz., Senator King'in konuşması için: *Congressional Record*, June 3, 1924, ss. 10571-10576.
7 *American Journal of International Law*, Vol XVIII, 1924, s. 241.

Levent Sahverdi Arşivi

ganda materyali yapmış ve I nci Dünya Savaşı sırasında Amerika'nın Ermenistan ve halkına verdiği sözü tutma çabası içinde bulunduğunu belirtmiştir.

II - İkinci Amaç

Amerika, "Ermeni Ulusal Evi" tasarısının yanı sıra kurulmaya çalışılan Pontus Rum devleti için arabulucu rolü oynamak zorunda kalmıştır. Amerika'nın arabulucuğu Trabzon'u aralarında paylaşamayan Yunan ve Ermeni delegasyonları arasında olmuştur. San Remo Barış Konferansı'na sunulan Pontus Cemiyeti'nin önerisinde İsviçre tipi bir kantonal sistem Trabzon için önerilmiştir. Bu modele göre Ermeni ve Rumlardan oluşan Trabzon kantonunda, ticaret, endüstri, gümrükler, iletişim işleri ortak olarak yürütülürken, dinî işler, eğitim ve jandarma işleri ayrı olacaktır. Ermeni delegasyonu ise Trabzon'un kendi devletleri içinde kalmasını savunmaktadır. Sonunda her iki taraf Amerikan mandasının kendileri için daha yararlı olacağı kanısına varmışlardır. Oysa, 4 Eylül 1920 tarihinde Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na Paris'ten çekilen telgrafta Trabzon'un doğu ve batı diye ayrılarak Ermeni ve Rumlar arasında bölüşülmesine karar verildiği ancak, Sevres Antlaşması'na göre Trabzon vilâyetinin Ermenilere verilmeyip Türklerde kalacağı bildirilmektedir[8]. Sonraki belgelerde, Balkanlarda yapıldığı gibi Trabzon'un nüfusunun aslında dönme Müslümanlardan oluştuğu ispat edilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki Pontus'la ilgili raporlarda Mustafa Kemal ile Ermeniler arasında çatışmaların durması için Milletler Cemiyeti'nin konuyu ele alması istenmişse de Ermenistan'ın Karabekir'in güçlerine yenilip barış anlaşması imzalamasıyla ne Ermeni konusunda ne de Pontus için arabuluculuk konusunda Amerika'nın oynayacağı bir rol kalmamıştır.

Sonuç

I nci Dünya Savaşı'ndan yorgun çıkan Fransız ve İngilizler aşırı şekilde Türklere karşı kullandıkları Hıristiyan azınlıkların sorunlarını yeni ve taze güç olarak gördükleri Amerika'nın üzerine yığmaya çalışmışlardır. Amerika ise hammaddeler yönünden çekici bir hale gelen bu bölgede

8 T,1993-1, 760J.6715/44.

Levent Sahverdi Arşivi

kendi çıkarı için bir yer kapma çabasına girişmiştir. Ancak, kendi kamuoyunun baskısı sonucu ve gerçekleri görenlerin analizleriyle bu hayalden vazgeçmiştir. Siyasî sisteminin kendi içindeki azınlıkların etkisine açık olması nedeniyle, özellikle azınlıkların daha yüksek oranda oy verdikleri Demokrat Parti vasıtasıyla Ermeni sorunu tekrar tekrar Türkiye'nin karşısına çıkarılmıştır. Türkiye, ayaklarının üstünde sağlam durmuş ve azınlıklara verilen tavizlerin bir başka çözüme yönelmesi mümkün olmamıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA ANKARA

FUAT BAYRAMOĞLU

Milli Mücadele yıllarında Ankara'yı anlatmak bir büyük milli destanın kaynağını canlandırmak demektir. Bunu da belki bir kitaba sığdırabilmek ancak mümkün olabilir. Bir bakıma Atatürk'ün büyük NUTUK'u işte bu Milli Mücadele ve Ankarasının bir öyküsüdür. Çünkü, Milli Mücadele bir Kurtuluş Savaşı mucizesidir. Türk milleti bunu bir idealin ve bir Önderin izlerinden gerçekleştirmiştir. Ve çünkü o dönemde Ankara Türkiye'nin kalbidir. Benim bu konuşmamla anlatabileceğim, bu destanın oraya ait küçük bir bölümünün bazı özellikleri olan ayrıntılarından bir anılar demetidir.

Kurtuluş Harbi ne müdhiş , ne büyük mucizedir.
Her tecellisini anlatmak uzundur bir bir.
Bir tecellisi fakat ruhu saatlerce sarar,
Orda bir Ankara var, insanı var, Meclis'i var,
Ki akıllar duruyor geçmişi andıkça bugün;
Öyle bir mucize var etti ki Türk milleti dün
Sürecek menkıbesinden yazılan destanlar...
Orda bir Ankara var, meclis'i var, halkı da var...

Büyük Türk şairi üstadım Yahya Kemal Beyatlı'nın mısralarından aldığım ilham ve onun, ruhumda hissettiğim manevi izniyle bugün burada tekrar ettiğim bu mısraları 1987'deki I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu'nda yaptığım konuşmamda okumuştum. O zaman doğan bu duygunun bugün de huzurlarınızda Milli Mücadele Yıllarının Ankarası'ndan bahsederken tekrarı ihtiyacını duyuyorum.

Evet, bir tecellisi ancak anlatabileceğim o yıllardaki Ankara'nın kalbi, Hacı Bayram-ı Veli, cami ve türbesinin bulunduğu semt olmuştur. Bunu

Levent Sahverdi Arşivi

açıklamağa ve buraya ait bir kaç olayı ve etrafındaki anılarımı özetlemeğe çalışacağım.

Eski devirlerde yurt içinden ya da Türk ve İslam âleminden Ankara'ya ilk defa gelenlerin bir gelenek olarak ilk ziyaret ettikleri yer, Hacı Bayram-ı Veli'nin mekanı olmuştur.

1993 yılında Akara'da iki büyük olayın, iki bayramın 70. yılı kutlanacak: 13 Ekim'de Ankara'nın başkent oluşu, 29 Ekim'de de Cumhuriyet ilânının 70. yılı... Şimdiden o günleri yürekten kutlarım.

Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'ya ait anılarıma yetmiş yıldan bir kaç yıl daha öncesine ineceğim. Bir başlangıç seçecek olursak 74-75 yıl öncesinde, Milli Mücadele denilen İstiklâl veya Kurtuluş Harbi'nin başlangıcı, I. Dünya Savaşının sonu olan Mondros Mütarekesi imzası tarihi 30 Ekim 1918'i başlangıç alacağım.

O tarihte biz Ankara'da, Hacı Bayram mahallesinde, cami ve türbenin hemen karşısında Yeni Şeyh Konağı denilen bir evde yaşıyorduk. Bu üç katlı, büyücek bir Ankara yapısıydı. Babam Hacı Bayram-ı Veli dergâhının post-nişini, Şeyh Mehmet Tayyib Efendi, çocukları ve torunlarıyla yaşardı. Ben oğullarının en küçüğü idim; 5-6 yaşlarında olmalıydım...

Babam İstanbul'daki Osmanlı Meclis-i Meb'usanı'nda Ankara mebusu idi. Meclis o tarihlerde padişah tarafından feshedilmiş, babamla ailesinden İstanbul'da olan bizler Ankara'ya dönmüştük. Ankara çok önemli, hüzünlü ve heyecanlı günler yaşıyordu. En büyük ağabeyim İstanbul hükümeti tarafından hapsedilmişti. Şehire İngiliz, Fransız işgal müfrezeleri gelmiş, yerli Ermeniler taşkınlıklarda bulunmağa başlamışlar...

Mahallemiz, Ankara'nın manevi merkezi olan Hacı Bayram-ı Velî'nin türbe ve camiinin bulunduğu semtti demiştim. Hacı Bayram-ı Velî o tarihte -ve her zaman da öyle olmuştur- Anadolu'nun Koruyucusu sayılıyordu. Bunu pek çok yerde okuyabilir, duyabilirsiniz... Ben de Türk Tarih Kurumu tarafından ikinci basımı 1989 da yapılan Hacı Bayram-ı Velî'ye dair kitabımda anlatmışımdır.

Türkiye'nin kalbi Ankara'nın manevî merkezi Hacı Bayram semtiydi. Bunu o yılların önemli olaylarıyla açıklayacağım:

Levent Sahverdi Arşivi

1) Atatürk, o yılların Mustafa Kemal Paşası, 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya geldiği zaman, tarifsiz coşkun ve heyecanlı bir halk kitlesi tarafından görkemli gösteri ve sevgilerle karşılanmıştı. O tarihte en çok 25-30 bin nüfuslu bir kent sanılan Ankara, onu ve *Kongurlar* dediği arkadaşlarını 50-80 bin kişilik bir kalabalıkla karşılıyor ve bağrına basıyordu. Bu insanların pek çoğu civar köy ve kasabalardan da atlı, yaya gelip katılmışlardı.

Mustafa Kemal Paşa ilkin Hacı Bayram'a getirilmiş, türbeyi ziyaretle büyük Velî'nin ruhuna bir fatiha okumuştur. O gün türbenin önüne kırmızı yol halıları serildiğini, ortanca ağabeyimin aynı güne rastlayan düğününü kutlayan ailemizin hanımlarından töreni seyrettiklerini bugün hâlâ anımsayıp anlatan büyüklerimiz var... Ben henüz ilk okula başlamıştım; kendi anılarım arasında o ziyaretin izlerini bulamıyorum. Ama Mustafa Kemal Paşanın Hacı Bayram'ı ziyareti bundan ibaret kalmamıştır.

Kemal Paşa Ankara'ya gelişinden bir hafta kadar geçince, 3 Ocak 1920 tarihinde, kentin ileri gelenlerini teşekkür için davet etmiş ve onlara uzun ve çok önemli bir konferans vererek geleceğe dair düşüncelerini anlatmış. Onunla hep beraber bulunmuş olan Mazhar Müfit Kansu anılarında: *"Konferans halk üzerinde iyi bir tesir bıraktı ve vaziyet hakkında aydınlanan halk büyük bir memnuniyet içinde mektepten ayrıldı"*. der. Konferansın ayrıntılarını NUTUK'ta buluyoruz: Orada 220 sayılı bir belge var ki çok ilginç ve dikkatle okununca geleceği anlatmış olduğu görülür.

Babam o tarihte hayatta ve 63 yaşındaydı. Herhalde o davette bulunmuş, o çok ilginç konferansı dinlemiş ve anlamış olmalıdır. Annemin daha sonraları bize sık sık anlattığına göre babam -ki adeta keramet sahibi olduğuna inanılan, zeki bir insandı- ona demiş ki *"Bu Mustafa Kemal Paşa, çok mühim işler, değişiklikler yapacak, bir gün tekkeleri, türbeleri de kapatacaktır. Ben o günleri görmek istemiyorum. Toprağın altı bana artık üstünden daha iyi geliyor. Elimi bir gün şöyle göğsüme koyup ruhumu teslim edeceğim. Beni öyle bulacaksınız..."* Ve aynen, anlattığı gibi de vefat etmiştir. Ölümü, 1338 Ramazan ayının ilk günü, yani 20 Mayıs 1920 gecesi kalp sektesinden olmuştu. Bunu tabiatiyle bütün ayrıntılarıyla hatırlarım.

Babam, sanırım Hz. Peygamberin vefatındaki yaşında bulunduğu için

Levent Sahverdi Arşivi

olacak, adeta ölüme hazırlıklarda bulunmuştu: Benim nüfusumu mahkeme kararıyla düzeltip yaşımı yediye çıkartarak ilk okula yazdırmıştı. Galatasaray'da okuyan ortanca ağabeyimi galiba 9 ya da 10. sınıftan ayırarak evlendirmiş. Düğün de nasılsa Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geldiği güne rastlamış. Belki de daha önce o işi de halletmek istemişti?!..

2) Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya geldikten sonra cereyan eden olayların en önemlilerinden biri, 23 nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışıdır. Bu olayın, evimizin önlerinde, mahallemizde geçen bölümü dolayısıyla büyük NUTUK'ta Kemal Paşa'nın yazmış olduklarını aktaracağım. O diyor ki: *"... Meclisi, Nisanın 23. Cuma günü açmaya karar verdik. Bu karar üzerine, 21 nisan 1920 günü yaptığım bildirimi, o günün duygu ve anlayışına ne denli uymak zorunluğu bulunduğunu gösterir bir belge olması bakımından, olduğu gibi sunmayı uygun görüyorum."* Tel çok ivedi olarak bütün askeri ve sivil makam ve kişilere gönderilmiş ve ivedi cevap istenmiştir:

"1- Bimennihilkerim (Tanrının yardımıyla) *Nisanın yirmi üçüncü günü, cuma namazından sonra Ankara'da Büyük Millet Meclisi açılacaktır.*

"2- Vatanın istiklâli, makam-ı refi'-i Hilâfet ve Saltanatın istihlâsı (halifelik ve padişahlık yerinin kurtarılması) *gibi en mühim ve hayatî görevleri yapacak olan Büyük Millet Meclisinin açılış gününü cumaya tesadüf ettirmekle o günün mebrûkiyetinden* (kutluluğundan) *istifade ve bütün mebuslarla birlikte Hacı Bayram-ı Velî cami-i şerifinde cuma namazı kılınarak envâr-ı Kur'an ve salâttan* (Kuran ve namazın nurlarından) *ışık alınacak ve güç kazanılacaktır. Namaz kılındıktan sonra Peygamberimizin kutlu sakalı ve kutsal sancağı alınarak Meclisin toplanacağı özel yere gidilecektir. Toplantı yerine girilmeden önce bir dua okunarak kurbanlar kesilecektir. İşbu törende, camiden başlayarak Meclise kadar, Kolordu Komutanlığınca askerî birliklerle özel tören düzeni alınacaktır.*

"3- Açılış gününün kutsallığını belirtmek için il merkezinde, Vali Beyefendi Hazretlerinin düzenliyeceği üzere hatim indirilmeye ve Buharî-i şerif okunmaya başlanacak ve Hatimin son bölümleri, uğur için, cuma günü namazdan sonra Meclisin toplantı yeri önünde okunup bitirilecektir."

(4) ve (5). maddelerde yurdun her tarafında okunacak Buhari ve indiri-

Levent Sahverdi Arşivi

lecek hatimlere dair talimatlar yer almakta, 6. maddede de *"Ulu Tanrı'dan tam başarıya ulaştırmasını yakarırız"*, denilmektedir.

Meclis'e girildikten sonra da Hacı Bayram-ı Velî'nin sancağı kürsünün arkasına yerleştirilir. Kur'an-ı Kerimle Sakal-ı Şerif Meclis kürsüsünün üzerine konulur. Tekbirler getirilir ve sonra sıra Meclis'in açılışına gelir.

3) İstanbul Hükûmeti ve Padişahın Mustafa Kemal Paşa'yı idama mahkûm etmesi ve şeyhülislamın fetvası üzerine Ankara Müftüsü Rifat (Börekçi) Efendinin büyük bir yurtseverlik ve cesaretle verdiği ve hemen hemen bütün Anadolu din bilginleri ve müftüleri tarafından imza edilen karşı fetva Ankara'da Meclis'in açılışından bir gün önce, 22 Nisan 1920 günü yayınlanmış ve ilk kez Hacı Bayram Camii'nde okunmuştur.

4) 13 Temmuz 1921 günü Afyon-Altıntaş savaşında Yunanlılarla savaşırken şehit düşen 4. Piyade Tümen Komutanı ve İnönü savaşları kahramanlarından Kurmay Yarbay Mehmet Nazım Bey için 30 Temmuz 1921 tarihinde büyük bir cenaze töreni düzenlenmiş, namazı Hacı Bayram Camii'nde kılındıktan sonra camiin kabristanında geçici bir mezara gömülmüştü. Mezarın etrafı da tahta çıtalarla çevrilip bir çeşit hazire yapılmıştı. Ziyaretçilerin bu tahta parmaklıklar üzerine yazılar, şiirler yazarak duygularını belirtmeleri kısa zamanda bir adet haline geldi.

Bu şehadet ve kabir benim yaşamımda iz bırakan önemli bir olay teşkil eder. Şiire uyanışımın ve yazışımın başlangıcı olmuştur. Yahya Kemal şiire başlayışını anlatırken diyor ki: *"Her sanatta olduğu gibi şiir sanatına da vukuf doğuşta olmaz. Zamanla elde edilir. Ya bir aşk veya bir ideal, bir harp, bir isyan, hasılı bu neviden bir hadise bir şairin inkişaf etmesine, hissini ifade etmek için dilinde bir kudret aramasına vesile olabilir."* Benim şiire başlamamın izahı bu işte! Ben de üstad gibi öyle bir vesileyle yazdığım ilk eserin hiç bir mısraını hatırlayamıyorum. Yalnız o tahtalarda gördüklerimin ayarına ulaşmak için işrâk, âfil olmak gibi Lûgat-i Osmanî'den bulunmuş kelimeler kullanmış olduğumu hatırlıyorum. 9-10 yaşlarımda olmalıyım...

5) Sakarya Savaşında yaralanan askerlerimiz Polatlı yakınından trenle Ankara'ya getirilmişler, milletvekilleri onları törenle karşılamışlardı (Eylül 1921).

Hacı Bayram caddesinde bugün izi, eseri kalmayan ve eskiden, ailede

Levent Sahverdi Arşivi
Levent Sahverdi Arşivi

aşağı konak diye iddialı bir adı olan eski bir binamız vardı. Meclis'in açıldığı gün törenle önünden geçenlerin eski resimlerde görüldüğü bu sıvasız bina, dördüncü sınıfa kadar okuduğum Menba-i Füyuzat İlk Okulu idi. O ara hastahaneye çevirildi. Biz de dördüncü sınıfta taş mektep denilen Ankara lisesinin ilk kısmına nakledildik.

Savaş cephesinden getirilen yaralıların bir kısmı da orada tedavi ediliyordu. Bütün mahalleli de gönüllü olarak yardımcı olmaya çalışıyordu. Bu olaylar Ağustos ve Eylül 1921 tarihlerine rastlar.

O tarihten bir yıl sonra da, büyük Taarruz'da esir alınan Yunan er ve subayları Ankara'ya getiriliyorlar. Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği bir emirle, (29 Eylül 1922) -Yunanlıların Türk esirlerine yaptığının tersine- Yunanlı esirlere iyi muamele edilmesi istenmiştir. Millet zaten onlara düşmanca davranmıyordu. Yunan başkomutanı Trikopis ve kurmayları Ankara'da esir gibi değil misafir gibi muamele görmüşlerdi. Yunan esirlerinin bazılarının mahallemizde, örneğin hastahanede hafif işlerde çalıştırılırken şefkatle muamele gördüklerini hatırlarım. Biz ki Yunanlılar Polatlı'ya kadar gelip de TBMM'nin tedbir olarak Kayseri'ye taşındığı ve Ankara'da paniğe kapılanların Çankırı, Çorum, Kırşehir gibi yakın kent ve kasabalara hicret ettiği zaman Ankara'da kalmış olan ve Yunanlıların mezalimine tevekkülle alın yazısı olarak terkedilen bizler, doğal olarak, Yunanlılara kin beslememiz gerekirken, böyle bir duyguya kendimizi kaptırmış değildik. Benim çocuk bellek ve bilincimde kalan bu anıyı teyit eden bir eski anketten şimdi bir bölüm okuyacağım. Bu anket, (Yeni Mebuslarımız) başlığı altında Urfa mebusu Yahya Kemal Beyle yapılmış ve 3 Temmuz 1339 (1923) tarihli *Hakimiyet-i Milliye*'de yayımlanmıştır. Yahya Kemal Bey, övücü sözlerle kısaca hatırlatıldıktan sonra kendisine bazı sorular yöneltiliyor, cevaplar alınıyor. Sorular ilginç ve cevaplar cidden değerli... Ama asıl son bir soru var ki şimdi üzerinde durduğum konuyu ve anımı doğruluyor, belgelemiş oluyor:

"Bu suallerden sonra Yahya Kemal Beye sorduk:

"- Ankaramızı nasıl buluyorsunuz?

"- Demin Yunan neferlerini Meclis'in salonlarında dolapları, masaları yerleştirirken, ortalığı süpürürken gördüm. Böyle bir manzara nerede gö-

Levent Sahverdi Arşivi

rülür?"

Yahya Kemal Beyin bu kısa cevabından da anlıyoruz ki Yunan esirlerine bazı işler yaptırılırken kendilerine, daima, ne şaşılacak şeydir, sertlik ve düşmanlık göstermeden muamele ediliyordu. Ben şu kadar yıl önceki izlenim ve anılarımı güçlendiren bu belgeye yeni rastlayarak, teyit edilmiş olduklarını görüyorum.

6) Sakarya Zaferi kazanıldığı zaman Kemal Paşa'nın Ankara'da karşılanması için hazırlık ve programlar yapılmıştı. Paşa istasyondan Meclis önüne gelecek oradan da -Ankara'ya ilk gelişindeki gibi- Hacı Bayram-ı Velî camiine gidilecekmiş. Mustafa Kemal Paşa bu programı uygulatmamış, Değişikliğin öyküsü çeşitli kitaplarda ona mal edilen çeşitli sözleriyle anlatılmıştır. Hangisi gerçektir bilinemiyor. En güvenilir olarak Falih Rıfkı Atay'ın (Çankaya)sından alıntılayacağım:

"Bir defa Saraçoğlu kürsüde Arap kültürü diye tutturduğu vakit hocalar ayaklanmışlar, hatibi dövmek için kürsüye doğru yürümüşlerdi. Saraçoğlu, acaba kendimi üzerilerine mi atsam, ne yapsam? diye düşündüğü sırada kapıdan Vasıf ve arkadaşları girerek kürsüye koştular ve bir mücadele cephesi kurdular. Böylece hocaların ayaklanışı sonuna kadar gitmedi. O akşam Mustafa Kemal Saraçoğlu'na diyordu ki:

"- Bak çocuk, büyük bir hata ettin. Ya seni dövselerdi ne olurdu? Yapacağımızı bir müddet daha geri bırakmağa mecbur kalırdık. Böyle şeyler tertip ister. Daha önce bize haber vermelisiniz. Hazırlıklı olmalıyız."

"Sonra şu fıkrayı anlatmıştı:

"-Sakarya'dan dönmüştüm. İstasyona çıkınca hocaların beni Hacı Bayram'a götüreceklerini haber verdiler. Baktım ki Mehmetçiğin zaferini türbeye kaptıracağız. Red de edemezdim. Kalabalık arasında yavaş yavaş yürüyerek bir tertip düşünüyordum. Tam Meclis'in önüne gelince, birden ayrıldım, balkona çıkarak nutuk söylemeğe hazırlandım. Halk da milletvekillerine katılarak karşımda bir dinleyiciler kalabalığı toplandı. Söyledim sonra içeriye girdim. Program bu olmuş oldu."

Atay'ın yazdığı şekilde cereyan eden bu olayın başka kaynaklarda Büyük Taarruz'dan sonra olduğu yazılır. Örneğin Celâl Erikan adlı bir yazarın Komutan Atatürk kitabında (S. 5) *"Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır.*

Levent Sahverdi Arşivi
Levent Sahverdi Arşivi

Mustafa Kemal İzmir'den Ankara'ya dönmüştür: Hacı Bayram Veli'nin ziyaret edilmesi önerisi karşısında kalınca şahlanır ve şöyle karşılık verir: "Hayır, oraya gidilmeyecektir. Türk çocuklarının kazandığı utkuda Hacı Bayram'ın hissesi yoktur ve olamaz."

Görüleceği gibi arada fark var: Sakarya'dan mı, Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra mı olmuş? Hangisi doğru acaba?

Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun son Özel Kalem Müdürlüğü görevinde bulunduğum (1944-46) sırada kendisinden Atatürk'e ait bir çok anılarını dinledim. Buna benzer bir hatırasını anlatmadı. Böyle bir olayın hikâyesini nice yıllar sonra okuduğum için (Çankaya'nın ilk baskısı 1958 yılındadır) Saraçoğlu'na sormam da artık mümkün değildi. Eğer olay Kurtuluş Savaşı'nın kazanılışından sonra ise, Refiî Cevat Ulunay tarafından da şöyle bir hatıra anlatılır: *"Hatta Büyük Halâskâr Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın büyük taarruzun gecesi Hacı Bayram-ı Velî'nin, parmaklıklarına sarılarak, sabaha kadar tazarrû ve niyaz eylediğini, sözüne itimad edilir bir zatdan dinlemiştim."*

Sakarya Zaferi (23 Ağustos-13 Eylül 1921) üzerine Meclisce kendisine Mareşal rütbesi ve Gazi ünvanı verilen Başkomutan Mustafa Kemal 20 Eylül'de orduya, (NEFERLERE) hitabı ile yazdığı bir mesajda şunları belirtiyor: *(.... Dünyanın hiçbir ordusunda yüreği seninkinden daha temiz, daha sağlam bir askere rast gelinmemiştir. Her zaferin en büyük payı senindir. Kanaatinle, imanınla, itaatinle hiçbir korkunun yıldıramadığı demir gibi pâk kalbinle düşmanı nihayet alt eden büyük gayretin için minnet ve şükranımı söylemeyi nefsime en aziz bir borç bildim..... Cenab-ı Hak giriştiğimiz kurtuluş mücadelesinde şerefli silah arkadaşlarıma kendilerini temyiz eden asaletin, civanmertliğin, kahramanlığın hakkı olan kat'i halâsı nasip etsin.)*

Levent Sahverdi Arşivi

BİR YUNAN DİPLOMATINA GÖRE YUNANİSTAN'IN BATI ANADOLU MACERASI

Prof. Dr. YILMAZ ALTUĞ

Yunan diplomatı A.A. Pellis 1937'de İngilizce yayınladığı, Yunanistan'ın Anadolu Macerası ve Sonsarı (Greece's Anatolian Venture and Aftermath) adlı ve Yunanistan'ın Anadolu Seferinin Diplomatik ve Siyasi Görünüşleri (1915-1922) alt başlıklı eserinde, Yunanistan'ın Anadolu'ya saldırmasını ve bilhassa bu kararı veren Venizelos'un, kararını nasıl verdiğini şöyle anlatmaktadır:

"Muazzam bir siyasî ve coğrafî hata" (A. sterghiades -İzmir'de 1919-1922 arası Yunan Yüksek komiseri- 6 Ocak 1930 tarihli Patris gazetesinde yayınlanan mülâkat)

"Küçük Asya Seferi 1920 Kasımında Yunanistan'da rejim değişikliği sonucu bazı başarısızlığa mahkûm olmuştu". (Yukarıdaki yorum hakkında 7 Ocak 1930 tarihli *Patris* gazetesinde başyazarın notu).

"Bugüne dek hâlâ Paris'teki mümtaz devlet adamları Wilson, Clémenceau, Lloyd George ve Venizelos'un böyle düşüncesiz ve öldürücü bir adım atmak hususunda nasıl baştan çıkarıldıklarını anlamıyorum"[1].

Bu bölümün başına konulan ilk iki iktibas, Asya macerasının haklılığı ve başarısızlığının sebepleri hakkında Yunanistan'da birbirlerine muhalif partiler tarafından savunulan değişik görüşleri tasvir etmektedir.

Bir zamanlar Venizelos'un en güvendiği dostu olan sonra siyasî anlaşmazlıklar yüzünden ondan ayrılan Aristid Steryiades -ki kanaati bahsin başında ilk basılmıştır- 1919 Mayısında Venizelos tarafından İzmir'de

1 Winston Churchill, *The Wold Crisis, The Aftermath*.p. 309.

Levent Sahverdi Arşivi

Yunan Yüksek Komiseri tayin edilmiştir. Bu makamı, Yunan işgalinin sürdüğü üç yılın tamamı süresince elinde tuttu. Mahallinde kendi pratik tecrübesine dayanan kararı, Venizelos'un Asya macerasını açıkça, şartsız olarak temelinden çürük olarak mahkûm etmektedir.

Venizeloscu büyük gazetelerden biri olan *Patris*'in başyazarlarına ait olan ikinci kanaat ise Venizeloscu çevrelerde hakim olan görüşü yani "Anadolu macerasının başarısızlığı teşebbüsün kendinde mevcut değildi, fakat tamamen 1920 Kasımındaki genel seçimler sonucu olarak Venizelos'un yenilip Kral Konstantin'in tekrar Yunan tahtına geçmesi ile meydana gelen rejim değişikliği sebebiyle ortaya gelmiştir."

Üçüncü kanaat Dünya Savaşı hakkındaki parlak kitabında Yunan işlerine iki bölüm hasretmiş olan Dr. Winston Churchill'e aittir.

Bu kanaatlerden hangisi haklıdır?

Ancak mümkün olduğu kadar bütün millî veya partici önyargılar bir yana bırakılarak yapılacak bütün olayların dikkatli objektif tahlili cevabı verebilir.

Yunanistan'ın 1922 Ağustosunda böyle felâketli bir sonuca bağlanan Anadolu macerasının başlangıcı 24 Ocak 1915'e kadar geri gider. Bu tarihte Sir Edward Grey Büyük Britanya adına Yunanistan'ın Antant yanında derhal Avrupa savaşına girmesine karşılık "Küçük Asya sahilinde geniş imtiyazlar" teklif etti.

Bu teklifin prensip olarak Venizelos tarafından kabulü, mantıkî sonucu olarak dört yıl sonra Antant'ın zaferi ve Venizelos'un müdahale siyasetinin başarısı üzerine, müttefiklerden savaşın başında Yunanistan'a yaptıkları vaadi tutmaları istendiğinde bu istek 1919 Mayısında İzmir'in işgali ile neticelendi.

Küçük Asya'da vaadedilen toprağın iktisabı Sir Edward Grey'in 24 Ocak 1915 tarihli teklifinden -İngiliz-Fransız ve Rus hükümetlerinin muvafakati ile yapılmış bir teklif- itibaren Venizeloscu seçim programının başlıca esası ve 1915'ten 1925'e kadar dokuz yıl Yunan politikasına hâkim konu oldu. Bundan sonraki Yunanistan'daki bütün ayaklanmalar- Monarşi'nin yıkılması ve 1924'te Cumhuriyet'in kurulması- Yunanistan'ın Küçük Asya'daki gayretinin ve 1922 Ağustosu hezimetinin doğru-

Levent Sahverdi Arşivi

dan sonuçları idi.

1915 başlarına kadar dostları ve düşmanlarının müşterek kabulü ile büyük Giritli devlet adamının Yunan işlerini yönetimi bariz şekilde başarılı olmuştur, fakat 1915 ilâ 1923 arasındaki dönem kadar da Yunan işlerinin yönetilmesi memleket içinde ve dışında tenkit edilen hiçbir dönem mevcut değildir.

Yunanistan'da Antant'ın İzmir'i teklifinin kabulü veya reddi 1915'ten sonra bir parti meselesi oldu ve (Yunan kamuoyunu iki muhalif kampa bölen) çok fazla siyasî zıtlaşmaya yol açtı.

Yunanistan dışında Venizelos'un Asya'ya yayılma politikasının doğruluğu 1915'te ilk başladığı zaman sual sorulmakla beraber sonra hatta bu devlet adamının en hararetli hayranları tarafından dahi hemen hemen oy birliğ ile mahkûm edilmiştir[2].

Müttefiklerin İzmir teklifini kabul etmenin doğru olup olmadığı ve bu siyasetin yenilgisinden ötürü sorumluluk tarihin henüz son sözünü söylemediği konulardır. Yunanistan'ın Anadolu seferi ile ilgili olayların tarafsız bir incelenmesi 1915'te Yunanistan'ın müdahale meselesi sebebi yüzünden Kral Konstantin'le Venizelos arasındaki kopma ile başlayan ve 1922'de Küçük Asya'da hezimet ve Albay Plastrias'ın ihtilâlci hükümeti tarafından General Hacıanestis'in ve Gunaris kabinesinin beş üyesinin idamının iyi anlaşılması için esastır.

Söz konusu olan dönemde Yunan işlerini inceleyenlerin çoğu Venizelos'un Avrupa Savaşına müdahale politikasını tasvip etmekle beraber aynı zamanda daha sonra 1919'da İzmir'i işgal hususundaki ısrarlı hareketini de şartsız mahkûm etmektedirler.

Böyle yaparken Venizelos politikasının bu iki bölümü arasında çok sıkı bir bağ bulunduğu olayını görmezlikten geliyor gözükmektedirler. Gerçekten Küçük Asya'da toprak vaadi Yunanistan'ın Antant yanında savaşa müdahalesinin sonucu ve esas şartı idi.

Meselâ kitabında Yunan sorununa iki tumturaklı ve muğlak bölüm ayıran Sir Winston Churchill bu tutarsızlıktan suçludur. Mr. Churchill

2 Venizelos'un yayılma politikasını eleştiren devlet adamları, Poincare Winston Churchill, Vilti, Slozga Feldmareşal Sir Henry Wilson'durlar.

Levent Sahverdi Arşivi

için iş Yunanistan Müttefiklerin yanında yer alması meselesi olduğu sürece her şey yolundadır. Fakat Venizelos Yunan halkının uğruna döğüştüğü ve Yunanistan uğruna bir ihtilâl yapıp ruhunun derinliklerine kadar yandığı ve millî birliğini yok ettiği ödülü almak istedi mi her şey yolunda değildir (Bugüne dek hâlâ Paris'teki mümtaz devlet adamları-Wilson, Clemenceau, Llyod George ve Venizelos'un- böyle düşüncesiz ve öldürücü bir adım atmak hususunda nasıl baştan çıkarıldıklarını anlamamaktadır)[3].

Belki bu tutarsızlık, bu tartışılan gerçek noktayı bilmemezlikten gelmektedir ve tamamiyle gayri kasdî değildir. 1922 Yunan hezimetinin sorumluluklarını çok derinden tahkik etmemek hususunda bir arzuyu gizlemektedir.

Venizelos'a "Orada durmamanız lâzımdı." demek kolaydır, fakat dikkatli bir inceleyicinin dudaklarına otomatik olarak gelen münasebetsiz şu suale cevap vermek daha güçtür: "Önce Yunanistan'ı savaşa sokmak için İzmir'i vaadederek sonra vaadinizi yerine getirmek zamanı gelince onu desteklememe hususundaki davranışınızı nasıl savunursunuz?" Konstantin'in "Savaş yok-İzmir yok" politikası ile Venizelos'un "İzmir varsa savaş var" politikası arasında siz sonuncuyu seçtiniz, daha doğrusu bunu zorladınız. Bu tercih sizin tarafınızdan bazı vecibelerin yerine getirilmesini icap ettirmez mi?"

Bu feci işte tarihçi üç kategori sorumluluk inceleyecektir. Önce Yunanistan'ı kendilerine katılmak hususunda kandıran, kışkırtan, tehdit eden ve karşılığında İzmir'i vaadeden Müttefiklerin sorumluluğu vardır, ikinci olarak müttefiklerin sözüne inanan, buna dayanarak birçoklarının Napolyon'un 1812 seferine benzettikleri bir teşebbüse sokan Venizelos'un sorumluluğu vardır, ve nihayet, daha başında en kuvvetle takbih ettikleri bir siyasete devam hususunda Venizelos'un muhaliflerinin sorumluluğu mevcuttur.

On yıl önce savaş nefreti ve parti düşmanlığı hiddetleri henüz kalkmadan 1915-1922 yılları arasında Yunan politikasının ve Müttefiklerin Yunanistan'a muamelesinin bir samimi münakaşası pratik olarak mümkün değildi. Birçok hataların kabulü, şüphesiz birçok hareketin itirafı ge-

3 Winston Churchill, *The World Crisis, The Aftermath*. p. 369.

Levent Sahverdi Arşivi

rekecek, birçok şöhretlere olan itimat sarsılacaktı. Yunanistan için bu felâketli dönemin tamamı esnasında hiçbir memleket, hiçbir parti, hiçbir devlet adamı veya general başarının veya yenilginin tekeline sahip değildi. Bunlar arasında en parlakları bile hata işlediler, bunları kabul etmek de onların büyüklüğünü azaltmaz, Napolyon Et. delen'de kendi hatalarının objektif bir eleştiricisi idi. Bu Korsikalının tarihin gözlerindeki büyüklüğünü azaltmadı.

Yunanistan'ın toprağını ve nüfusunu iki misline çıkarttığı parlak bir genişleme dönemi borçlu olduğu Venizelos ismi Yunan tarihinde daima Yunanistan'ı kendine Ege'nin Asya sahiline yerleşmek hususunda yaptığı başarısız teşebbüsle birlikte anılacaktır. Venizelos'un mesleğinin şüphesiz en tartışmalı ve en ciddî fiillerden biri olan bu hususta adil bir yargıda bulunabilmek için "Küçük Asya" fikrinin meydana gelişini ve aynı zamanda bunun kabulünü etkileyen psikolojik ve siyasî unsurları baştan incelemek gerektir.

Yunan millî emellerini Küçük Asya'da bir toprak genişlemesi politikasına yöneltmek fikri -başta çok uzak bir ihtimal- Avrupa savaşı'nın patlamasından önce Venizelos'un hesaplarına girmiş olarak gözükmüyor. Ne 1913 Bükreş Andlaşması'nın sonucu olarak Balkanlar'da yaratılan siyasî şartlar ne de 1912-13 Balkan savaşları'ndan hemen sonra Avrupa'daki genel diplomatik durum, böyle bir planın yeşermesine müsait değillerdi.

Balkanlar'da yeni iktisab edilmiş Makedonya topraklarının bir Bulgar intikamına karşı korunması Yunanistan'ın birçok yıllar bütün enerjilerini yutacağa benziyordu.

Türkiye 1912'de Balkanlı Müttefiklerin ellerinde katlandığı kahir yenilgiye rağmen hâlâ insan ve para olarak büyük imkânlara sahipti. 1913'te eski rejimin eli ayağı tutmaz paşalarını iktidardan uzaklaştıran Genç Türklerin kuvvetli ve militan yönetimi altında Türkiye hâlâ bir kavga özlemini çekiyordu ve deniz silâhlanması dengeyi kendi lehine çevirmesi halinde Anadolu kıyılarındaki Ege adalarını[4] geri almak için Yunanistan'la yeni bir savaşa girmek hususundaki arzusunu zor saklıyordu. adaların 1 Ağustos 1913 tarihli Londra Konferansı kararına göre Yunanistan tarafından ilhakını Türkiye tanımayı reddetmişti.

4 Midilli, Sakız, Sisam, İmroz ve Bozcaada.

Levent Sahverdi Arşivi

Balkanlı Müttefiklerin sebep olduğu Orta Doğu'daki *status quo*'nun bozulmasından son derece tedirgin olan büyük devletler Osmanlı İmparatorluğu'ndan artakalanların bütünlüğünü hedef alan başka tasarıları cesaretlendirecek halde değildiler. Almanya, Fransa ve daha az bir şekilde Büyük Britanya Genç Türklere aktif bir şekilde kur yapıyorlar ve imtiyazlar karşılığı ödünçler vererek Türkiye'ye geleneksel ekonomik sömürme politikasını uyguluyorlardı. Tüm Avrupa başbakanlıklarında Bulgaristan'ın Makedonya'nın bölünmesinde kendi payının hemen tamamından Balkanlı eski müttefikleri tarafından mahrum edildiği hakkında açıkça genel bir his vardı. büyük Britanya, Fransa, Almanya hatta Rusya bakımından çok veya az platonik olan bu his Avusturya-Macaristan bakımından hiç de böyle değildi. Bu devlet, Balkan komşusu Sırbistan'ın tehlikeli şekilde büyümesiyle neticelenmiş olan Bükreş Andlaşması'nın toprak düzenlemelerini bozmak için ilk mümkün fırsattan yararlanmaya kararlı idi.

Bu şartlar altında Yunanistan için 1914'te Ege dışında yeni fetihler aramak deliliğin büyüğü olurdu. 1910'da Yunanistan'ın dış politikasının kontrolünü ele aldığından beri Venizelos keskin bir gerçekler hissi olan ve önceki Yunan politikacıları arasında pek yaygın bulunan görüş megalomaniliğinden hür bulunan pek pratik bir devlet adamı olduğunu ispat etmişti, ve o tarihte gerçekten tehlikeli bir plân gibi gözüken bir projeyi çekici bulamazdı. 1913'te Bükreş'teki Balkan barış müzakereleri sırasında Giritli devlet adamının ılımlılık hissine örnek olarak, Yunan Genelkurmayı tarafından desteklenen Kral Konstantin'in Meriç'e kadar Trakya'nın tamamının ilhakını isteyen devamlı talimatlarına uymayı red gösterilebilir. O tarihte söz konusu toprak Yunan kuvvetleri tarafından fiilen işgal altında bulunmasına rağmen Venizelos mübalağalı bir talep olarak gördüğü için bunu ileri sürmedi. Böyle bir talebin, eski Balkanlı müttefikler arasında arabulucu olarak hareket eden ve memnunluk verici bir barış akdi için desteği esas olan Romanya'yı darıltabileceğini idrak etti. Hatta Kral talimatlarını çekmezse istifa edeceği tehdidinde bulunacak kadar ileri gitti. Daha sonra mecliste muhalefet Trakya'yı Bulgaristan'a feda ettiğini söyleyerek tenkitte bulunduğu zaman Venizelos da daha da sarih bir şekilde "Kendine Trakya teklif edilseydi bile bunu kabul edemeyeceğini zira Yunanistan'ın belkemiği böyle bir ağırlığı çekemeyecek kadar zayıf olduğunu" beyan etmişti[5].

5 Stratighos'un *Greece in Asia Minor*, 1.14 adlı kitabında nakledilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Hatta Avrupa Savaşı patladıktan sonra Yunanistan'ın geleneksel düşmanları Türkiye ve Bulgaristan'ın Merkez devletlerle birlikte savaşa girme ihtimali üzerinde Orta Doğu'da geniş mikyasta toprak değişiklikleri ümitleri doğunca Yunanistan'ın Antant yanında savaşa müdahalesi olarak Küçük Asya'dan bir hisse istemek başlangıçta Venizelos'un aklına gelmemiş gözükmektedir. Bu 1914 Kasımında Romanya Hükümeti'nin Balkan blokunun kurulmasını kolaylaştırmak için Romanya, Yunanistan ve Sırbistan'ın her birinin Bulgaristan'a bazı toprak terkleri yapılması hususunda yaptığı telkine verdiği cevapta çok açık olarak bellidir.

Aşağıdaki parça Makedonya'da Bulgaristan'a terkedilecek toprak karşılığı Yunanistan için Asya Türkiyesi'nde toprak tazminatı kabulünün uygunluğu hakkında Venizelos'un görüşlerinin ne olduğunu yeteri derecede göstermektedir; "Ayrıca Yunan hükümetinin Romen hükümeti hakkında beslediği samimi dostluk, 1913'te bu kadar fedakârlıklar ve tarih, etnografi ve topraklarının coğrafî şeklinin ona verdiği haklarla tam ahenkli olarak *iktisab ettiği topraklardan hiçbir halde hiçbir kısım terketmeyeceğini* beyan etmeyi bir görev saymaktadır.

Eğer Yunanistan bazı şeyler verirse, tamamiyle Yunanlı halkları terketmeden başka, güvenliğini tehlikeye atardı ve bu aynı zamanda zahmetli ve tehlikeli fedakârlıklar diğer bir taraftan elde edilecek yeterli bir büyüme mazeretiyle geçiştirilemez, *zira Türkiye'deki Rumların dağılışı Yunanistan'a gerçekten tatmin edilebilecek hiçbir büyüme ümidi vermemektedir*[6]."

Eğer Venizelos o tarihte Anadolu'da bir gelecek toprak imtiyazı talebi düşünseydi Türkiye istikametinde herhangi bir arzunun tamamen inkârı olan son paragrafı bu kadar kesin sözlerle yazılmazdı. Bunun için 1914 Kasımı gibi oldukça geç bir tarihte dahi Venizelos'un Yunanistan'ın Makedonya'daki "eldeki bir kuşunu" Anadolu çalılığındaki "iki kuş" karşılığında feda etmek istemediği hususunda hiç şüphe yoktur. Türkiye'de Rum ahalinin bu kadar dağınık bulunması vakıasının ta kendisi kıyı mıntıkalarında dahi büyük bir Rum çoğunluğun yokluğu da göz önüne alınırsa Asya Türkiyesi'nde tek bir bölge hakkında talebin ortaya atılması bir çeşit şüpheli bir çare gözükmektedir.

6 Frangoalis'in *La Gèce et la Crise Mondiale* adlı eseri, 1. cilt s. 169'da naklediliyor 14/27 Kasım tarihli resmî yazı.

Levent Sahverdi Arşivi

1914'ün sonunda Venizelos'un fikri bu imiş gibi görünmektedir. Nasıl oldu da altı hafta sonra fikrini tamamen değiştirdi ve Makedonya'nın Drama ve Kavala bölgelerinin Bulgaristan'a verilmesine karşılık 125.000 km2'lik Batı Küçük Asya toprağı ilhakını öngören bir politikanın savunucusu oldu?

"Asya fikri"nin ilk kez 1915 Ocağından itibaren Venizelos'un beyninde kaynamaya başladığı anlaşılıyor. Dış görüşlere göre Türkiye'nin 1914 Ekiminde Merkezî Devletler yanında savaşa girmesi, Antant'ın galip gelmesi halinde Osmanlı İmparatorluğu'na kati olarak son verilmesi demekti. 1914'ün sonunda Türkiye'nin Avrupa ve Asya eyaletlerinin muhtemel taksimi konuşulmaya başlanmıştı. Bu planların yankısı ilk kez Venizelos'un kulağına 1914 Aralığının ortasına doğru Roma'dan geldi. 14/27 Aralık tarihli bir yazıda Roma'daki Yunan elçisi İtalyan Dışişleri Bakanlığı'nda Küçük Asya'ın geleceği hakkında beslenen görüşleri bildirdi.

"İtalya Hükümeti (diye yazmıştı Yunan büyük elçisi) Almanya'nın yenilgisi halinde, Anadolu'nun taksimi zamanının geleceğini ümit etmektedir ve bu anda İtalya orada bir yere ayak basma hususunda şansını arayacaktır. İtalyan hükümetinin tahminine göre Rusya'ya Ermeni eyaletleri verilecek ve bu suretle *Rusya Kıbrıs karşısında*[7] *Akdeniz'e bir mahreç* bulacaktı. Fransa Suriye'yi, Büyük Britanya Arabistan'ı alacak, Rus bölgesinin batısında İtalya için çok toprak mevcuttur. İtalyanlar büyük üzüntü ile Yunanistan'ın taleplerinin tamamen reddedilemiyeceğini anlamaktadırlar, fakat herkes İzmir'i ve Menderes vadisini istediğinden İtalyanlar söz konusu bölgenin bize verilmeyeceğinden emindirler. Herhalde Yunanistan'ın Anadolu mirası hissesini asgariye indirmek için ellerinden gelen her şeyi yapacaklardır[8].

Bu veya diğer yerlerden gelen buna benzer haberler mi Venizelos'u acaba İzmir'i düşünmeye ve gözlerini oraya çevirmeye sebep olmuştu? Veya sadece Antant galip geldiği zaman Osmanlı İmparatorluğunun başlıca müttefik devletler arasında bölüneceğine kabul edilmiş bir sonuç olarak bakılması gerektiği hakkındaki genel kanaat bu idi ve Batı Küçük Asya'yı tarihî, coğrafî ve etnografik sebeplerle -Yunanistan'ın meşru nüfus

7 Bir vakıa olarak Rusya taleplerine Adana vilâyetini dahil etmemişti.
8 Ventiris, *Greece in 1910-20* (1, s. 265).

Levent Sahverdi Arşivi

alanı hazmı için kıyasen kolay bir lokma idi.

9 Ocak 1915'te fikri, zihninde iyice olgunlaşmışa benziyor. O gün Venizelos İngiliz elçisi Sir Francis Eliot ile Sırbistan'a yardım için Yunan kıtaları yollama konusunda bir mülâkat yaptı. Bu hususta Antant hükümetleri önceki Kasım ve Aralık boyunca devamlı tazyik ediyorlardı. Venizelos İngiliz elçisine Kralın, Genel kurmayın ve kamuoyunun derhal müdahale ve -Bulgaristan'ın hâlâ müphem tutumu karşısında bir bakıma tehlikeli bir davranış alan Sırbistan'a kıtalar yollama hususunda- ortak muhalefetlerini parlak toprak kazançları[9] olanağına sahip olmak şartıyla altedeceği hususunda teminat verdi.

Bu toprak kazançlarının tam olarak neler olacağını o zaman Venizelos belirtmedi. Fakat Anadolu'ya atıf yapıldığından şüphe yoktur. Yunanistan bakımından Trakya veya İstanbul'u ele geçirmek söz konusu olamazdı, buralar Bulgaristan'ın ve Rusya'nın daha öceki talepleri sebepleriyle hariç bırakılmıştı.

Her halükârda İngiliz hükümeti Venizelos'un mütalaasını İzmir'e atıf yapar kabul etmiştir; zira onbeş gün sonra 10/23 Ocak 1915'te Sir Edward Grey Yunanistan'a Küçük Asya kıyısında önemli toprak tâvizleri[10] teklif etti. İngiliz hükümetinin teklifi Fransa ve Rusya'nın tasvibini haizdi. Aynı zamanda Bulgaristan'ın işbirliğini veya en aşağı tarafsızlığını elde etmek için Sir Edward Grey Bulgaristan'a, Yunanistan ve Sırbistan başka yerlerde tâviz alırken (meselâ Sırbistan Avusturya-Macaristan'dan ve Yunanistan Türkiye'den) Bulgaristan'a da Makedonya'daki Sırbistan ve Yunanistan topraklarından tâvizler verilmesini telkin etti.

Bu andan itibaren Venizelos'un fikri tamamen katileşmişe benzer. Sir Edward Grey'in Notası 11/24 Ocak sabahı alınmıştı. Aynı gün öğleden sonra Venizelos Kral'a mahrem bir muhtıra yolladı. İlk kez Venizelos'un Asya'ya yayılma, denizaşırı bir büyük Yunanistan kurma yeni politikası

9 Bricult, *Historie Diplomatique de la Grece* (C.V, s. 174). "Genel Kurmay bakımından kesin bir muhalefetten eminim. Sadece Sırbistan için girişilmiş bir savaşta ne krala ne de kamuoyunun desteğine güvenebilirim, fakat eğer ona muhteşem tazminler gösterebilirsem Genel Kurmay'ın muhalefetini kaldırabilir ve ona tehlikeleri göze aldırabilirim." Bu son hususta Venizelos yanılıyordu. Genelkurmay Başkanı Albay Metaksas'ın aşağıda verilen sebeplerle toprak kazançları vaadi ile başı dönmedi.

10 Franguolis- *La Grèce et la Crise Mondiale* c. I, s. 172 ve Briault- *Historie Diplomatique de la Grèce* C.V, s. 176.

Levent Sahverdi Arşivi

formüle edilmişti. Venizelos şöyle yazıyor: "Eğer sadece Osmanlı Rumlarını kurtarmak ve Elenizmin etkisi çağlar boyunca üstün olan bütün bölgeleri içine alacak, gerçekten büyük bir Yunanistan kurulmasını sağlamak için hareket ne kadar acı olursa olsun Kavalanın feda edilmesine tereddüt etmem[11].

Venizelos şüphesiz Elen medeniyetinin eski toprakları İyonya ve Aeolisi ihtiva eden Batı Anadolu'nun sahil bölgelerini kasdediyordu.

Bu tarihsel bir belge idi, zira siyaseti Kral tarafından kabul edildiği takdirde kendini ve memleketi Anadolu'nun fethine hazırlayacaktı.

Sir Edward Grey'in 23 ocak 1915 tarihli yazısı ile Venizelos'un Kral Konstantin'e yolladığı 24 Ocak tarihli muhtıranın birlikte, Venizelos'un Anadolu politikasının başlangıç noktasını teşkil ettikleri söylenebilir, bu bir görüşe göre memleketin meşru gelişmesi için parlak bir şekilde tasavvur olunan bir olaydı; diğer bir görüşe göre ise kesin yenilgiye mahkum çürük ve hayali bir girişimdi.

Bu iki görüşten hangisi doğruysa Büyük Giritli'nin hayatının bu çok tartışılan bölümü hakkında tarihin hükmü ne olacaktı? Sir Edward Grey'in teşvik edici teklifine "Hayır"mı demeliydi? Bu Yunanistan'ın kati olarak trafsız kalması demekti. başka mümkün tâviz olmadığına göre Trakya ve İstanbul'un o zaman Yunanistan için söz konusu olmadığını görmüştük. Yunan halkının savaşa girmesi için ne vesile vardı?

Diğer taraftan teklif bir kez kabul edildikten sonra Venizelos, daha sonra 1919'da bunu tamir olunamaz surette hiç bir müsait olmayan şartlar altında bir Anadolu fethi savaşına girişmek üzere ileri sürmeye mecbur mu idi? Veya böyle yaparak Napolyon'un 1812'de Rusya'yı istilâ ettiği zamanki gibi öldürücü bir acemilik mi etmişti? Nihayet 1919'daki şartlar göz önüne alınınca girişim kendi başına tatbik olacağına haiz mi idi? Ve bunun başarısızlığı hassaten (genellikle yapıldığı üzere), 1920'de Kral Konstantin'i yeniden tahta çıkararak İngiliz ve Fransız kamuoylarını soğutmuş olan Venizelos'un kaderlerinin siyasî ve idarî yeteneksizliklerine mi bağlanmalıdır?

---

11 Briault *Hist. diplo. de la Grèce, C.V.*, s. 177.

Levent Sahverdi Arşivi

Tarafsız tarihçinin inceleyip cevap vermesi gereken başlıca sorular bunlardır.

23 Ocak 1915 tarihli Grey'in notasını aldıktan sonra Venizelos, mutad şevki ile Yunanistan'ın yeni toprak arzularının genişliğini tespit için Anadolu'nun coğrafya ve etnografyasının derin bir incelemesine başladı.

Bilgi için müracaat ettiği, o anda Genelkurmay Başkan Vekili Albay Metaksas'tı. Metaksas 1912-1913'teki iki Balkan savaşı'nın başarılı yönetiminden sorumlu son derece kabiliyetli bir kurmay subaydı. Almanya'da eğitim görmüş, Alman ordusunun yüksek etkinliğine inanan ve savaşın ne Antant'a ne de Merkez Devletlerine zaferle son bulmayıp iki tarafın hareket edemez duruma düşmesiyle biteceğine inanan biriydi[12]; Yunanistan'ın tarafsız kalmasını istiyordu. Birleşik Yunan ve Sırp ordularının yan ve geriden (o tarihte hâlâ müphem bir tarafsızlık gütmekte olan) Bulgaristan ile Türkiye'nin birleşik kuvvetlerinin saldırısına uğramaları muazzam tehlikesi sebebiyle Tuna'da Avusturya-Alman ordularının taarruzuna dayanabilmek yeteneğine inanmıyordu. Venizelos Metaksas'ın geçmişte bir süre, özel olarak askerî ve siyasî bakımlardan Anadolu üzerinde bir çalışma yaptığını bilmekte idi. Metaksas daha sonra bu olaylarla ilgili yayınladığı açıklamada[13] Harbiye Bakanı olan Venizelos'un ilk kez 1913 Ekiminde kendinin Anadolu çalışmalarını duyduğunu ve kendi Genelkurmay Başkanı'nı "Bizans megalomanisi" (Anadolu bir zamanlar Bizans Roma İmparatorluğu'nun parçası idi) dediği husus için azarladığını bildirmektedir. Bu alay, Venizelos'un o tarihte Anadolu'nun müstakbel fethi fikirlerini beslemekten ne kadar uzak olduğunu belirtmek bakımından ilgi çekicidir.

---

12 Albay Metaksas'ın muhalifleri onun başlangıçtan beri Almanya'nın zaferine inandığını ileri sürmüşlerdir. Gerçeğin bu olmadığı 20 Ocak 1915'te Venizelos'a yolladığı muhtıranın (bu muhtıra daha sonra 1922 Eylülünde Atina basınında ve daha sonra 1 Temmuz 1924'te "1915'ten bu yana Anadolu Seferi'nin Sorumlulukları" başlıklı bir makale de *ΠΟΛΙΤΙΣΙΑ* gazetesinde yayınlanmıştır) metninden ortaya çıkmaktadır. Bu muhtırada Avrupa Savaşı'nın sonucunun ihtimallerini inceleyen metaksas: "Diğer taraftan, iradesini Antant Devletleri'ne tamamen zorla kabul ettirebilecek bir Alman zaferi mümkün görünmemektedir. Almanya'nın elde edebileceği en müsait sonuç onun savaştan kayıpsız çıkmasıdır". diye yazmıştır.

13 Bu açıklama Metaksas tarafından 1915 Ocağında Venizelos'a takdim edilen muhtelif muhtıralardan parçalarla 1-3 Temmuz 1924 tarihleri arasında *ΠΟΛΙΤΙΣΙΑ* adlı Atina gazetesinde "1915'ten sonra Yunanistan'ın Anadolu Politikası için sorumluluk" başlığı altında yayınlanmıştır.

Levent Sahverdi Arşivi

Albay Mataksas'ın etüdleri beklenmedik şekilde faydalı oldu. 13 ve 19 ocak arasında Venizelos ve Metaksas birçok mahrem görüşme yaptılar. Bunlarda, Antant'ın Sırbistan'ın bir Avusturya saldırısını geri atmada yardım etmek üzere Yunanistan'ın Tuna'ya kıtalar yollaması hususundaki talebi ile Küçük Asya'da önerilen toprak tâvizleri enine boyuna tartışıldı. Görüşlerini sözle ifade etmekten başka Albay Metaksas, başbakan için 27 ve 31 Ocak[14] tarihli iki muhtıra verdi. Bunlarda sadece askerî sebeplerle Kuzey Sırbistan'a bir Yunan ordusunun yollanmasına karşı çıkmakla kalmadı fakat, hem askerî hem de siyasi sebeplerle Yunanistan için Anadolu'da herhangi bir toprak teklifi kabulünün son derece tedbirsiz bir şey olacağını en kuvvetli şekilde irade olunmuş bir kanaat olarak belirtti, zira bu teklifin kabulü eninde sonunda Yunanistan'ı bu güç memleketin içinde uzun ve pahalı bir muharebeye sokacaktı.

Aşağıdakiler Albay Metaksas'ın başlıca iddialarıdır. daha sonra 1919-1922'de Anadolu seferinde gerçekte olan bitenler karşısında Metaksas adeta bir peygamber gibi konuşmuştur[15].

"1- İlk olarak Anadolu nüfusunun etnolojik dağılımı olarak metaksas aşağı yukarı 10.000.000 olan tüm nüfusun ancak 2.000.000'unun (en geniş tahminle) Rum olarak kabul edilebileceğine işaret etti. Ayrıca Rum halk tek bir bölgede temerküz edeceğine daha çok deniz kıyısında, şurada burada küçük gruplar halinde dağılmıştı. Müslümanlar her yerde çoğunlukta idiler. En kalabalık Rum grubunun yaşadığı İzmir sancağının içinde bulunduğu Aydın vilâyetinde bile Rumların Türklere nisbeti 5/7 idi. Venizelos'un talep etmeyi önerdiği bölgede (Antalya Körfezindeki Fenike burnundan Marmara'daki *Artali* yarımadasına kadar) Rumların Müslümanlara oranı daha da küçüktü.

2- Adetleri 7.000.000 kadar olan müslümanlar sadece merkez Anadolu yaylasını yoğun bir kitle olarak işgal etmekle kalmamaktadırlar fakat sayıları kıyı kasabalarının çoğunda Rumlarınkinden fazladır.

---

14 tarihlerin teselsülü burada önemli idi. 11/24 Ocak Venizelos, Grey'in notasını alıyor. Venizelos'un Krala birinci muhtırası: 23/24 ocak Venizelos, Grey'in notasını alıyor. Venizelos'un Krala birinci muhtırası 23/26 Ocak; Venizelos'la Mateksas arasında ilk görüşme: 14/27 ocak; Metaksas'ın Anadolu hakkındaki ilk muhtırası: 15/28 Ocak; Venizelos'la Metaksas arasındaki ikinci görüşme: 17/30 Ocak; Venizelos'un Krala ikinci muhtırası; 18/31 Ocak Metaksas'ın ikinci muhtırası tarihleridir.

15 Stratighos'un *Greece in asia Ninor* s. 24 devamında nakledilmektedir.

Levent Sahverdi Arşivi

3- Müslüman nüfusun çoğunluğu -Türkler, Çerkesler, Kürtler, Yörükler ve diğer savaş seven ırklar- silâh kullanma alışkanlığına sahip köylülerden mürekkeptir. Buna karşılık büyük çoğunluğu ile şehir halkı olan Rumlar ve Ermeniler tamamen herhangi bir seferî eğitimden yoksundurlar[16].

4- Anadolu'nun herhangi bir bölümünü ilhak etmek, içerde uzun ve çetin bir sefere yol açacaktır. Yollar ile diğer ulaşım vasıtalarının yokluğu ve kuzeyden güneye bir seri yüksek dağ silsileleri ile katedilmiş memleketin engebeli tabiatı da gözönüne alınırsa böyle bir seferin güçlükleri mutlaka muazzam olacaktır. İstilâcı ordu kendini, Türkleri içeriye düşman bir halkla meskûn ve maddî manialarla dolu bir memleketin ortasında kovalmaya mecbur olarak bulacaktır. Sayı itibariyle üstün ve seferin başlangıç dönemlerinde başarılı bile olsa Yunan ordusu daha içerlere ilerledikçe, yanlarını ve ulaştırma hatlarını muhafaza gereği sebebiyle, tedricen kuvvetinin eridiğini görecektir. Böylelikle eninde sonunda iki tarafın kuvvetleri arasında dengenin kurulacağı bir noktaya varılacaktır. Bu andan itibaren Yunan ordusu savunma yapmaya mecbur olacaktır. teşebbüs düşmana geçecektir. Memleketlerinin içinde savaşan Türkler, Yunan ordusunun geniş bir cephe üzerine yayılmasını ve sonunda yıkıcı darbeyi vurmak için zamanlarını bekleyeceklerdir. Diğer deyimle Napolyon'un 1812'de Rusya'yı işgalindeki tecrübe yeniden tekrarlanacaktır[17]. Napolyon Rus sınırını ilk geçtiği kez, 500.000 kişilik bir ordusu vardı. Moskova'ya vardığında bu ordu 80.000'e inmişti, geri kalanlar yanları ve ulaşım hatlarını korumak için geride bırakılmıştı. Bu şartlarda ricat ve felâket kaçınılmaz sonuçtu.

5- Yunanistan'ın geçici bir askerî üstünlük kazanması ve İzmir'i ve civarının bir kısmını işgal etmesi halinde bile devamlı tehdit eden bir Türk

16 1908 Türk ihtilâline kadar gayri Müslimler askerlik hizmetinden muaftılar. 1908'den sonra bu muafiyet kaldırıldı, fakat gayri müslimler hizmetle mükellef olmakla beraber askerî eğitim görmezler ve yardımcı kollarda çoğunlukla amele taburlarında kullanırlardı.

17 Paralel ilgi çekicidir. Napolyon'un Wismen'den Moskova'ya katettiği mesafe 900 kilometreydi (Tam İzmir'den Sivas'a olan mesafe). Yunan ordusu tarafından Küçük Asya seferinde (1921 Ağustos'undaki Sakarya savaşında) içerde ulaşılan en uzak mesafe İzmir'den 50 km. idi. Bu noktada ilerleyiş durduruldu ve Ordu geri çekilmeye mecbur oldu. İzmir'den Ankara'ya mesafe 600, Sivas'a 900, Rus sınırına 1600 kilometredir. Bu rakkamlar Yunan Ordusu içinde harekâtta bulunmak istediği ülkein muazzamlığı hakkında bir fikir verebilir.

Levent Sahverdi Arşivi

ile karşısında bir denizaşırı ülkeyi muhafaza etmek, Yunanistan'ın askerî ve malî kaynakları üzerinde muazzam bir yük olacaktır.

Balkanlarda siyasî karışıklıklar çıkması halinde Yunanistan Asya'daki sömürgesini kendi kaderine terketmeye mecbur olacaktır. Böyle bir ihtimalde savunma maksatları için güvenilebilecek yegâne halk olan mahallî Rumlar en fazla 40.000 silâh taşıyabilen asker çıkarabilirler ki bu da İzmir'in ve civarının savunması için yetersizdir. Başka deyişle İzmir'in Yunanistan tarafından elde tutulması Balkanlarda ve Anadolu'da ciddî siyasî güçlüklerin çıkmaması faraziyesine bağlı kalmaktadır. Fakat şartların böyle müsait olması güçlükle beklenebilir, hele uzun sürede bu imkânsızdır.

6- Anadolu'nun bir parçasını asıl gövdeden ayırmak ve Türkiye'den başka bir memleketin egemenliği altına koymak, Anadolu'nun tek bir bölünmez coğrafî birlik teşkil ettiği gözönüne alınırsa kaçınılmaz bir şekilde ekonomik ve etnolojik mahiyette karışıklıklar yaratacaktır.

Sonuç iki parçanın eninde sonunda ancak tekrar birleşmesiyle bitecek, devamlı sürtüşme olacaktır."

Yukarıdakiler Albay Metaksas'ın Anadolu'da teklif edilen toprağı kabul etmeye karşı başlıca delillerinin bir özetidir.

Mamafih, bir başka şık olarak, eğer Yunanistan Antant tarafından yapılan baskıya dayanamadığı ve teklifi kabul ettiği takdirde, Metaksas rızanın aşağıdaki *sina qua non* şartların kabulüne bağlı tutulmasında ısrar etmiştir.

"İlk olarak, iş Küçük Asya'nın fiili işgaline gelince, müttefikler seferin başarılı bir sonuçla bitirilmesi için yeterli kuvvetle sefere katılma hususunda kendilerini bağlamalıdırlar.

İkinci olarak, Anadolu'nun tümü Müttefik Devletler arasında bölünmeli veya eğer bu yapılamazsa Türk egemenliği altına bırakılan kısım, İzmir ve çevresindeki Yunan memalikine ciddî bir tehdit etmeyecek kadar küçük olmalıdır.

Sonuç olarak Metaksas, bu şartlar kabul edilmediği halde Anadolu macerasının sadece felâket getireceğini ve sonunda Yunanistan'ın ve

Levent Sahverdi Arşivi

Anadolu'lu Rumların mahvına sebep olacağı şeklinde mütalâasını vermiştir.

Albay Metaksas'ın görüşleri, daha sonra Mareşal Foch, Feld Mareşal Sir Henry Wilson, General Weygand ve Albay George gibi en yüksek Müttefik askerî otoriteler tarafından İzmir'in ve çevresinin Yunanistan'a ilhakı konusunda Yüksek Konsey önünde 1917-20 yıllarında yapılan müzakerelerde belirttikleri kanaatlara uymaktadır. Metaksas'ı öncelikle bir *Antant ile Yunanistan arasında daha hiçbir siyasî anlaşma yapılmadan itirazda bulunduğu için takdir etmek gerekir.*

Yunanistan'a ilk kez önerildiği zaman, yani Ocak 1915'te İngiliz ve Fransız askerî çevrelerde hiçbir itiraz yapılmadığına veya ikaz hususunda herhangi bir ses yükseldiğine dair hiçbir delil yoktur. Aksine bugün bir vakıa olarak, kanaatı Lord Kitchener tarafından açıklanan İngiliz Harbiye Bakanlığı, Yunanistan'ın Sir Edward Grey'in önerisini kabul ettiğini görmek hususunda bilhassa acele etmekte idi[18]. Bu Anadolu'nun Müttefik Devletler arasında bölünmesi, şüphesiz müzakere halinde olmakla beraber o tarihte henüz kararlaştırılmamış olması göz önüne alınırsa, önemlidir[19].

Kafası dumansız, pratik, gayri hissî, Almanya'da eğitim görmüş bir kurmay subayın bütün soğuk mantığı ile Metaksas; aleniyete konulduktan sonra İzmir ve İyonya isimlerinin etrafındaki cazibe ve tarihî geçmişin klâsik anıları ile beslenen Yunan halkının hayaline yaptıkları kuvvetli çağrı karşısında, halkın itibar etmeyeceği bir kanaat olmaya mahkûm bulunan fikri beyan etme cesaretine sahipti.

Daha sonra Metaksas'ın bu tam profesyonel davranışı terketmesi ve siyasal mahiyette faaliyetlere girmesiyle, hem Müttefik hükümetler hem de Yunan halkının Antant'a sempati duyan kısmı tarafından şüpheli hale girmesi, daha da teessüf vericidir. Sonraki hareketleri olmasaydı Metak-

18 Londra'daki Yunan elçisi Gennadiius, Lord Kitchner'le 3 Şubat 1915'te yaptığı bir görüşmeyi naklediyor. Bunda Lord Kitchener Yunanistan'ın Müttefiklerin teklifini derhal kabul etmemesine hayret ettiğini bildirmişti. (Bkz. Ventiris, *Greece in 1910-20,* C. 1. 272).

19 Gizli Londra Anlaşması Büyük Britanya, Fransa ve Rusya arasında 4 Mart 1915'te imzalandı. Aynı devletlerle İtalya arasındaki ise 26 Nisan 1916'da imzalanmıştı. Doğu vilâyetlerinde Rusya'ya verilenlere ek imtiyazlar ise Ocak 1917 gibi oldukça geç bir tarihte verilmişti.

Levent Sahverdi Arşivi

sas, kanaatini beyan ettiği samimiyet, gerekçelerinin pek çoğunun doğruluğu ile daha geniş bir kitle tarafından tanınacak ve Anadolu macerasının felâketli sonuçlarını önceden görmüş, uzak görüşlü bir asker olarak zedelenmemiş bir şöhretle tarihe geçecekti.

İzmir'in teklif edilmesi meselesi hakkındaki fikri halka açıklanır açıklanmaz, birçok haksız kötülemelerin hedefi oldu. Antant basını onu Alman yanlısı olarak damgaladı Yunanistan'da "kötü haberci" olarak adlandırıldı. Vatansever basın onu Helen ırkının beşiği olan İzmir ve İyonya'da yapılacak bir Kurtuluş savaşını somaliland veya Jubeland fethi için yapılacak bir sömürge[20] seferi ile bir tutmakla suçladı.

Metaksas'ın sadece vazifesini yaparak, işaret ettiği nüfus, istatistikler, coğrafî ve diğer teknik itirazlar, bir aşağılık duygular denizinde ve parti çekişmesinde dikkate alınmadı ve boğulup gitti.

Anadolu seferinin felâketli sonucunu ve İzmir'in kaybından ötürü tüm günahı, Venizelos'un 1920 genel seçimlerini kaybetmesinden sonra iktidara gelen hükümete yüklemek, *post hoc ergo propter hoc* prensibine göre moda olmuştur.

Yunanistan'ın Anadolu'da karşılaştığı felâket için sorumluluğun bölündüğünü kabul etmek hakşinaslık icabıdır.

Hiç kimse 1920-22 arası Yunan Hükümetlerinin diplomatik ve askerî hatalarının son felâketin muazzamlığından başlıca sorumlu bulunduklarını inkâr etmemektedir.

Fakat, sefer prensibi, 1919'da Venizelos tarafından planlanıp uygulandığı şekilde Metaksas'ın haklı olarak önceden belirttiği üzere, sağlam değildi ve kendi içinde yenilgi tohumlarını taşıyordu. Başarısı için, Metaksas'ın Ocak 1915 tarihli memorandumda belirttiği üzere, temel koşullar olan Anadolu'nun müttefik devletler arasında bölünmesi ve savaşa yeter

20 Bu tabirMart-Ağustos 1915'te Gunaris Kabilesinde Dışişleri Bakanı olan Zoğrafas tarafından İtalyan Elçisi Kont Bosdari ile bir görüşmede kullanılmıştır (Bkz. Bosdari, *Delle guerre Balcanicha, della Grande Guorra s. 120)* "Simili minore discorri mi teneva kongrefos, il quale aggiungova ele i compensi nell' Asia kinors i quali sembravana aver fe to tanta gola a Venizelos, orano illusori. Id definiva comme "interassi cold niali" difficile ad acquistare o ancora pice difficile a conservare". İzmir için kullanılmış talihsiz "sömürge politikası" cümlesi muhalefet tarafından hemen Mathmann Hollweg'in meşhur "kağıt parçası" cümlesi kadar etkili olarak sömürülmüştür.

Levent Sahverdi Arşivi

sayıda Müttefik kuvvetlerinin katılması yerine getirilmemişti. Bunları sağlayamamanın sorumluluğu Venizelos'un kendisine aittir.

Ayrıca, lüzumsuz birçok kargaşa ve kan dökülmesine sebep olan ve bütün Anadolu'daki Türk halkı ve aynı zamanda Avrupa ve Amerika halkoyu üzerinde olumsuz etkiler yapıp daha sonraki operasyonları şüphesiz başlatan 15 Mayıs 1919'daki İzmir'e Yunan çıkarmasındaki büyük basiretsizlik, tamamiyle Yunan Yüksek Komutası'nın kabiliyetsizliğine atfedilebilir ve suç Vezinelos hükümetine aittir.

İngiliz, Amerikan, Fransız veya İtalyan olsun birçok yabancı otoriteler, Yunan ordusunun 1919 Mayısında İzmir'e çıkmasının o koşullar altında hem siyasî hem de askerî bir gaf olduğu hususunda hemfikirdirler.

Bu çıkartma Türk milliyetçiliğinin kıvılcımlarını bir aleve dönüştürdü ve Mustafa Kemal'e şansını verdi. 1920'nin ortasında Venizelos hâlâ iktidarda iken, Milliyetçi hareket Anadolu'nun içinde muazzam boyutlar kazanmıştı ve tarafsız bir gözlemcinin gözünce, başarılı bir seferin bütün şansları ümitsizce kaybolmuş ve Küçük Asya'daki Yunanlıların durumu da daha o zaman bir çıkmaza girmişti. Düşmanla boğaz boğaza vuruşmak için içeriye giremeyen, işgal edilmiş araziyi muhafaza etme gereğinden seferberliğe son veremeyen Yunan ordusunun kalan tek ihtimali, tahliye ile karşı karşıya kalması ancak zaman meselesiydi.

Venizelos 1920 Kasımından sonra iktidarda kalabilseydi veya halefleri daha az hata yapsalardı, Yunanistan içinde bulunduğu durumdan askerî kuvvetleri ve yerli halk bakımından daha az kayıplarla çekip çıkabilirdi demek mümkündür. Mamafih bir şey mutlak olarak gözükmektedir. İzmir çevresindeki arazinin etkili Müttefik desteğinin yokluğu ve İtilâf Devletlerinin Türkiye'yi tazyik etmek hususundaki isteksizlikleri karşısında maddî bir imkânsızlık oluşudur. Şu halde hangi hükümet iktidarda olursa olsun tahliye en sonunda Yunanistan'a tek yol olarak zorlanacaktı. Yunanistan, Fransa'nın Cezayir'de ve Fas'da, İtalya'nın Trablusşam'da yaptığı gibi bir gerilla savaşının icap ettirdiği büyük bir seferi kuvveti, Küçük Asya'da gayri muayyen bir süre tutmaya yetecek insan ve para kaynaklarına hiç bir zaman sahip değildi.

İngiliz, Fransız ve İtalyan kamuoyuna, savaştan sonra Türklere Sevr Andlaşması'nı kabul ettirmek için yeni insan ve para fedakârlıklarını ka-

Levent Sahverdi Arşivi

bul ettirmenin imkânsızlığı gözönüne alınırsa, Yunanistan'ın Büyük Britanya'nın sadece platonik iyi niyetiyle (çünkü olan sadece buydu) Küçük Asya'da kendi yardımsız gayretleriyle herhangi bir süre kalabileceğini iddia etmek beyhudedir.

1915 Ocağı olaylarına dönelim.

Venizelos'un, Genelkurmay Başkanı Metaksas'ın küçük Asya'ya müdahale etmenin tehlikelerine dair itirazlarına fazla önem vermediği görülmektedir. 17/30 Ocak'ta Konstantin'e ikinci bir muhtıra verdi, bunda daha ayrıntılı olarak 11/24 Ocak tarihli Küçük Asya'da toprak tazminatı karşılığı olarak Yunanistan'ın derhal savaşa girmesine dair önceki muhtırasındaki gerekçeleri tekrar etti. Venizelos "savaştan, iki muzaffer Balkan savaşından meydana gelen Yunanistan gibi geniş ve zengin yeni bir Yunanistan çıkacağı" konusundaki kanaatını belirtti[21].

Bu kez Venizelos Yunanistan tarafından talep edilecek araziyi Batı Küçük Asya'nın tümü olarak tanımlamakta idi, bu, Antalya körfezinde Finike'den başlayan ve kuzeye doğru uzanan, Afyonkarahisar ve Kütahya'dan geçerek Marmara Denizinde Artaki'ye (ve eğer Marmara Denizinde bir mahreç elde edilemezse) Midilli karşısındaki Edremit'e varan bir hattın batısı idi. Bu arazi 125.000 km2 (aşağı yukarı 80.000 mil kare) idi ve 800.000 Rum ahalisi vardı. Buna karşılık (bu tarihte hâlâ tarafsız) Bulgaristan'a Makedonya'nın Drama ve Kavala sahillerinin verilmesini tavsiye etmeye hazırlanıyordu. Burası 2.000 km2 (aşağı yukarı 1.200 mil kare)'lik bir arazi idi ve sadece 30.000 Yunanlı vardı, bu şehirlerde ahalinin çoğunluğunu Türkler teşkil etmekte idi.

13/26 Ocakta Venizelos Sir Edward Grey'e şartlı kabul içeren bir cevap gönderdi. Cevaba, Yunanistan'ın Küçük Asya'daki taleplerinin ayrıntılı olarak belirtilen sınırlarını gösteren bir harita eklenmişti. Yunanistan'ın müdahalesi Romanya ve Bulgaristan'ın aynı zamanda derhal savaşa girmeleri şartına bağlanmıştı.

Mamafih bu iki ülke harekete geçmeyi reddettiklerinden Yunanistan'ın kabulü hiçe müncer olmaktaydı ve Yunanistan tarafsız kalmaya devam etti. Bulgaristan'ın İtilâf Devletlerinin yanında derhal savaşa katılması

21 Drialut, *Historie diplomatique de la Gréce*, C.V., s. 77.

Levent Sahverdi Arşivi

Yunan Genelkurmayı'nın fikrince esaslı bir şarttı ve Yunanistan'ın Tuna üzerinde askerî operasyonlara girmesi Bulgaristan'ın durumu belli olmadıkça büyük bir tehlikeye maruz kalmasına sebep olacaktı.

İtilâf hükümetleri bu itirazların geçerliliğini kabul ettiklerinden o tarihte isteklerinde ısrar etmediler.

Şubat sonuna doğru mesele, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin Çanakkale Boğazı'na saldırıya katılması için Yunanistan'a yeni baskı yapmaları üzerine bir kez daha tazelendi.

Tekrar Albay Metaksas'a danışıldı ve o, tekrar önerilen operasyonları sağlam bulmayarak reddetti. Bu 15/28 Şubat'ta vuku buldu. Mamafih bu kez Venizelos, askerî danışmanın gerekçeleri ile ikna oldu ve harekete geçmeye karar verdi. Fakat uzun zaman değil, ertesi gün (16 Şubat / 1 Mart) Paris'teki Yunan Maslahatgüzarı (o tarihte Senato Dışişleri ve Savaş Komisyonu Başkanı olan) Clemenceau tarafından yapılan kuvvetli bir çağrıyı iletti. Bu ileride İstanbul'un verilmesi ümitleriyle Yuanistan'ın derhal savaşa girmesini öneriyordu. Aynı gün Paris'teki Yunan elçisi Romanos, bu daveti sözle desteklemek üzere Atina'ya geldi.

Bu kombine baskı altında Venizelos boyun eğdi. 17 Şubat / 2 Mart'ta Kral'a yeni bir muhtıra vererek Yunanistan'ın derhal Çanakkale Boğazı'na karşı girişilen harekâta katılmasını tavsiye etti. Yunanistan'ın önceden vaadedilen tavizi, İzmir'i alacağı farz olunuyordu. İstanbul'a gelince; Venizelos burasının milletlerarası hale sokulacağı ümidini izhar etti. Bu Yunan Menfaatleri bakımından ilhaktan sonraki en kabul edilebilir çözümdü. Venizelos, Kral'a muhtırasını verdiği aynı gün Genelkurmay Başkanı'na sefere katılma kararını bildirdi ve ona gerekli ayrıntılı planları hazırlamak hususunda talimat verdi. Metaksas delilik olarak bu emre mecburen uydu.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

GERÇEKÇİ ATATÜRK

Em. Korg. CEMAL ENGİNSOY

I. GİRİŞ

Çağımızın başarı ile sonuçlanmış ilk ulusal bağımsızlık hareketi olan Türk Bağımsızlık Savaşı'nın Ulu Öderi Gazi Mustafa Kemal Paşa (Atatürk), hiç kuşkusuz, ulusal ve evrensel nitelikli büyük bir liderdir. Bu değerlendirmede yalnız olmadığım için mutluyum. Çünkü; birçok otorite bu görüşü paylaşır. Örneğin; tanınmış İngiliz tarihçi Lord Kinross, Atatürk ile ilgili kanısını şu kesin ifade ile belirtir: "... Kemal Atatürk'ün çağımızın en büyük adamlarından biri olduğu hakkında en ufak bir kuşkum yoktur..?"[1]. Türkiye ve Atatürk ile ilgili incelemeleri ile tanınan Amerikalı bilim adamı Prof. Dr. Dankwart Rustow ise, Atatürk'ün büyüklüğünü şöyle tanımlar: "... Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye Cumhuriyeti'ne dönüşümünde Kemal'in oynadığı rol, Weber'ce (Max Weber) bir terimle, çok kez *karizmatik* olarak anılan türdendir. Bir karizmatik lider, izleyicilerinin gözünde normal insan değer ölçülerini aşan ve onların yararına mucizeler yaratma yeteneğinde olan bir kişidir... *Kemal'in büyüklüğü ülkesinin savunucusu, Cumhuriyet'in kurucusu ve köklü reformcu* olarak, üçlü başarısında yatar..."[2].

Yukardaki değerlendirmelerin ortaya koyduğu doğal sonuç, Kemal Atatürk'ün *üstün nitelikli bir lider* olduğudur. Çünkü; *liderlik, en geniş kapsamı ile, toplumları sevk ve idare sanatıdır.*

Dünya literatüründe yer alan liderleri simgeleyen değişik sayı ve özellikte birçok nitelik göze çarpar. "Gerçekçilik"in de dahil bulunduğu bu ni-

---

1 Lord Kinross, Gerçekçi Atatürk, The British Council, Ankara, 1981, s. 8.
2 Dankwart A. Rustow, Atatürk as Founder of a State, p. 208

Levent Şahverdi Arşivi

telikler sayesinde, liderler, "Liderlik Prensipleri" olarak bilinen kavram ve kuralları yerinde ve zamanında kullanmasını başarırlar.

Atatürk, çok yönlü tarihî kişiliği içinde, her şeyden önce, meslekten yetişmiş bir asker olarak, Askerlik Sanatı'nı ve bunun en önemli unsuru olan Savaş Prensipleri'i kavramış, yerinde ve zamanında uygulamasını bilmiş *yüksek bir strateji, usta bir taktikçi, insan gücü ve lojistik konularında büyük bir teşkilâtçı* olduğunu kanıtlamış seçkin bir komutan, daha özgün bir deyişle "askerî deha sahibi" bir önderdir. Bu görüşü vurgulamak için, hiç değilse, iki örnek vermek isterim. I. Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Çanakkale Muharebeleri (1915) ile ilgili olarak bir Avustralyalı yazarın Gelibolu adlı eserinde şu dikkate değer satırları görüyoruz: "... Çanakkale Harekâtı'ın başlangıcı, Entente (İtilâf) devletleri bakımından seferin en acı olayıdır. Çünkü; ilk çıkarma anında (25 Nisan 1915 sabahı) bölgede *deha sahibi* genç bir komutan (Mustafa Kemal) hazır bulunuyordu. Bu komutan olmasaydı, Avustralyalılar ve Yeni Zelandalılar (ANZAK Kolordusu) Conk Bayırı'nı pekâlâ o sabah ele geçirebilirler ve Çanakkale Harekâtı'nın kaderini daha o zaman ve o yerde tayin edebilirlerdi..."[3].

Atatürk, askerî dehasını kısa sürede siyasal dehaya dönüştürebilen nadir liderlerden biridir. Bu gerçeği, Lord Kinross şöyle dile getirir: "... Atatürk, her şeyden önce, büyük bir askerdi; fakat, zamanla büyük bir devlet adamı oldu. Tarihin bize anlattığı pek çok büyük askerler ve büyük adamların yanında, bu iki özelliği kendinde toplayan pek az kişi vardır ve Atatürk, bu seyrek görülür kişilerdendir. O, büyük bir *asker-devlet adamıdır*. Atatürk, bir taraftan, savaş adamı; öte yandan da, barış adamıdır. İçindeki büyük askerî deha, ulusunu çökmekten kurtarmış ve yine, içindeki devlet adamı özelliği, hayatına ışık saçtığı ulusunun yeniden doğuşunu sağlamıştır..."[4]. Bu konuda, sanırım, en yetkili otorite, Atatürk'ün en yakın silah ve devrim arkadaşı olan rahmetli İsmet İnönü'dür. Kendisi de seçkin bir asker ve devlet adamı olan İsmet İnönü'ye göre, "... (Atatürk'ün) büyük vasıfları vardır. Karar sahibidir, kararları açıktır ve bir defa karar verdikten sonra, onu uygulatmak için kişiliği çok etkileyicidir... Bu, bir kumandan için en büyük niteliklerden biridir. Askerî vasıfla-

3 Alan Moorehead, Gallipoli, Hong Kong. 1975, p. 97.
4 Lord Kinross, Gerçekçi Atatürk, The British Council, Ankara, 1981, s. 8.

Levent Sahverdi Arşivi

rı hakikaten yüksektir. Her millette, her devirde yüksek vasıfta kumandan sayılır... (Ama) siyasî vasıflarının daha büyük olduğu görülür. Bu ikisi birleşince, Atatürk'ün kişiliği müstesna bir ölçüye çıkmış oluyor..."[5].

Bu GİRİŞ Bölümünü bitirirken; yazımın asıl bölümüne ışık tutabilir nitelikli bir pasajdan yararlanmak isterim: "... Bu büyük başarı, insanlarda az rastlanan yetenek birleşimlerinin eseridir. Atatürk, milletine derin bir sevgi ile bağlı bir vatanseverdi. Yapıcı idi, enerji dolu idi. Olaylar karşısında kendini çabucak toparlayabilirdi. Yılmak bilmez bir irade ve direnme gücüne sahipti. Sezgiyi ve mantığı az rastlanır bir yetenekle zihninde bütünleştirebilen bir insandı. ülkesinin bünyesine ve halkının yaşayış şekline reform getirmek isteyen bir idealistti. Bütün bu yapıcı ve hayat verici özellikleri arasında bir tanesi, Churchill'de ve o çağda yetişen pek az kişide bulunur. Bu, "gerçekçilik"tir. Atatürk'ün pratik alandaki başarılarını onun gerçekçiliğine bağlamak gerekir... Gerçekçilikten çok uzak bir çağda yetişmiş olan Gerçekçi Mustafa Kemal, olmayacak şeylerin peşinde koşan düşmanı, mantık ve sağduyunun emrettiği gerçeklerle yenerek vatanını kurtardı ve güvenlik içine aldı..."[6].

II. ATATÜRK'ÜN GERÇEKÇİLİĞİ

Ünlü Alman şair ve yazarı Johann Wolfgang von Goethé. "... Deha için gerekli ilk ve son şey, gerçeğe duyulan aşktır..." der[7]. Bu şair tanımlaması, hiç kuşkusuz, Atatürk'ü de kapsamına alır. Çünkü; Atatürk, deha sahibidir ve "Gerçek, ne kadar acı olursa olsun, olduğu gibi kabul edilmelidir" diyecek kadar, gerçeğe tutkundur.

Atatürk'ün gerçekçiliğinde en büyük etken, hiç kuşkusuz, bütün düşünce ve davranışlarına, her zaman, aklın, bilimin ve sağduyunun önder olmasıdır. Çünkü; Atatürk'e göre, "Akıl ve mantığın halledemeyeceği mesele yoktur" ve "hayatta en hakikî mürşit ilimdir". Atatürk'ün sağduyusunu bir örnekle belirtmeyi tercih ederim. Atatürk Çağı'nın tanınmış yazarlarından Falih Rıfkı Atay'ın Çankaya adlı eserinde şu öyküyü görüyo-

5 Abdi İpekçi, İnönü Atatürk'ü Alatıyor, İstanbul, 1968, s. 35.
6 Lord Kinross, Gerçekçi Atatürk, The British Council, 1981, s. 11.
7 Tryon Edwards D.D., The New Dictionary of Thoughts, U.S.A., 1957, p. 230. 1988, s. 254-255.

Levent Sahverdi Arşivi

ruz: 1920'lerin başlangıç yıllarında Atatürk, sık sık İzmir'e gitmektedir, Yine böyle bir gezi sırasında, İzmir'de Kordon Boyu'nda kendisine ayrılan evde, arkadaşları ile yaptığı fikir alışverişi ile ünlü akşam sofrası düzenlenir. Sofra, yoldan geçenlerin görebileceği bir odadadır. Yoldan geçen halk, pek tabiî, ilgilenir ve merakla seyre başlar. Bunun üzerine Vali, perdelerin kapatılmasını emreder. Atatürk, bu duruma müdahale ederek şöyle der: "... Vali Bey, dışardaki halk, acaba bizim ne yaptığımızı sanıyor? İçki içtiğimizden şüphesi yok. Fakat; şimdi, kadın da oynattığımızı ve kim bilir daha neler yaptığımızı zannedecekler. İçki içmekten başka bir şey yapmadığımızı görmeleri için perdeleri açtırınız".

Atatürk, bütün yaşamı boyunca, gerçeklere bağlı kalmış; onları, kafasının hayal ettiği veya gönlünün arzuladığı gibi değil, oldukları gibi görmüştür. Her şeyin yok olmuş gibi göründüğü bir dönemde, I. Dünya Savaşı'nı hemen izleyen o çöküntü ortamında, Türk Bağımsızlık Savaşı'na girişmesi, başkalarının sezemediği, gerçekçiliğine dayanır, hayalciliğe değil. Atatürk, bazı yazarların "kuzum Mustafa, sen deli misin?" diyecek kadar kendisini hafife aldıkları o bunalımlı dönemde, gölgelerinden bile ürkülen Büyük Devletler'in hükümetlerini değil, kamuoylarını değerlendiriyor ve savaş yorgunu o kitlelerin, kendileri için hayatî derecede önemli bir durum olmadıkça, yerlerinden kıpırdamayacaklarını seziyordu. Atatürk'ü *müstesna* kılan da, bu *sezgi gücü,* bu *ileri görüşlülüktür.*

Evet, Atatürk, tam bir gerçekçi idi. Fakat, hemen belirtmeliyim: Kendisi, olumsuz gerçekler karşısında asla yılgınlığa kapılmaz; aksine, iradesi daha da bilenir ve gerçek duruma çözüm bulma yolunda en uygun ve kararlı bir tutuma yönelirdi. Bu önemli noktayı bir örnekle aydınlatmayı yararlı görüyorum. Bağımsızlık Savaşımızda "Direnme (yıpratma) Safhası"nı oluşturan 1921 yılında, Türk Batı Cephesi Kuvvetleri, 8-23 Temmuz günlerinde cereyan eden Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında, Eskişehir doğusuna çekilmek zorunda kalır. Beliren bu kritik durum üzerine, 19 Temmuz 1921'de savaş alanına gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa, durumu yakından inceledikten sonra, ordunun Sakarya Nehri gerisine çekilmesi emrini verir. Bu, gerçekten, cüretli bir karardır. Çünkü; esasen Kütahya-Eskişehir Muharebeleri yenilgisi ve Kütahya, Afyon, Eskişehir gibi önemli yerleşme merkezlerinin kaybedilmesi, ülkede moral gücü sarsmıştır. Şimdi de, Eskişehir doğusu bölgesinde Sakarya kesimine kadar 100-150 km. çekilmekle, geniş

Levent Sahverdi Arşivi

bir yurt parçası daha, bile bile düşmana bırakılmış oluyordu. Bunun doğal sonucu olarak, ordunun ve halkın morali daha da bozulabilirdi. Fakat; fiziksel ve ruhsal cesareti kadar, *gerçekçi bir karakter sahibi* de olan Mustafa Kemal Paşa, "... askerliğin icaplarına uyalım..." demiş ve bu cüretli kararı vermiştir. Aslında bu karar, gerçekçi ve ileri görüşlü bir komutanın, askerî dehası örneklerle kanıtlanmış bir önderin sağlam durum muhakemesine dayanıyordu. Atamızın bu durum muhakemesindeki değerlendirme, eminim, askerlik tarihimizde eşsiz bir örnek teşkil eder. Nitekim, Bağımsızlık Savaşımızın hayatî önemde bir dönüm noktasını oluşturan Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos-13 Eylül)'nin başarı ile sonuçlanması, Atatürk'ün kararının doğruluğunu kanıtlar.

Olumsuz durumlarda sükûnet ve itidalini kaybetmeyen Atatürk, zafer sırasında da kişisel kontrolünü yitirecek bir lider değildir: çünkü, gerçekçiliği, gereğinden fazla coşkuya kapılarak sağduyudan uzaklaşmasına engeldir. Bu hususu da bir örnekle vurgulamak isterim. Bağımsızlık Savaşımızın "Kesin Sonuçlu Safhası"nı oluşturan 1922 yılında, 30 Ağustos Başkumandan Meydan Muharebesi'ni zaferle sonuçlandıran Mustafa Kemal Paşa, takip harekâtı sırasında (31 Ağustos-18 Eylül), Çanakkale Boğazı kesimini tutmakta olan ve Türk Ordusu ile ciddî bir çatışmaya hiç de istekli görünmeyen, ama durumu kurtarmaya çalışmaktan da geri kalmayan İngiliz Kuvvetleri ile çarpışmayı göze alarak, daha sert bir tutum izleyebilirdi. Öyle yapmadı. Sadece, boğazlar doğrultusunda ileri harekete devam ederek, gücünü göstermekle yetindi ve ilk uzlaşma eğilimini gördüğü zaman, ordularını durdurdu. Çünkü; asıl savaşı, Türk Bağımsızlık Savaşı'nı kazanmıştı. Amacı, artık, yeni savaşlar peşinde koşmak değil; barışı, "ülkeye uygarlık, kalkınma ve çağdaşlaşma sağlayacak barışı" kazanmaktı, kazandı da... Atatürk'ün bu tutumunda *gerçekçi* ve caydırıcı bir strateji ve devlet adamın hâkim kişiliği göze çarpar. Bu hâkim kişiliği, tanınmış İngiliz tarihçi Bernard Lewis'in şu değerlendirmesinde belirgin şekilde görebiliriz. "... (Lozan Antlaşması ile) Türkiye, I. Dünya Savaşı'nın yenilmiş devletleri arasında tek olarak, kendi perişanlığından ayağa kalkmayı başardı ve galipler tarafından kendisine dikte edilen barışı reddederek, kendi şartlarının kabulünü sağladı.... Askerî savaş kazanılmıştı. Milliyetçiler'in siyasal programı başarılmış, uluslararası bir antlaşma ile kabul edilmişti. Bundan sonra ne yapmalı idi? Mustafa Kemal, gerçek büyüklüğünü, işte bu soruya verdiği cevapta göstermiştir. Bu

Levent Sahverdi Arşivi

nokta, Türk gazeteci Falih Rıfkı Atay'ın Mustafa Kemal ile Enver Paşa arasındaki bir karşılaştırmasında iyi belirtilmiştir: "Enver'in niteliği *cüret,* Mustafa Kemal'in niteliği ise *uzak görüşlülüktü.* Mustafa Kemal, 1914'te, Harbiye Nazırı olsaydı, Devlet'i I. Dünya Savaşı'na sokmazdı. 1922'de Enver Paşa İzmir'e girmiş olsaydı, o hızla döner, Suriye ve Irak üstüne yürür, kazanılanı da kaybederdi". Cidden, o zaman, bir savaş kahramanını baştan çıkarabilecek birçok çekici şey vardı... 1923'te, zaferi sırasında, bir komutanı daha çok şan ve şeref aramaya veya bir milliyetçi liderde yeni ihtiraslar uyandırabilecek birçok fırsat mevcuttu. O, bunların hepsini reddetti ve kahramanlar arasında pek az görülen *gerçekçilik,* kendini tutabilme ve ılımlılık ile bu çeşit sarhoşça maceralara karşı halkını uyardı..."[8].

Atatürk'ün gerçekçiliği ile ilgili olarak, bir başka İngiliz yazar da benzer görüşler taşıyor. Ülkemizde sekiz yılı aşkın bir süre ile aramızda yaşayarak bizi oldukça yakından tanımak fırsatını bulmuş olan gazeteci-yazar David Hotham'a göre; "... Bütün milletlerin büyük adamları vardır; fakat, Atatürk'ün eşsiz kişiliğine benzer bir varlığın başka bir yerde bulunduğundan kuşkuluyum. O, ebedî Önderdir... Mustafa Kemal, I. Dünya Savaşı sonundaki karmaşık ortama tam zamanında müdahale eden bir devdi ve Türkiye'nin alınyazısını tam anlamıyla değiştirdi... Morali bozulmuş ve parçalanmış ülkesine bağımsızlık ve gururunu yeniden kazandıracak şekilde, askerî yenilgiyi zafere dönüştürdü. Temelde başarılı bir komutandı. Sonraları giriştiği bütün hareketler başarıya ulaştı. Çünkü; ordu bütünü ile arkasında idi... (Atatürk) toprak işgal etmek veya diğer ülkelere saldırmak gibi hiçbir girişimde bulunmadı. İstanbul'u ve Boğazları'ı da kapsayacak şekilde Türkiye'nin yeni sınırlarını tespit ettikten sonra, bununla yetindi. Bu bakımdan, *erişilmez bir gerçekçi idi...*"[9].

Atatürk, hiçbir zaman hayalci olmamış, hayal peşinde koşmamıştır. Bununla beraber; sağlam kararlara varabilmek için, durum değerlendirmelerinde her ihtimal üzerinde dururdu; bu da hayalen zengin olmayı gerektirir.

Ata'mız, "hayatın gerçekleri"ne tutkundur; şu sözleri bunu kanıtlar "... Biz ilhamımızı gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan al-

8 Bernard Lewis, (The Rebirth of Türkey), çeviri: Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara,
9 David Hotham, The Turks, London, 1978, p. 23, 61.

Levent Sahverdi Arşivi

mış bulunuyoruz. Bizim yolumuzu çizen, içinde yaşadığımız yurt, bağrından çıktığımız Türk milleti ve bir de milletler tarihinin binbir facia ve ızdırap kaydeden yapraklarından çıkardığımız neticelerdir..."[10]. Bununla beraber; burada, bir nokta üzerinde durmalıyım. Atatürk, realist olduğu kadar, idealisttir de. Uğrunda hayatın bile feda edilebileceği değerlerin varlığına inanır. Ulusumuzu egemenliğe ve bağımsızlığa kavuşturan Bağımsızlık Savaşımıza girişmesi bu inançtan kaynaklanır. O'nun idealizminin özünde medenî cesaret ve özveri önde gelen niteliklerdir. Bu hususu bir örnekle vurgulamak isterim. Yıl 1919, Atatürk (Mustafa Kemal Paşa olarak) Sivas'tadır. Sivas Kongresi (4-11 Eylül)nin sona erişinden sonra, 20 Eylül'de, şehre bir Amerikan heyeti gelir; heyet başkanı, tecrübeli bir asker olarak bilinen Tümgeneral James G. Harbord'tır; ABD Başkanı Woodraw Wilson tarafından "Doğu Anadolu'daki durumu ve Ermenistan Sorununu incelemek" ile görevlendirilen heyet başkanı Harbord aynı gün (20 Eylül) Mustafa Kemal Paşa ile görüşür: "... Kemal, sıtmadan rahatsız bulunuyor ve yorgun görünüyordu. Fakat; ikibuçuk saatlik bir görüşme süresince kolaylık ve rahatlıkla konuşarak, düşüncelerini bir mantık düzeni içinde öne sürdü... Harbord, 'şimdi ne yapmak niyetindesiniz?' diye sordu. Konuşmaları sırasında; Mustafa Kemal, ince parmakları arasında çevirdiği bir tespihle oynamakta idi. Bu anda, sinirli bir hareketle, tespihin sicimini koparmıştı. Taneler yere düşüp dağıldı. Kemal, taneleri teker teker topladı ve bunun, General'in sorusuna cevap olduğunu söyledi. Böylece; memleketin dağılmış parçalarını bir araya getirmek, çeşitli düşmanlardan temizlemek, bağımsız ve uygar bir devlet yaratmak isteğini belirtmiş oluyordu. Harbord, 'bu türlü bir umudun ne mantığa, ne de askerî gerçeklere uyduğunu' söyledi. 'Birtakım insanların kendi canlarına kıydıklarını biliyoruz. Şimdi de, bir milletin intiharına mı şahit olacağız?' Mustafa Kemal, 'söylediğiniz doğrudur, General' dedi. 'İçinde bulunduğumuz durumda, yapmak istediğimiz şey, ne askerlik açısından, ne de başka bir açıdan izah edilebilir. Fakat; her şeye rağmen yurdumuzu kurtarmak, özgür ve uygar bir Türk devleti kurmak, insan gibi yaşayabilmek için yapacağız bunu.' Avucu yukarıya doğru dönük olarak, elini masanın üzerine koydu. 'Başaramazsak' diye devam etti, 'bir kuş gibi düşmanın avucunun içine düşecek ve ağır ve şerefsiz bir ölüme katlanacak yerde-konuştuğu sırada parmaklarını yavaş yavaş kapatıyordu-

10 Utkan Kocatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 1984, s. 189-190.

Levent Sahverdi Arşivi

Atalarımızın çocukları olarak, döğüşerek ölmeyi tercih ederiz'. Önünde, yumruğu tamamen kapanmıştı. Mustafa Kemal'in kararlılığı, yılmazlığı Harbord'u etki altında bırakmıştı. 'Her şeyi hesaba katmıştım, fakat bunu değil' dedi. Sizin yerinizde olsaydık, biz de aynı şeyi yapardık."[11].

Atatürk, stratejinin "amaç ve araç arasında dengeli bir uyum sağlanması" kuralını siyaset hayatında da geçerli kılmış ve gerek iç, gerek dış siyasetinde tam bir gerçekçi olduğunu ortaya koymuştur. Bu bakımdan, Osmanlı yönetimini eleştirerek "... iç siyasetlerini dış siyasetlerine göre düzenlemek zorunda kaldıklarını" belirtir ve "halbuki, gerçek, bunun tersi olmalıdır; yani, dış siyaset, iç siyasetin dayanabileceği ölçüde yürütülmelidir...." der.

Atatürk'ün gerçekçiliğe verdiği önem, şu sözlerinde açıkça yansır: "... Milleti aklımızın ermediği, yapmak kudret ve kabiliyetini kendimizde görmediğimiz hususlar hakkında kandırarak geçici teveccühler elde etmeye tenezzül etmeyiz. Millete, âdi politikacılar gibi, yalancı vaatlerde bulunmaktan nefret ederiz"[12].

Atatürk'ün Gerçekçiliğinde "özeleştiri", dikkate değer bir ölçüdedir. Bu konuda da bir örnek vermek isterim. *Çağdaşlaşma* ve bunun kesin gereği olan *sosyo-ekonomik kalkınma* çabaları, Atatürk'ün büyük tutkularıdır. Bu alandaki çalışmalarını durup dinlenmeksizin sürdürür ve çalışma arkadaşlarını kesintisiz yönlendirir, özendirir, destekler ve gerekirse zorlardı. Bu arada, Türk İnkılâbını gerçekleştirme yolundaki reform hareketlerinin akışını yakından izlemek üzere sık sık yurt gezilerine çıkardı. Büyük Millet Meclisi Gizli Zabıtlarında bulunan bir örneğe göre; 1930 yılındaki bir yurt gezisinde, kendi sözleri ile "... Çankaya Köşkü'nün sıcak ve rahat koltuklarına dönüşünde" Atatürk, çevresindekilere şu hikâyeyi anlatır: "... Biz Harbiye'de (Harp Okulu) öğrenci iken, Okul'un sobaları yanmazdı. Bütün kış titreşir dururduk. Nihayet, bir gün, arkadaşlar, beni (ve bir iki arkadaşı) Müdür'e çıkmak için seçtiler. Müdür, Zülüflü İsmail Paşa adında bir saray adamı idi. Müsaade aldık, huzura çıktık; önce Padişah'a, sonra Müdür'e dualarımızı sunduk. Nihayet, maksada geldik: Meseleyi anlatmak istedik. Fakat (ne mümkün!), müdür, daha ilk

11 Lord Kinross, (çeviri) Atatürk-Bir Milletin Yeniden doğuşu, 1972, s. 297-298.
12 Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 1984, s. 235.

Levent Sahverdi Arşivi

cümlelerde kükredi, 'ne soğuğu be nankörler, Padişah nimeti gözünüze dizinize dursun; görmüyor musunuz? sobalar nasıl gürül gürül yanıyor. Defolun buradan!' Gerçekten, Müdür'ün sobaları gürül gürül yanıyordu. Müdür, buram buram terliyordu; sıcaktan göğsünü bağrını açmıştı ve zannediyordu ki, bütün okulun sobaları da böyle yanar... Çocuklar, biz bu Çankaya köşkünde, bazen, galiba bu Zülüflü İsmail Paşa gibi, kendimizi aldatıyoruz." Görülüyor ki; Atatürk, tam bir gerçekçidir, hatta klasik ölçüleri aşarak özeleştiriden çekinmeyen uygar ruhlu bir gerçekçi. Bu bakımdan, elbette, daha da yücelir. Bununla beraber; burada, bir noktaya hemen açıklık getirmeliyim. Atatürk, gerçekleri sadece görmek veya sezmek ile; ya da, gerekiyorsa özeleştiride bulunmakla kalmaz; olayları derinlemesine inceleyip her yönü ile kavrayarak, gördüğü aksaklıkları giderici, muhtemel bozuklukları önleyici tedbirleri sorumlulara bildirir, bu önlemlerin uygulanmasını ve sonuçlarını kontrol eder veya ettirirdi. Bu bakımdan, tam bir "pragmatist", diğer bir deyişle "çare bulma ve sonuca varma adamı" idi.

III. SONUÇ

Sonuç olarak diyebilirim ki; çok yönlü tarihî kişiliği, ulusal yaşamımıza ışık tutan ilkeleri ve yarattığı Türk İnkılâbı ile yüceelen ve ulusumuzu da yücelten bir "Atatürk Gerçeği" vardır. Bu gerçek, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'nın benimsediği sözlerle, "... bütün insanlık dünyası için bir onur simgesi..." oluşturur[13].

Atatürk Gerçeği'nin yapısında, düşünsel ve eylemsel niteliği ile "Atatürk'ün Gerçekçiliği"nin katkısı büyüktür. Ulu Önder Atatürk, bu gerçekçi yanı ile kendisini tanımlarken, "İki Mustafa Kemal vardır: Biri, ben, et ve kemik, geçici Mustafa Kemal..." diyerek, onu bir kenara bırakır ve hemen devam eder: "Öteki Mustafa Kemal, onu ben kelimesi ile ifade edemem, O, ben değil, bizdir. O, memleketin her köşesinde yeni fikir, yeni hayat ve büyük ülkü için uğraşan aydın ve savaşçı bir topluluktur. Ben onların rüyasını temsil ediyorum. Benim teşebbüslerim, onların özlemini çektikleri şeyleri tatmin içindir. O Mustafa Kemal sizsiniz, hepinizsiniz. Geçici olmayan, yaşaması ve başarması gereken Mustafa Kemal odur."[14].

---

13 Turkish National Commission for UNESCO, atatürk, 1963, p. 215.
14 Utkan Kocatürk, Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 1984, s. 342.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arsivi

ATATÜRK'ÜN KURDUĞU TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN TEMEL NİTELİKLERİ

Dr. SITKI AYDINEL

Bu konuyu inceleyebilmek için sadece yürürlükteki Anayasa'da mevcut nitelikleri ortaya koymak yeterli değildir. Cumhuriyetimizin tarihsel oluşumunu, Türk kültüründeki yerini, temel felsefesini, TBMM'nin açılışından bugüne kadar kabul edilen Anayasaları detayı ile ele almak ve özellikle Atatürk'ün bu konudaki fikirlerini irdelemek gerekir.

CUMHURİYET VE DEVLET BİÇİMLERİ

Cumhuriyet terimi Arapça'da halkın sosyal hayatta söz ve karar sahibi seçkin bir grubunun vasfı olan **cumhur** kavramından alınarak, devlet başkanının seçimle belirtildiği bir siyasal rejim ve devlet şekli anlamıyla dilimizde yerleşmiştir. Siyasal ve tarihî gelişim, çok geçmeden bu kavramı demokratik bir rejimde kamu ve halk hizmetinin görüldüğü bir devlet yönetimi anlamına kavuşturmuştur. Bugün gelişen ve değişen dünya siyasî konjonktüründe bu anlam her geçen gün biraz daha değer kazanmaktadır. Tarihî gelişim içerisinde egemenliğin kullanılışına göre devlet biçimleri şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

1- Egemenliği kullananların bu hakka seçime dayalı olmadan sahip bulundukları devlet biçimleri:

a - Monarşi

- Meşrutî Monarşi

- Tam Monarşi

b - Oligarşi

c - Totaliter Devletler

Levent Sahverdi Arşivi

2- Egemenliği kullananların bu hakka, seçime dayalı olarak sahip bulundukları devlet biçimleri (Cumhuriyet):

a - Oligarşik Cumhuriyet

b - Halka dayalı Cumhuriyet

- Demokratik Cumhuriyet

- Demokratik olmayan Cumhuriyet

İşte bu sınıflandırmaya göre 1. maddedeki devlet biçimleri dünyada çok azalmıştır; 2. maddedeki Demokratik olmayan Cumhuriyetler de misyonlarını doldurarak tarihin sayfalarına gömülmek üzeredirler.

İkinci Dünya Harbinden sonra Demir Perde arkasında kalan bir çok devletler de Cumhuriyet terimini kullanmışlardı. Bunlar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin baskısı altında kalarak yeni yönetim şekillerine *halk cumhuriyeti, halk demokrasisi* veya *demokratik cumhuriyet* gibi adlar takmışlardı, ancak bunların hepsi de *demokratik olmayan cumhuriyet* idiler.

Bu kısa açıklamadan sonra Atatürk'ün bu konudaki görüşlerine yer verelim. Atatürk millet kavramını açıklayan uzun notlarında; *"Türk milleti, halk idaresi olan Cumhuriyetle idare olunur bir devlettir"* [1] demektedir. *Cumhuriyet* başlığı altında da: Tam manasıyla demokrat olmayan hükümetleri açıkladıktan sonra demokrasinin gereklerine değinir ve *"Binaenaleyh, demokrasi prensibinin en modern ve mantıkî tatbikini temin eden hükümet şekli Cumhuriyettir. Cumhuriyette son söz millet tarafından seçilmiş meclistedir"* [2] der. Atatürk, vatandaşa karşı devletin vazifelerini sıralarken: *"Ma'lûmdur ki Türkiye Cumhuriyeti demokrasi esasına dayanan bir devlettir. Demokrasi ise esas itibariyle siyasî mahiyetdedir; fikrîdir, ferdîdir, eşitlikçidir"* [3] diyerek bu kavramların anlamlarını da *Demokrasi prensibinin bariz vasıfları* başlığı altında teker teker açıklar.[4]

---

1 Prof. İNAN, Afet; Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara, 1969, s. 352
2. A.g.e.; s. 411
3 A.g.e.; s. 433
4 A.g.e.; s. 406-408

Levent Sahverdi Arşivi

CUMHURİYET İDARESİNİN TÜRK HALKINA VERDİĞİ DEĞER

Atatürk yukarıdaki sözlerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin demokrasiye dayandığını belirtirken, aynı zamanda *vatandaş* terimine de yer vermiştir. Bu nokta üzerinde dikkatle durmak gerekir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin hukuksal temelinde vatandaşlık yoktu. Teb'a vardı, reaya vardı, Padişah Allah'ın gölgesi idi, Allah'tan aldığı yetkiyle idare ettiği teb'ası üzerinde mutlak haklara sahipti. Padişaha koşulsuz itaat zorunluydu. İşte, Devlet şeklinin Cumhuriyete dönüştürülmesi ile Türkiye Cumhuriyeti'ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan halkın *vatandaş* bilinciyle donatılması hedeflenmiştir. O halde *vatandaş* kavramının çeşitli açılardan açıklanması gerekir.

Siyasal açıdan: Vatandaş devletin ve toplumun geleceğinden kendini sorumlu tutma bilincine erişmiş bireydir. Bu bilinç "Ulusal Egemenlik" ilkesinin güvencesidir.

Sosyal açıdan: Vatandaş kaderci bir teslimiyetin kalıplaşmış davranış biçiminin dışında yaşama sevinci duyan bireydir. Bunun için dünyayı daha iyi yaşanabilir yapmayı planlar, kendini gelecek kuşaklara karşı sorumlu tutar.

Kültürel açıdan: Vatandaş aklını özgürce kullanmayı temel bir hak olarak benimseyen bireydir. Aklın ön plana çıkışı, bilimin önem kazanmasıdır. Aydınlanmanın gerçekleşmesidir. Aklın ve dolayısıyla bilimin ön plana çıkışı, insanlığın ortak değeri olan uygarlığın ulaştığı son noktada bulunmayı sağlayacaktır.

Tarihsel açıdan: Vatandaş ulusal değerlerinin, evrensel aşamada uygarlığa katkılarının bilincine varan bireydir. Bu bakımdan ulusal değerlerine bağlı, ancak uluslararası gelişmelere kapalı olmamayı öngörür. Atatürk bu konuda: **"Çağdaş bir Cumhuriyet kurmak demek, milletin insanca yaşamasını bilmesi, yaşamın neye bağlı olduğunu bilmesi demektir"**[5] diyerek Cumhuriyetin insana verdiği değeri ne güzel dile getirmiştir.

5 Gazi'nin Nutuklarından Alınan Vecizeler; Muhit mecmuası, No: 32, 1931.

Levent Sahverdi Arşivi

CUMHURİYETİN TÜRK KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

Atatürk 29 Ekim 1933'te söylediği 10. Yıl Nutku'nda *"Yurttaşlarım az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir"*[6] diyerek, yapılan en büyük işin Cumhuriyet'e geçiş olduğunu büyük bir heyecanla dile getirmiştir. Bu işler nelerdir? Doğaldır ki bunlar her sahada (siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik vb.) yapılan inkılâplardır. O günün koşullarında ve ortamında büyük çoğunluğun akıl edemediği, sözünü bile etmekten çekindiği radikal değişimlerdir. Bunların hepsi de Türk milletini uygar ve çağdaş bir düzeye getirme gayesini güdüyordu. Bu sözün çok iyi irdelenmesi gerekir. Cumhuriyetin temelinde Türk kahramanlığının olduğu açıktır. Çünkü, bağımsızlık elde edilmeseydi, Türkiye diye bir devlet olmayacaktı. Bağımsızlığın elde edilmesi için dış ve iç düşmanlara karşı büyük savaşlar verildi. Bu savaşlar çok büyük güçlükler, yokluklar içinde kazanıldı. Bu, ancak Türk'ün kahramanlığı ile gerçekleştirilebilirdi ve öyle de oldu.

Bu cümlenin ikinci bölümünün yani (Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde yüksek Türk kültürünün bulunduğu) sözlerinin de incelenmesi gerekir:

Atatürk, Türk insanını *teb'a* dan *vatandaş* statüsüne yükselten Cumhuriyet idaresine geçerken, muhakkak ki bu büyük değişikliğin genel kabul görmesi gerektiğinin bilincindeydi. Yüzyıllar boyu yaşanan bir idare sisteminin yerini alacak bir başka rejimin özelliklerini tanımayan bir insan tipi, bu yeni yönetimi özümseyebilir, benimseyebilir miydi? O'nun Söylev ve Demeçleri'nden bu konuya ilişkin düşüncelerini izlediğimizde, görüyoruz ki Atatürk *Cumhuriyet* idaresi konusunda fikren hazırlıklıdır ve Türk cemiyetinin tarih içindeki gelişiminden haberdardır. O, Türklerin tarihinin yalnız İslâm dünyası içinde yer almadığını, kurdukları tek büyük imparatorluğun Osmanlı Devleti olmadığını; İslâmiyet öncesi devirler içinde sayısız siyasî birliklere vücut vermiş Türklerin, cemiyetin bütün fertlerinin fikirlerine, sorumluluklarına ve mesaîlerine önem veren idare şekillerini geliştirdiklerini biliyordu.

Nitekim Bozkır kültürü de dediğimiz Türk kültüründe Gök-Türk topluluğu sosyal bünyesi içinde, Orhun Kitabelerinden ve eski İl (Devlet) ve Boy (Siyasi mahiyette bir birlik) lar hakkında yazılan eserlerden edinilen

6 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri; Ankara, 1989, c. II, s. 318.

Levent Şahverdi Arşivi

bilgilere göre -doğaldır ki bugünkü anlamda olmamakla beraber- Cumhuriyete ait bir kısım olguları bulmak mümkündür. Bunu kanıtlayan örneklerden bazıları şunlardır: "Boy beyleri cesareti, malî kudreti, doğruluğu ile tanınmış kimseler arasından seçim yolu ile iş başına gelirlerdi. Seçici heyet herhâlde Boy'u meydana getiren aile ve soyların temsilcilerinden kurulu olmalıdır. Bu heyet, eski Türk Devletlerinde mevcut "Meclis" (Toy) lerin küçük çapta ilk tipi olarak görülmektedir.[7]

"İstiklâl" (Oksızlık) fikri de kültürümüzde kollektiftir. Devlette gerçek istiklâl bunun yalnız idareci zümre tarafından istenmesi değil halkın da aynı şuur içinde bulunması, yani istiklâl düşüncesinin bütün toplulukta ortak bir arzu halinde var olması şeklinde belirir.[8]

"Eski Türk devletinde insan unsuru hak ve hürriyetlerle donatılmış idi"[9]

"Türk kültüründe Töre (kanun) anlayışı da şöyle idi. Töre (kanun): "Böyle kurulan bir devlette tabi'atıyla halk, hak ve hürriyetini isteyecek ve bunu başında bulunanlardan bekleyecekti. Türk devletinde halkın bu talepleri, âmme (kamu) hukukunu hükümdarın vazifelerini belirleyen ve cezaî hükümleri ile dikkati çeken Töre'nin tatbiki ile yerine getiriliyordu... Devletin teorilerle değil, fakat sosyal gerçeklere uygun şekilde idare edilebileceğini çoktan anlamış olan Türk hükümdarları, yerin ve zamanın icaplarına göre ve "Meclislerin" tasvibi alınmak üzere Töre'ye yeni hükümler getirebiliyorlardı. Bununla beraber Töre'nin anayasa hükmünde değişmez prensipleri vardı ki Kutadgu-Bilig'teki kayıtlardan tesbit edilebildiği kadarı ile şunlardı. Könilik (Adalet), Uz'luk (İyilik, faydalılık), Tüz'lük (Eşitlik) ve Kişilik (İnsanlık, üniversellik)[10] . Yine "Kutadgu-Bilig'de halkın hükümdarlardan istedikleri a- İktisadi istikrar, b- Adil kanun, C- Asayiş olarak sıralandıktan sonra şöyle denir: Ey hükümdar sen önce bunları yerine getir, sonra kendi hakkını isteyebilirsin... Bey iyi kanun yap. Kanuna kendin riayet et ki, halk da sana itaat etsin... Bey kudretli ol, halkı kudretli kıl, bunun için onun karnını doyurmak lazımdır"[11].

---

7 Kafesoğlu, İbrahim Prof. Dr. Türk Millî Kültürü 4. Baskı İstanbul, 1986, s. 219.
8 A.g.e. s. 221
9 A.g.e. s. 233
10 A.g.e. s. 2(33-235)
11 A.g.e. s. 244

Levent Sahverdi Arşivi

Türk kültüründe bir de "meşveret" kavramı vardır. Meşveret cem'i ukul (akılları toplamak) demektir. Yani en doğruyu bulmak için fikirlerin ortaya konması danışılması müşaverede bulunmasıdır. Bu işlem kurultayda yapılırdı.

Bu ve buna benzer örnekleri çoğaltabiliriz. Ancak burada bir noktayı özellikle belirtmekte yarar vardır. Bugünkü anlamda Demokratik Cumhuriyetlerde halkın kendi kendisini yönetmesi esastır. Bu yönetim şeklinin, derece derece ve çeşitli şekillerde uygulanması, öteden beri denenmek istenmiştir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi İslâmlıktan önceki Türk devletlerinde kısıtlı da olsa, kurultaylar vasıtasıyla halkın oyuna baş vurulmak suretiyle bu iş yapılabilmiştir. İslamlığın kabulünden sonra ise Türk devletleri devlet yönetiminde de İslâmî esaslara uymuşlar. Din ve devlet işleri iç içe girmiştir. Osmanlı imparatorluğu'nda da bu böyle devam etmiştir. Bu dönemde ıslâhatlarla bu zihniyetin yıkılmasına çalışılmışsa da başarı sağlanamamıştır.

Türk Cumhuriyeti ise bir devrim ile vücut bulmuştur. Atatürk Türk insanını çok iyi tanıdığı, onun karakterini, mizacını çok iyi tahlil ettiği için, insanı en değerli varlık gören demokratik idare tarzını reddetmeyeceğinden emindi. O yüzden, cumhuriyete geçerken en çok milletine güvenmişti.

Atatürk, 31 Ekim 1924'te daha henüz Cumhuriyetin bir yaşına bastığı tarihlerde Vakit Gazetesi muhabirine verdiği demeçte: *"Türk milletinin tabiat ve şiarına en uygun idare Cumhuriyet idaresidir. Bir senelik hayat bu gerçeği bütün açıklığı ile kanıtlamıştır"* [12] ve *"Türkler demokrat hür ve sorumlu vatandaşlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları ve sahipleri bizzat kendileridir"* [13] diyerek, Cumhuriyetin Türkün yaşam tarzına uygunluğunu, temelinin Türk kültürü olduğunu en veciz biçimde ifade etmiştir.

12 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. III, s. 106-107
13 İNAN, Afet; a.g.e., s. 10

Levent Sahverdi Arşivi

CUMHURİYETİN OSMANLI DÖNEMİ ISLAHAT HAREKETLERİNDEN FARKI

Türkiye Cumhuriyeti'nin gerçek değerini anlayabilmek için, cevaplanması gereken sorulardan biri de şudur: Türk siyasî inkılâbı, Osmanlı dönemi ıslahat ve reform hareketlerinin sıradan bir devamı mıdır? Diğer bir deyişle, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla başlayan ve 1876 Kanûn-ı Esâsî'si ile gelişen hareketler gibi mi değerlendirilmelidir?

Bu soruların cevabı, sözünü ettiğimiz hareketlerin ne olduğu açıklanabilirse, daha iyi verilebilir. Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu, XVI. yüzyılın sonlarına kadarki dönemi içinde klâsik bir İslâm devleti niteliği kazanmış ve hukuk temellerine uygun müesseseleriyle başarılı politikalar uygulamıştı. Ancak, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren gerek kendi iç şartlarındaki değişmeler, gerekse dünyadaki yeni gelişmeler, Osmanlı klâsik düzenini de derinden etkilemiş ve XVII-XVIII. yüzyıllarda Osmanlılar karşılaştıkları yeni şartlara uyum sağlayabilmenin yollarını aramışlardı. Fakat bütün bunlara rağmen, dünya siyasetinde üstünlük yavaş yavaş batı devletlerinin eline geçmiş ve Osmanlı Devleti çok ciddî problemlerle karşı karşıya gelmişti. En başta devletin toprak bütünlüğü iki yönlü tehlike altındaydı. Yaptığı savaşlardan yenik çıktıkça topraklarının bir bölümünü kaybetme sürecine 1699'dan beri girmişti. XIX. yüzyılın başından itibaren bir yandan bu süreçte büyük bir hızlanma görülürken, diğer yandan belki de daha ciddî bir tehlike olarak Osmanlı teb'ası gayrimüslimler, devletten ayrılma isteğiyle başkaldırmaya başlamışlardı. Bunlardan dolayı devlet, çok ciddî önlemler almalı ve kendini günün şartlarına uydurmalıydı. İşte Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda Tanzimat Fermanı'yla başlayan ve I. II. Meşrutiyetlerle devam eden kanun yapma ve düzenleme hareketlerinin temelinde bu *ittihâd-ı anâsır* endişesi yatar. Diğer bir deyişle devlet teb'ası olan bütün etnik unsurları birarada tutabilmenin şartlarını yaratmak için, çağdaş uygulamaları bünyesine uydurmak yolunu tutar. Fakat temel tercihi olan İslâm hukukuna dayalı devlet düzenine gelen bu yeni uygulamalar, reform niteliğindedir. Bu yüzden XIX. yüzyıl siyasal, sosyal ve kültürel açıdan ortaya çıkan ikilemlerin çekişmesine de sahne olmuştur. Bu özellikleriyle Osmanlı reformları, Atatürk İnkılâbıyla, onu etkilemelerine rağmen temelde farklıdırlar.

Atatürk, İmparatorluğun son dönemlerindeki fikir hareketlerinin, çalkantıların bizzat içinde bulunmuştur. Yapılan hiçbir ıslâhat onu tatmin

Levent Şahverdi Arşivi

etmemiştir. 6 Temmuz 1918 tarihli hatıra defterine yazdığı: *"Benim elime büyük selâhiyet ve kudret geçerse ben sosyal hayatımızda arzu edilen inkılâbı bir anda bir (coup) darbe ile uygulayabileceğimi zannederim"* [14] ifadeleriyle kararlılığını belirtmiştir.

OLAYLARIN GELİŞİMİ VE CUMHURİYET DÖNEMİ ANAYASALARI

Atatürk'ün düşündüğü inkılâp hareketlerinin gerçekleştirilmesini, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasından sonraki olayların gelişimi içinde değerlendirmek gerekir. Bu gelişmelere paralel olarak yapılan Anayasalar da incelenerek Türkiye Cumhuriyeti'nin temel nitelikleri ortaya konabilir.

Atatürk'ün hatıra defterine yazdığı inkılâpları hayata geçirme mücadelesi 19 Mayıs 1919 tarihinde onsekiz arkadaşı ile birlikte Samsun'a çıkışıyla başlar. Düşünülen çeşitli kurtuluş çarelerine karşı daha İstanbul'dan çıkmadan evvel şu kararı vermişti: *"Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da millî hakimiyete dayanan, kayıtsız şartsız bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak"*[15]

İşte bu tarihî karar safhalara ayrılarak uygulamaya geçildi. Önce vatanın dış ve iç düşmanlardan temizlenmesi gerekiyordu. Bunun için Atatürk bütün milletin birlik ve dayanışmasını sağlama girişimlerini sürdürdü. Ordu birlikleriyle temas ve bağlantı sağlandı, millî teşkilât kurma düşüncesi yayılmaya başlandı. Anadolu'ya yayımlanan Amasya Genelgesi'ndeki *"Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır"* maddesiyle -daha sonra Anayasalara temel olacak- millî egemenlik ve millî bağımsızlık ilkeleri ortaya kondu.

Bilindiği gibi Erzurum ve Sivas kongreleri yapıldı ve ülkedeki dağınık Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri birleştirildi. Sonunda 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin kuruluşu ile ilgili bir seri kararlar alındı. 1 nolu karar: TBMM'nin suret-i teşekkülü hakkında heyet-i umumiye kararı olup şöyle idi: *"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bu kerre seçilen üye-*

14 İNAN, Afet; M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları, Ankara, 1983, s. 26
15 Nutuk, c. 1, (Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılını Kutlama Koordinasyon Kurulu) Haz. Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, 1981, s. 9

Levent Sahverdi Arşivi

lerle, İstanbul Meclisi Mebusanı'ndan katılan üyelerden oluşmasına karar verildi"[16] 5.9.1920 tarihindeki 18 no.lu karar Nisab-ı Müzakere Kanunu idi. Sekiz maddeden ibaret olan bu Kanunun 1. maddesinde: *"Büyük Millet Meclisi, Hilafet ve Saltanatın, Vatan ve Milletin kurtarılması ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin gerçekleşmesine kadar aşağıdaki koşullarda aralıksız toplanır"*[17] denilmekte idi. Burada dikkat edilirse vatan ve milletin kurtarılması ve bağımsızlığı gayesinin gerçekleştirilmesine, *Hilafet ve Saltanat* da dahil edilmiştir. Zira bu kurumlar henüz ayaktadır.

a- TBMM açıldıktan 9 ay sonra 85 no.lu Kanun ile 20 Ocak 1921 tarihinde ilk Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul edilmiştir. Diğer bir deyimle Meclis 9 ay Anayasasız toplanmış, onbir bakandan oluşan Bakanlar Kurulu faaliyetini sürdürmüş ve gerekli kararları almıştır.

Anayasa 23 madde ve bir de madde-i münferide'den ibarettir. Kısa olmasına rağmen bunda Cumhuriyet terimi geçmemekle beraber, ilerde kabul edilecek Anayasalar için temel teşkil eden esaslar bulunmaktadır. Bunlardan başlıcası 1. madde'de belirtilen: *"Hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir"* [18] idi. TBMM'nin 308 no.lu kararında da belirtildiği gibi bu madde ile hakimiyeti padişahtan alıp bizzat millete vermiştir.

Diğer ana esas; 5. maddenin sonundaki cümle olup *"TBMM üyesinin herbiri kendini seçen vilayetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir"* [19] denmektedir.

1921 Anayasası'nda TBMM bütün kuvvet ve yetkileri üstlenmektedir. Dolayısıyla eski rejimi ve onun dayandığı Anayasayı ortadan kaldırmaktadır. Amasya Genelgesi'nden beri gelişen millî mücadele ruhuna, millî bağımsızlık ve millî egemenlik prensiplerine işlerlik kazandırmaktadır.

29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilânı ile birlikte 364 no.lu Kanunla bu Anayasa'nın bazı maddelerinde değişiklik yapılmıştır. 1. maddenin sonuna *"Türkiye Devleti'nin şekl-i hükümeti Cumhuriyettir"* [20] cüm-

16 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş; Türk Anayasa Metinleri", Ankara, İş Bankası yay., 1985, s. 87
17 KİLİ, s., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş; a.g.e., s. 89
18 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş.; a.g.e., s. 91
19 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş.; a.g.e., s. 91
20 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş.; A.g.e., s. 103

Levent Sahverdi Arşivi

lesi konularak Anayasaya Cumhuriyet terimi ilk olarak girmiştir. Diğer değişiklik maddeleri ile de 1921 Anayasası'na göre *Başkan*sız olan devletin başına *Cumhurbaşkanı* getirilmiş ve meclis hükümeti yerine parlementer rejime doğru gidilmiş, demokratik prensiplerde bir adım daha atılmıştır.

b- 1924 Anayasası;

1921 Anayasası olağanüstü koşulların içinden çıkarılmış bir ihtilâl Anayasası idi. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilânı ile bazı maddeleri değiştirilmiş ise de bu arada yapılan esaslı reformlar sonucu yeni bir Anayasaya ihtiyaç doğmuştur. TBMM'de tartışmalar sonucu 20 Nisan 1924 tarihinde 491 sayılı Teşkilât-ı Esasiye Kanunu kabul edildi. [21]

Bunda da aynen 1921 Anayasasında olduğu gibi *Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir* esası muhafaza edildi. *"TBMM milletin yegane ve hakiki mümessili olup millet namına egemenlik hakkını kullanır* maddesi ile de millî egemenliğin bölünmezliği vurgulandı. 1924 Anayasası'nda Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasî teşkilâtının demokrasi esasına dayandığı görülür. Bu Anayasa ile 1921 Anayasası'ndan farklı olarak yumuşak bir kuvvetler ayırımına ve parlamenter rejime geçişe biraz daha önem verilmektedir.

1924 Anayasası 105 maddeden oluşur. Ancak yapılan inkılâplara uyularak bunda da 1928, 1931, 1934 ve 1937 yıllarında beş kez değişiklik yapılmıştır. Önemli olanlar 10.4.1928 günlü ve 1222 sayılı Kanun ile *"Türkiye Devleti'nin dini, din-î İslâmdır; resmî dili Türkçe'dir, makarrı Ankara şehridir"* şeklinde olan 2. maddesi *"Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçedir; başşehri Ankara şehridir"* olarak değiştirilmiştir. 5.2.1937 günlü ve 3115 sayılı kanunla da aynı maddenin başına; *"Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Halkçı, devletçi, Lâik ve İnkılâpçıdır"* [22] ilkeleri konmuştur. Keza lâikliğe aykırı hükümler ortadan kaldırılmıştır.

1924 Anayasası 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı kanunla, anlam ve kavramlarda değişiklik yapılmaksızın Arapça ve Farsça asıllı kelimelerden arındırılarak, Türkçeleştirilmiştir.

İsmet İnönü'nün 1 Kasım 1945'te TBMM'ni açış nutkunda *"... Bizim*

21 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş.; A.g.e., s. 111
22 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş.; A.g.e., s. 111

Levent Sahverdi Arşivi

tek eksiğimiz, hükûmet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır"[23] diyerek çok partili hayata geçmeğe yeşil ışık yakmıştır. Ve ilk defa 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi, 7 Ocak 1946 tarihinde de Demokrat Parti kurularak bu gerçekleşmiştir. 14 Mayıs 1950 günü yapılan seçimlerle de büyük bir çoğunlukla Demokrat Parti iktidara geçmiştir. Böylece 27 yıllık CHP iktidarı son bulmuştur. Demokrat Parti 24 Aralık 1952 tarihinde 1924 Anayasası'nda CHP tarafından 1945'te yapılan dil değişikliğini kabul etmeyerek, Anayasa'nın dilini yeniden değiştirmiştir.

c- 27 Mayıs 1960 devrimi sonrası Anayasa tartışmaları gündeme gelmiştir. Esasen kurulan Millî Birlik Komitesi üyeleri yaptıkları yeminde de: *"... Demokratik Cumhuriyeti yeni Anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni meclise devretmek ülküsüne bağlılıktan ayrılmayacağım..."*[24] demekte idiler. Keza, kurulan Temsilciler Meclisi üyelerinin içtikleri andda da *"... ve yeni Anayasayı demokratik ve lâik Cumhuriyet esaslarına göre en kısa zamanda hazırlamak ve iktidarı yeni meclise devretmek ülküsünden ayrılmayacağım..."* [25] sözleri vardı.

1961 Anayasası adıyla anılan T.C. Anayasası 27.5.1961 tarihinde Kurucu Meclis'çe kabul edilmiş, halk oyuna sunulmak üzere 31.5.1961 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanmış, 9.7.1961 tarihinde halkoyunca kabul edilmiş ve 20.7.1961 tarihli Resmi Gazete'de 334 sayılı kanun olarak yayımlanmıştır. Bu Anayasada da 1969, 1970, 1971, 1973 ve 1974 yıllarında yedi kez değişiklik yapılmıştır. Bu Anayasanın başlangıç kısmı Cumhuriyetin temel ilkelerini detaylı olarak belirtmektedir. Bu temel ilkeler gücünü, ruhunu Atatürk devrimlerine bağlılıktan alır. *Cumhuriyetin nitelikleri* başlığı altındaki 2. maddede *"Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve Başlangıç'ta belirtilen temel ilkelere dayanan, millî, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir"* [26] denilmektedir.

Başlangıç kısmından 27 Mayıs 1960 devrimi ile ilgili cümleleri çıkarırsak, diğer paragraflarda belirtilen fikirler; kanaatimizce Türk milletinin, devletinin varlığı için vazgeçilemez kesin kurallardır.

1961 Anayasası ilk şekliyle demokrasinin hemen bütün kurum ve kuruluşlarını kapsayan çağdaş bir Anayasa olarak algılanmıştır. Halen de

23 EROĞLU-Hamza; Türk Devrim Tarihi, Ankara, 1974, s. 212
24 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş.; a.g.e., s. 138
25 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş., a.g.e., s. 147
26 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş., a.g.e., s. 172

Levent Sahverdi Arşivi

üzerinde çok olumlu tartışmalar yapılmaktadır. Fakat, 1961-1980 arasında çıkan ve Türkiye'de gelişen demokratikleşmeyi içine sindiremeyen iç ve dış odakların sebep olduğu anarşik olaylar, bu Anayasada bazı değişiklikler yapılmasını gerektirmiştir.

Bundan önceki Anayasalardan farklı olarak burada, kuvvetler ayrılığı prensibi açıklıkla belirtilmiştir. Anayasanın *devrim kanunlarının korunması* başlığı altında yazılan 153. madde de Türkiye Cumhuriyetinin varlığı için hayati önemi olan bir maddedir. Bu maddede belirtilen ve Atatürk tarafından gerçekleştirilen Türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesini sağlayan, T.C. nin lâiklik niteliğini koruma amacını güden sekiz adet devrim kanununun anayasaya aykırı sayılmaması hükmü de Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerindendir. [27]

d- 12 Eylül 1980 harekatı sonucunda da tekrar Anayasanın değiştirilmesi gündeme getirilmiştir. Kurucu Meclis tarafından hazırlanan Anayasa 7 Kasım 1982 günü halk oylamasına sunulmuştur. Böylece 7 Kasım 1982 gün ve 2709 sayılı kanunla halen yürürlükte bulunan Türkiye Cumhuriyeti Anayasası kabul edilmiştir. [28]

Bu Anayasada da bir başlangıç kısmı mevcuttur. Cumhuriyetin niteliklerini belirleyen 2. maddesi: *"Türkiye Cumhuriyeti toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk devletidir"* [29] , şeklinde ifade edilen 1961 Anayasası'ndaki gibi yine *"Başlangıç*"ta belirtilen temel ilkelere dayanan" cümleciği ile başlangıç kısmına da atıf yapılmıştır. O halde hem 1961 Anayasası hem de 1982 Anayasası'nda *Başlangıç* kısmına özel önem verilmekte ve Cumhuriyetin nitelikleri için *temel ilkeler* olarak vurgulanmaktadır.

1961 Anayasası'nın *Başlangıç* kısmında Atatürk inkilâp ve ilkeleri sözleri geçmezken 1982 Anayasası'nda *"O'nun inkılâp ve ilkeleri doğrultusunda"* denilerek tüm Anayasaya hakim olan ana fikir belirlenmiştir. 1961 Anayasası'nda *"Türk milliyetçiliği"* deyimi 1982 de *"Atatürk milliyetçiliği"* olarak değiştirilmiştir.

---

27 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş., a.g.e., s. 244
28 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş., a.g.e., s. 255-320
29 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş., a.g.e., s. 256

Levent Sahverdi Arşivi

1982 Anayasası *Başlangıç*'ında 1961 Anayasası'nda olmayan *"çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma", "hürriyetçi demokrasi", "kuvvetler ayırımı", "Türk milli menfaatları", "milli kültür"* gibi kavramlara özellikle yer verilmiştir. 174. maddesi ile de sadece *devrim* sözcüğü yerine inkılâp kanunlarının korunması başlığı altında 1961 Anayasası'ndaki 153. madde tekrar edilmiştir.

Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşundan bu güne kadar tarihi süreç içerisinde kabul edilen anayasalar mukayese edilerek Türkiye Cumhuriyeti'ni belirleyen esaslar belirtilmeye çalışılmıştır. Şimdi de bunları teker teker ele alalım.

CUMHURİYETİN TEMEL NİTELİKLERİ

29 Ekim 1926 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde Siirt Mebusu Mahmut, yayımladığı makalesinde: *"Türkiye Cumhuriyetinin manasını yalnız Anayasanın maddelerinde aramak hatadır"* demektedir. Gerçekten de Cumhuriyetimizin bütün niteliklerini özellikle, soyut olanlarını Anayasaya yansıtmak mümkün değildir. Anayasada somut olarak belirlenen niteliklerin ardında yatan manevî değerleri, bu nitelikleri destekleyici ve bütünleyici özellikleriyle ortaya koymak ve yorumlamak gerekir. Bunun için kaynak yine tarihimizin derinlikleriyle büyük önder Atatürk'ün sözleridir. Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerinden önce bunları inceleyelim.

1. TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN TEMEL NİTELİKLERİNİ DESTEKLEYİCİ VE BÜTÜNLEYİCİ MANEVÎ DEĞERLER

a- Cumhuriyet Fazilettir.

Atatürk 14 Ekim 1925 günü İzmir Kız Öğretmen Okulu'nda öğrencilere şu suali sormuştur: *Cumhuriyet nedir ve sultanlıktan farkı nedir?* cevabını da kendisi şöyle vermiştir *"Cumhuriyet fazilet-i ahlâkiyeye dayanan bir idaredir. Cumhuriyet fazilettir. Sultanlık korku ve tehdide dayanan bir idaredir. Cumhuriyet idaresi faziletli ve namuskâr insanlar yetiştirir. Sultanlık korkuya ve tehdide dayandığı için korkak, zelil, sefil, rezil insanlar yetiştirir. Aradaki fark bundan ibarettir"* [30]. Bu sözlerinde

30 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Ankara, T.T.K. 1989, c. II s. 242

Levent Sahverdi Arşivi

Atatürk, FAZİLET kavramı üzerinde çok durmuştur. sultanlığı bu kadar kötülemesi de yapılan devrimlerin zihinlere iyice yerleşmesini ve gençlerin devrimlere karşı olumsuz propaganda yapanlara inanmamalarını sağlamak gayesini gütmesindendir. O günkü koşullarda söylenmesi doğal olan sözlerdir. Çünkü halâ Sultanlık kurumuna -saltanata- karşı özlem duyanlar ve onun kaldırılmasını içlerine sindiremeyenler vardır. Bu sözler tüm Osmanlı Sultanlarına yönelik değildir. Osmanlının son dönemlerinde bozulan bu kuruma karşı bir tepkinin tezahürüdür. Sözlerin bu yönünü kısaca açıkladıktan sonra asıl ana fikri *Cumhuriyet fazilettir* sözünü irdeleyelim.

Bunun için önce fazilet'in tanımını yapmak gerek. Türk Dil Kurumu sözlüklerinde fazilet karşılığında erdem yazılmıştır. Yine aynı sözlükte erdem kelimesi ise: *ahlâkın övdüğü, iyilikçilik, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk gibi niteliklerin genel adı* olarak açıklanmakta, felsefi anlamda da *insanın ruhi olgunluğu* denmektedir.

Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'ında ise, *fazilet: insanda iyilik etmeye ve fenalıktan çekinmeye olan devamlı ve değişmez istidât, güzel vasıf, insanın yaratılışındaki iyilik, iyi huy, erdem* olarak açıklanmaktadır. Meydan Larousse'de de fazilet: "Aklın insanı iyilik yapmaya yönelten bir niteliğidir. İnsanı iyi davranışlarda bulunmaya, ahlâk kurallarına uymaya iten manevi güç" olarak tanımlanmaktadır.

Bu tanımlardan anlaşılacağı gibi, fazilet (erdem) insanı, iyi insan, kâmil insan yapan niteliklerin hepsini içine alan çok kapsamlı bir terimdir. Ahlâki değerler zamanla her toplumda değişebilir fakat fazilet devamlıdır ve değişmez. Tüm değer yargılarını içerir. Dolayısıyla ahlâktan da kapsamlıdır denilebilir.

Fazileti siyasî, tarihî, sosyo-pisikolojik ve kültürel anlamda değerlendirerek sınıflandırmak da mümkün olabilir. Siyasi anlamda fazilet; devlet ve siyaset adamlarında bulunması gerekli nitelikleri kapsar. Bu konuyu yine Atatürk'ün sözleri ile açıklayalım: *"Yapmak iktidarında olmadığımız işleri uyuşturucu, oyalayıcı sözlerle yaparız diyerek millete karşı gündelik siyaset takip etmek prensibimiz değildir."* [31] *"Partimizin sözleri herkesin hoşuna gidecek sözler değil, fakat milleti yükseltecek hakikatler olacaktır"* [32] *"Elimizdeki proğramın ruhu, bizi yalnız bir kısım vatandaşla alaka-*

31 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 40
32 Vakit ve Cumhuriyet Gazeteleri, 29.1.1931

Levent Sahverdi Arşivi

lı kılmaktan meneder. Biz Büyük Türk Milletinin hizmetindeyiz" [33] *"Memleket mütesanit bir vahdete muhtaçdır. Alelâde politikacılıkla milleti parçalamak hıyanettir"* [34] *"Asla hatırdan çıkarmamalısınız: bizim en büyük kuvvetimizi, bugün de yarın da dürüst, açık bir siyaset ve sözlerimize bağlılık teşkil edecektir"* [35]

Atatürk'ün bu konuda söylediği pek çok söz daha vardır. Bu kadarını yazmakla yetiniyoruz. Bu sözlerin her biri üzerinde derin derin düşünmek gerekir, siyasî ve politik anlamda faziletin en güzel şekilde ifadesini bu sözlerde bulmak mümkündür.

Tarihî anlamda fazileti Atatürk'ün *Cumhuriyet Fazilettir* sözünde bulabiliriz. İnsanların tarihine bağlılığı, millet olabilme bilincine varma gereklerinden biridir ve ortak geçmişlerine inanma ancak tarihî anlamda faziletli olmakla mümkündür. Bugün ayrılıkçı, bölücü güçlerin, organizatörlerin, provokatörlerin, tarihî anlamda faziletten yoksun oldukları kesindir.

Sosyo-psikolojik ve kültürel anlamda fazileti de yine Atatürk'ün ifade ettiği, *"... temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir"* sözleri en güzel şekilde açıklar. Bu tarihî gerçeğe inanmak da bir fazilettir. Kültürün bir unsuru olan din istismarı yapmak ise bir faziletsizliktir. Esasen dinlerin gayesi de insanları faziletli kılmak olduğuna göre, bu fikrimiz daha da güç kazanır.

Fazilet yüksek insanî değerlerin tümüne sahip olma demektir. Bu açıdan ele alındığında, Atatürk, *"Asrî bir Cumhuriyet kurmak demek, milletin insanca yaşamasını bilmesi, insanca yaşamanın neye bağlı olduğunu bilmek demektir"* [36] diyerek, Cumhuriyetin faziletini bir kez daha dile getirmiştir. Diğer taraftan Atatürk, Cumhuriyetin faziletini demokrasinin faziletiyle eşdeğer tutmaktadır. Demokraside devletin en yüksek organından, en aşağıdaki kademelere kadar halk idaresi egemen olduğu için Cumhuriyeti yaşatacak olan halkın bizatihi kendisidir, o halde sadece idarecilerin değil halkın da faziletli olması ve siyasal olgunluğa erişmesi gerekir. Fransız Devrimcisi J.J. Rousseau *"Hürriyetsiz vatan, yurttaşsız hür-*

33 Atatürk'ün Kamutay'ı Açış Nutukları, s. 40
34 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 225
35 SOYAK, H. Rıza; Yakınlarından Hatıralar, s. 18
36 Gazi'nin Nutuklarından alınmış Vecizeler, Muhit Mecmuası, No: 32

Levent Sahverdi Arşivi

riyet, faziletsiz yurttaş olamaz; Yurttaşı yükseltir ve yetiştirirseniz, herşeyi sağlamış olursunuz" demekle bu gerçeği dile getirmiştir.

Cumhuriyet fazilettir sözü işte bütün bu yönleri ile Cumhuriyetimizin temel niteliklerini destekleyen ve bütünleyen çok önemli bir manevî değerdir.

b- Çağdaş ve Uygar Olmak

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerini destekleyen ve bütünleştiren değerlerden biri de, Cumhuriyetin ve onunla eşdeğer olan demokrasinin getirdiği, bütün olanaklardan faydalanarak Türk toplumunu çağdaş ve uygar bir düzeye getirme hedefine yönelik oluşudur. Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılâplardan en önemlisi olan siyasî inkılâbın Cumhuriyet olduğuna kuşku yoktur. Atatürk, tüm inkılâplar hakkında 30.8.1925 tarihinde Kastamonu'da Cumhuriyet Halk Fırkası binasında, partililerle yaptığı konuşmada: *"Efendiler, yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mâna ve eşkaliyle medenî bir heyet-i içtimaiyye haline isâl etmektir. İnkılâbımızın umde-i asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemeyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir. Şimdiye kadar milletin dimağını paslandıran, uyuşturan bu zihniyette bulunanlar olmuştur. Herhalde zihinlerde mevcut hurafeler kâmilen tard olunacaktır. Onlar çıkarılmadıkça dimağa hakikat nurlarını infaz etmek imkânsızdır"* [37] demektedir. Sözlerin özellikle "inkılâpların gayesini belirten" *birinci cümlesi üzerinde durmak gerekir. Bu söz birçok eserde; yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların amacı Türkiye Cumhuriyeti halkını tümüyle çağdaş ve uygar bir toplum haline getirmektir* tarzında bugünkü dile çevrilmiştir. Bu tarz sadeleştirme Atatürk'ün sözündeki anlamı ve kapsamı tamamen değiştirmiş, hatta tahrip etmiştir. Bu yazarlar da bu cümlenin ikinci kısmındaki ... *ve bütün mâna ve eşkâliyle medeni....* sözlerini .... *ve bütün anlam ve şekilleriyle uygar....* olarak çevirmektedirler. Kanaatimizce bu da yüzeysel, derinliğine inilmeksizin sadece kelime kelime çeviriden öteye gidemez. Atatürk'ün bu kelimelerden neyi kastettiğini çok iyi değerlendirmek gerekir. Bu cümledeki *mâna* kelimesinin kapsamında: ruh, davranış, tutum, tüm manevi değerler, bilgi, ilim ve araştırma zihniyeti vardır. *Eşkâl* kelimesini de *şekiller* olarak çevirirsek hiçbir şey anlaşılmaz. Bu kelimenin kapsamında da uygar ol-

37 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 224

Levent Sahverdi Arşivi

manın bütün maddi ve manevi değerleri yatmaktadır.Bir insanın, toplumun uygar olması sadece giyimdeki şekliyle değil, günlük yaşamda konulan bütün düzenleyici ve hukuki kurallara uyması, uygarlığın simgesi olan her alanda (teknolojik, sanai, zirai vb.) araç ve gereçlere uyum sağlaması, zihnini, düşüncelerini bunlara uyarlamasıyla belirir. Bu açıklamaları daha da çoğaltabiliriz. Çünkü Atatürk'ün inkılâplarını teker teker ele alırsak, açıkladığımızdan çok daha fazla işlerin yapıldığını görürüz. Siyasi alanda, hukuk alanında, eğitim ve kültürde, ekonomi ve maliyede ve diğer alanlarda yapılan inkılâplar bunun kanıtlarıdır.

İşte Cumhuriyet, Türk halkını yukarıda detaylarıyla açıkladığımız anlamda uygar ve çağdaş yapmayı hedef almıştır. Esasen halkımız bu niteliklere sahip olamadığı takdirde demokrat da olamaz.

c- Gelişmeye Değişmeye Açık Olmak

Cumhuriyetimizin diğer bir temel ilkesi de gelişmeye değişmeye çağa uymaya açık olmasıdır. Bir üstteki fıkrada belirttiğimiz *çağdaş ve uygar olma* dahi bunu açıklamaya yeter. Atatürk'ün 10. Yıl Nutkunda: *"millî kültürümüzü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız"* [38] sözü ve 1 Kasım 1932'de T.B.M.M. nin 4. dönem, ikinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada da *"Milli kültürün her çığırda açılarak yükselmesini Türk Cumhuriyeti'nin temel direği olarak temin edeceğiz"* [39] ifadeleri, Türk Cumhuriyeti'nin gelişmeye, çağın gereklerine uymaya, gelişen uygarlık düzeyine ulaşma yanında onun da üstüne çıkmaya açık olduğunu kanıtlamaktadır.

Atatürk'ün ifade ettiği bu sözler Türk milleti için *millî hedef* olacak değerdedir.

Ancak bu söz devamlı olarak eksik söylenmektedir. Özellikle cümlenin başında "Milli Kültür" sözleri çıkarılmakta ve "Türkiye'yi çağdaş uygarlık düzeyine ulaştıracağız" tarzında ifade edilmektedir. Oysa kültür kavramını bütün öğeleri ile değerlendirmek gerekir. Bunlar Prof. Mumcu'nun belirttiği gibi *"... yaşamaya elverişli maddi bir zemin üzerinde insan etkinlikleri dört ana öğe içinde kültürü oluşturur. 1. Ekonomi öğesi 2. devlet hukuk öğesi 3. ahlâk ve diğer manevi kavramlardan oluşan öğe 4. bilim ve sanata yönelme öğesi. Kültürün bütün parçalarını bu dört öğe*

38 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 318
39 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 390

Levent Sahverdi Arşivi

içerisinde yerleştirmek mümkündür." [40]

O halde Prof. Aydın Sayılı'nın çevirisi ile *"Millî kültürümüzü günümüz ileri uygarlığı düzeyinin üstüne çıkaracağız"* [41] sözünü bütün kültür öğelerini, her öğenin birbiri ile uyumlu ve dengeli olarak yükseltilmesi şeklinde düşünmek gerekir. Atatürk pek çok konuşmalarında ilerlerken, çağdaşlaşırken doğudan ve batıdan gelebilen tesirlerden uzak olmayı ve kendi bünyemize uyan bir kültür içerisinde kalmayı istemiştir. Bunu kanıtlayan şu örnekleri verebiliriz: 16-21 Temmuz 1921 tarihlerinde Ankara'da toplanan Maarif Kongresi'nde *"... bir milli terbiye programından bahsederken eski devrin hurafatından ve evsafı fıtriyemizle hiç de mütenasip olmayan, şarktan ve garpten gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak seviyei milliye ve tarihiyemizle mütesanip bir kültür kastediyorum"*[42]

20 Mart 1923'de Konya gençleriyle konuşmasında aydın sınıfı ile halkın zihniyeti arasında uyum olması gereğini dile getirirken: *"... Bu millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, keşiflerinden, ilerlemesinden istifade edelim; lakin unutmayalım ki asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz. Milletimizin tarihini, ruhunu, geleneklerini doğru, eksiksiz, dürüst bir bakışla görmeliyiz"* [43]

Diğer bir konuşmasında da: *"Biz kendi benliğimiz içinde ve kendi mizaç ve tabiatımızla ilerleyeceğiz"* [44] Diğer bir yerde de: *"Biz, batı medeniyetini bir taklitcilik yapalım diye almıyoruz. Onda iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz"* [45] demekle çağa uyacağız diye kendi kültürümüzden gelen iyi ve güzel özellikleri kaybetmemeyi açıkça belirtmiştir.

Atatürkçülükte dinamizm vardır. O'nun dinamik ideali de daima gelişmeye açıktır. Atatürk 1 Kasım 1937'de Beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açarken TBMM'de yaptığı konuşmasının bir yerinde: *"Arkadaşlar, Büyük davamız, en uygar ve en refah içinde millet olarak varlığımızı yük-*

40 MUMCU, A.; Milli Kültür Unsuru Olarak Hukuk, Erdem, sayı 17, s. 351-358
41 SAYILI, Aydın; Atatürk ve Milli Kültürümüz, Erdem, s. 17, s. 325-350 (bu makalede, bu konu bilimsel ve detaylı bir biçimde incelenmektedir)
42 AtatürK'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 19
43 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 141
44 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 199
45 Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, s. 176

Levent Sahverdi Arşivi

seltmektir. Bu yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi beraber yürütmek zorundayız. Bu girişimde başarı ancak Süreli bir planla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir" [46] diyerek Türk milletinin durağan değil, dinamik olduğunu vurgulamıştır. Atatürk konuşmalarında: *"İlerlemeyi, yükselmeyi ve asrın icabını seven ve isteyen güzide bir halkımız vardır. Türk'e müsbet bir şey veriniz, bunu reddetmesi imkânı yoktur... Halkın karanlığı aşmak ve refaha ve iyiliğe varmak arzusu el ile tutulacak kadar açıktır. Cumhuriyetin eli bu arzuyu tutmuştur..."* [47] ve *"Uygarlık yolunda başarı yenileşmeğe bağlıdır. Sosyal hayatta, iktisadi hayatta, ilim ve fen sahasında başarılı olmak için biricik gelişme ve ilerleme yolu budur. Hayat ve yaşayışa egemen olan kuralların zaman ile değişme, gelişme ve yenileşmesi zorunludur"* [48] diyerek Cumhuriyet idaresinin halkın ilerleme isteğini yerine getirdiğini ve uygar olma için yenileşmenin kesin koşul olduğunu ortaya koymuştur.

d- İlmin Yol Göstericiliği, Akılcılık

Türkiye Cumhuriyeti'nin niteliklerini destekleyen ve bütünleyen en önemli değerlerden biri de ilmin yol göstericiliğine kesinlikle inanmak, dogmalardan uzaklaşmak, yani akılcılıktır. Gerçekten de Atatürkçülüğü tek kelime ile ifade etmek gerekirse *akılcılık* olarak tanımlamak gerekir.

Atatürk, 22.9.1924 tarihinde Samsun İstiklâl Ticaret Mektebi'nde öğretmenler tarafından verilen çay ziyafetinde, yaptığı konuşmada: *"Dünyada her şey için maddiyat ve maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalalettir. Yalnız; ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanında takib eylemek şarttır. Bin, ikibin, binlerce sene evvelki ilim, fen ve lisanın çizdiği düsturları, şu kadar bin sene sonra bugün aynen tatbike çalışmak, elbette ilim ve fennin içinde bulunmak değildir. Çok mesud bir hisle anlıyorum ki, muhatablarım bu hakikatlara nüfuz etmişlerdir. Mesudiyetim yükseliyor. Şununlaki, muhatablarım taht-ı talim ve terbiyelerinde bulunan yeni nesli de bu hakikatin nurlarıyle tulûuna müessir ve amil*

46 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 419
47 MATEL, Raşit; Atatürk ve Donanma, 1966, s. 87
48 MELZİG, herbert; Atatürk'ün Başlıca Nutukları, s. 85

Levent Sahverdi Arşivi

olacak surette yetiştireceklerini vaad eylemişlerdir. Bu, cümlemiz için iftihara şayan bir noktadır."[49]

Bu konuşmasında Atatürk: İlim ve fennin yol göstericiliğinin yaşamın tümüne ait olduğunu vurgulamıştır. *"Maddiyat ve maneviyat için"* demekle de ilmin ve fennin sadece maddi değil, manevi alanda da bir rehber olması gerektiğini özellikle belirtmiştir. Toplumumuzda manevi alanda din faktörü çoğu zaman, ön planda tutulduğuna göre dinin de rehberinin -hurafeler, safsatalar, yanlış yorumlar değil- ilim olduğunu kastettiğini söylemek, herhalde yanlış olmayacaktır. Atatürk, dogmalardan uzak, bilimsel zihniyetin hem maddi hem de manevi alanda yerleşmesini istemiştir. Aklın kabul etmediği fikirlere hiç değer verilmemesi gereğini ortaya koymuştur. Kabul etmek gerekir ki, o devirlerde Türk toplumunda okuma, yazma bilenlerin oranı çok düşük olduğundan muskacılık, üfürükçülük, büyücülük vb. akıldışı inançlar vardır. Bunlar Türk kültüründe mevcut olmayan, örf âdetlerimize uymayan davranışlar idi. Cumhuriyetin istediği modern toplumun niteliklerine uymuyordu. İşte bundan dolayı ilmin rehberliği, akılcılık Cumhuriyetimizin temel niteliklerindendir. Bunun içindir ki Atatürk 25.7.1924'de Muallimler birliği Kongresi üyelerine: *"Cumhuriyet fikren, ilmen, bedenen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister"* ve *"Cumhuriyet sizden fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür nesiller ister"* [50] demiştir.

e- Misak-ı Millî, Tam Bağımsızlık

Cumhuriyet devri Anayasalarının hepsinde Misak-ı Millî (Millî And)nin izleri görülür. Millî And Genelgesi, herşeyden önce milli ve bölünmez bir Türk ülkesinin sınırlarını çizmiştir. Bununla Türkler tam bağımsızlık bilincine erişmişlerdir.

Atatürk 1 Mart 1923 günü TBMM'nin 4. toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında ülkede yapılan ve yapılması gereken işleri uzun uzadıya anlatırken, Millî And ve millî egemenliğe özel yer vererek: *"Bugün geçmişten kuvvetliyiz. Bugün geçmişe oranla daha büyük bir yetenek ve yaşama kudretine sahibiz. Bu üstünlüğü yapan nedir? Bunu gayet açık*

---

49 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 202 (Bu konuşmanın ilk cümlesi ne yazık ki bugüne kadar yayımlanan," Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri" kitaplarında yanlış olarak "Dünyada herşey için medeniyet için hayat için..." şeklinde yazılmıştır. Doğrusu 25 Eylül 1924 tarihli Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nde olup yukarıdaki gibidir.

50 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. II, s. 178

Levent Sahverdi Arşivi

olarak, tekrar ve tekrar etmek zorundayız. Bunun gerçek sebebi, iki kavramın kapsamı içindedir. Bu kavramlardan biri, Misak-ı Millî, ikincisi egemenliği kayıtsız şartsız elinde tutan Anayasamızdır" [51] demektedir.

Atatürk tam bağımsızlığı: *"Tam bağımsızlık, bizim bugün üzerimize aldığımız vazifenin temel ruhudur. Bu vazife bütün millete ve tarihe karşı yüklenilmiştir. Tam bağımsızlık denildiği zaman elbette siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir."* [52] biçiminde açıklamaktadır.

Tam bağımsızlık kavramı, ülkemizin içinde bulunduğu sorunlu ortam ve değişen dünya dengeleri açısından her zamankinden daha fazla önem kazanmaktadır. Ne devletler arasındaki siyasî, ekonomik oluşumlar, ne de pek uygulanamayan insan hakları, barış vb. kavramlar tam bağımsızlığı azaltıcı veya yok edici etki yaratabilecektir. Bu konudaki saptırıcı sözlere karşı basında yetkili kalemlerden pek çok yanıt verilmiştir. Ancak, tam bağımsızlığın demokratik bir devlet düzeninde var olacağına da kesinlikle inanmak gerekir.

2. TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN, ANAYASALARDA BELİRTİLEN TEMEL NİTELİKLERİ

Bu temel nitelikleri de öncelik sırası verilmeksizin belirtmeğe çalışalım.

a- Egemenlik Kayıtsız Şartsız Milletindir

Daha önce de ifade edildiği gibi 1921 ve 1924 Anayasalarında egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu vurgulanmıştır. 1961 ve 1982 Anayasalarında da bu ilke *Cumhuriyetin Nitelikleri* maddesi içinde belirtilmemesine rağmen GENEL ESASLAR kısmı içine alınmıştır. Dolayısıyla Cumhuriyetimizin değişmez bir temel niteliğidir.

Atatürk bu konuda: *"... Millet ancak millî egemenliği eline alarak kurduğu yeni devlet ve yeni durumdaki idare sayesinde kendi hayatı ve memleketin korunması için zorunlu olan şartları ve pek büyük olan başarıları sağlamıştır... Toplumda en yüksek hürriyetin, en yüksek eşitlik ve adaletin*

51 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c., I, s. 325
52 Nutuk, c. II, s. 623-624

Levent Şahverdi Arşivi

devamlı şekilde sağlanması ve korunması ancak ve ancak tam ve kesin anlamıyla millî egemenliğin kurulmasına bağlıdır. Bundan ötürü hürriyetin de, eşitliğin de, adaletin de dayanak noktası millî egemenliktir. Toplumumuzda, devletimizde hürriyet sonsuzdur. Ancak onun hududu, onu sonsuz yapan esasın korunmasıyle mevcut ve sınırlıdır" [53] demektedir.

b- Millî Birlik ve Beraberlik (Millî Dayanışma)

Bu temel ilke de 1961 Anayasasında *millî birlik* deyimi ile, 1982 Anayasasında da *milli dayanışma* kavramı ile ifade edilmektedir. Atatürk millî birlik ve beraberlik konusunda şunları söylemektedir: *"Bir yurdun en değerli varlığı yurttaşlar arasında millî birlik, iyi geçinme ve çalışkanlık duygu ve kabiliyetlerinin olgunluğudur. Millet varlığını ve yurt erginliğini korumak için bütün yurttaşların canını ve herşeyini ortaya koymağa karar vermiş olmak, bir milletin en yenilmez silâhı ve koruma vasıtasıdır. Bu sebeple, Türk milletinin idaresinde ve korumasında millî birlik, millî duygu, millî kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir"* [54] Bu ifade bugün de kesin ihtiyaç duyduğumuz ve Cumhuriyetimizin temel niteliği olan millî dayanışmayı en güzel biçimde dile getirmektedir.

c- İnsan Haklarına Bağlılık

Bu temel ilke de hem 1961 hem de 1982 Anayasasında açıklıkla belirtilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti dünya milletler ailesinin eşit haklara sahip şerefli bir üyesidir. Lozan Barış Konferansı'ndan sonra Türkiye Cumhuriyeti bu olanağı elde etmiştir. Yapılan milletlerarası konferanslarda eşit hak sahibi olmuştur. 1928 yılında yapılan Silâhsızlanma Konferansına katılışdan başlayarak 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'nin, 1945'de Birleşmiş Milletlerin bir üyesi olmuşdur. 1948'de İnsan Hakları Evrensel Bildirisi'ne katılmış ve bu bildiride belirtilmiş olan insan hakları ve temel özgürlükleri kabul etmiştir. Bu tarihten sonra 1975 Helsinki Nihaî Senedi'ne imza atarak, AGİK'e ve devamı olan Paris şartına katılarak dünyadaki pek çok milletlerarası kuruluşlara ortak olmaya devam edilmektedir. Bugün her yönden globalleşme (küreselleşme) dediğimiz olgunun dışında kalmak mümkün olmayacağına göre insan haklarına bağlılık ona saygı, Atatürk'ün ve inkılâplarının ve O'nun uyguladığı politikanın bir gereğidir.

---

53 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 327
54 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, c. IV, s. 573

Levent Sahverdi Arşivi

d- Millî Devlet Olmak, Türk Milliyetçiliğine Bağlı Olmak

Bilindiği gibi Türk milliyetçiliği, Osmanlı İmparatorluğu çöküntüye yaklaştıkça güç kazanmıştır. İstiklâl Savaşı'nın kazanılmasında da bu bilinçlenme başlıca güç olmuştur. Bu dönemden başlayarak her yüce kavramın başına *millî*'lik getirilmiştir. Millî Mücadele, Kuva-yı Milliye, Millî Kültür, Millet Meclisi, Millî Eğitim, Millî Müdafaa vb.

Kazanılan zafer Türk milliyetçiliğinin bir zaferidir. Türkiye Cumhuriyeti de bu zaferin bir sonucudur. Atatürk'ün bu konudaki fikir ve düşüncelerinden bazıları şöyledir: *"Türk milliyetçiliği ilerleme ve gelişme yolunda milletlerarası temas ve ilişkilerde bütün çağdaş milletlere paralel ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk toplumunun özel karakterini ve başlıbaşına bağımsız hüviyetini saklı tutmaktadır"* [55]

"Gerçi bize milliyetçi derler. Fakat biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle işbirliği eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz. Onların bütün milliyetlerinin gereklerini tanırız. Bizim milliyetçiliğimiz herhalde bencil ve gururlu bir milliyetçilik değildir." [56]

"Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz; Cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun fertleri ne kadar Türk kültürü ile dolu olursa, o topluluğa dayanan Cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur" [57]

Atatürk'ün bu ve buna benzer fikirleri ve tarihsel gerçeklerle bu temel nitelik Cumhuriyetimizin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

e- Atatürk İlke ve İnkılâplarına Bağlılık

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki Atatürk ilke ve inkılâpları bir bütündür. Bir zincirin halkaları gibidir. Bir halka kopunca zincir parçalanır. Yıllardan beri bunlara karşı çıkanlar, fikir üretenler olmuştur. Bugün de olması doğaldır. Ancak bu ilke ve inkılâpların felsefesine inmeden, Türk milleti için nasıl bir yaşam tarzı hedeflediğini ve onlardaki dinamizmi iyice incelemeden yapılan eleştiriler havada kalmaya mahkum olacaktır. Yukarıda Atatürk inkılâplarının gayesinin (çağdaş ve uygar olmak)

---

55 İNAN, Afet; Kurtuluş Savaşının bazı Belgeleri ve Atatürk'ün İnkılâp Prensipleri, Belleten, c. XXXII, No: 128, s. 557

56 Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. I, s. 98

57 İlköğretim Mecmuası, c. IV, sayı; 61; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, c. V, s. 114.

Levent Şahverdi Arşivi

maddesinde detaylarıyla açıklamaya çalıştık. Ayrıca (ilmin yol göstericiliği ve akılcılık) maddesinde de Atatürk ilke ve inkılâplarının dayandığı temele değindik. Tekrar edelim ki Atatürkçülüğü tüm olarak değerlendirirsek, hiçbir yönünde duygusal eğilim olmadığını, sadece akılcılığın olduğunu görürüz. Belki bunu toplumumuzun tümüne yeterince anlatamamış olabiliriz. Ancak; Türkiye Cumhuriyeti'nin bu temel niteliği öylesine kabul görmüştür ki, kasıtlı olarak çıkarları için, çeşitli rejim ithallerinin etkisi altında kalarak veya gaflet içinde olarak, aldatılarak, halkın sadece dinî duygularını istismar ederek Atatürk ilke ve inkılâplarının aksine hareket etmek ve ettirmek isteyenler, bir nehri geriye akıtmak kadar imkansız bir işe giriştiklerinin artık farkında olmalıdırlar.

f- Devletin Ülkesi ve Milletiyle Bölünmezliği; Resmi Dil Türkçe, Başkent Ankara'dır.

Bunlar, Türk Cumhuriyeti'nin kesinlikle tartışılamayacak, temel nitelikleridir. Bu niteliklerin birlik ve beraberlik, millî dayanışma ile birlikte düşünülmesi gerekir.

Atatürk, kendi el yazıları ile bu konuda şunları not etmiştir: *"Bugünkü Türk milleti siyasî ve sosyal toplumu içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş, vatandaş ve milletdaşlarımız vardır. Fakat geçmişin istibdat devirleri mahsûlü olan bu yanlış adlandırmalar -birkaç düşman aleti mürteci beyinsizden başka- hiç bir millet bireyi üzerinde elemlenmeden başka tesir yapmamıştır. Çünkü bu millet bireyleri de bütün Türk toplumu gibi aynı ortak geçmişe, tarihe, ahlâka, hukuka sahip bulunuyorlar"* [58]

Bu sözler Atatürk'ün *"millet"* başlığı altında yazılan notlarından alınmıştır. Dikkat edilirse, bu fikirlerde toplumumuz içinde bulunan tüm insanlar arasında bir ayırıma yer yoktur ve hepsine de Atatürk *"vatandaş ve milletdaşlarımız"* demektedir.

Ülkenin bütünlüğü Millî And ile çizilmiş ve Lozan Konferansı ve onun devamında bütün dünyaca tevsik edilmiş olan sınırlarımızla belirlenmiştir. Cumhuriyetimizin bu temel ilkesinin zedelenmesi dahi son Türk devletinin yok olmasına eşdeğerdir.

---

58 Prof. İNAN, Afet; Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Ankara, 1969, s. 376

Levent Sahverdi Arşivi

Bugünlerde Kürtçe tartışmaları yapılmaktadır. Ancak resmi dilin Türkçe, Ankara'nın başkent olması devletimizin üniter niteliğinin sembolleridir. Sözü edilen tartışmalar, bu niteliğin zedelenmemesine gösterilecek büyük bir özenin ışığında, kültürel zenginliğimizi artırıcı çabalar olarak kalırsa değer kazanabilir. Aksi yöndeki gelişmeler sonu belirsiz amaçların gerçekleştirilmesine yol açan talihsiz girişimler olmaya mahkûmdur.

g. Lâiklik

1937 yılından beri Anayasalarda Lâikliğe mutlak yer verilmektedir. 1961 ve 1982 Anayasalarının başlangıçlarında Atatürk ilke ve inkılâpları Cumhuriyetin temel nitelikleri olarak kabul edildiği halde, ikinci maddelerinde *"Lâik"* kavramına tekrar yer verilmesinin önemi çok iyi değerlendirilmelidir. Lâiklik Atatürk ilkelerinden biri olduğu halde, bunun ayrıca vurgulanmasına neden gerek duyulmuştur? Bunun nedeni açıktır. Cumhuriyetimiz Lâiklik vasfını kaybederse, devletimiz demokratik, sosyal hukuk devleti olamaz, insan haklarına da bağlı olamaz, çünkü *İnsan Hakları Evrensel Bildirisi*'nde belirlenen haklara sahip olmak, ancak Lâik olmakla mümkündür. Çağdaş olmak, uygar olmak için de Lâiklik şarttır. Bu ilke Türk toplumu için böylesine yaşamsaldır. bu ilkeyi Anayasadan değil çıkarmak, bugünkünden farklı bir biçimde uygulamak ve başka türlü anlamak dahi Türkiye'yi, Cumhuriyet öncesi duruma götürebilir.

h- Demokratik Sosyal Hukuk Devleti

Cumhuriyetin bu temel nitelikleri de, çağdaş ve uygar devlet olmanın kesin gerekleridir.

ı- Kuvvetler Ayırımı

Bu temel nitelik te, 1982 Anayasasında, *"Devlet organları arasında Üstünlük sıralaması anlamına gelmeyip, belli devlet yetkilerinin kullanılmasından ibaret ve bununla sınırlı medenî bir işbölümü ve işbirliği olduğu bu üstünlüğün ancak Anayasa ve kanunlarda bulunduğu"* [59] şeklinde açıklanmaktadır.

Bu ilke de çağdaş devlet yapısı için fevkâlade önemlidir. Devlet organları kendilerine verilen yetki ve sorumlulukları aştıkları takdirde kaos doğar, demokratik düzen bozulur.

59 KİLİ, S., GÖZÜBÜYÜK, A.Ş., a.g.e., s. 255

Levent Sahverdi Arşivi

SONUÇ

Bu günlerde 1982 Anayasası'nın değiştirilmesi fikri toplumda kabul görmüştür. Gerçekten de katılımcı, çoğulcu, hürriyetçi demokratikleşmede eksiklerimiz bu yolla giderilebilecektir. Türkiye'nin de katıldığı *"İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"*nden başlayarak, *"Avrupa Güvenlik ve İşbirliği AGİK"* ve bu çerçevede geliştirilen, *"Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı, Yeni Bir Demokrasi, Barış ve Birlik Çağı"* ile dünyada ve Avrupa'daki siyasi ve demokratik kurum ve kuruluşlara uyum gösterebilecek biçimde bir Anayasa yapılabilir ve yapılmalıdır. Buna dayalı olarak da çağdaş bir devlet için gerekli yapısal, kurumsal, hukuksal gereksinimleri karşılayacak yasalar da çıkarılabilir.

Ancak bunlar yapılırken göz ardı edilemeycek bir önemli nokta vardır. Baştan beri açıklamaya çalıştığımız Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerinin hiçbiri bu tarz değişiklik ve yeniliklere kapalı değildir. Demokratiklik, insan haklarına saygı, lâiklik, sosyal bir hukuk devleti gibi nitelikler evrensel normlara tamamen uymaktadır. Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlılık, millî dayanışma, Türkiye devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği, resmi dilin Türkçe oluşu da millî egemenliğimizin, bağımsızlığımızın değişmez öğeleridir. Atatürk ilke ve inkılâplarında sürekli bir dinamizm ve çağdaşlaşma olduğu için yıllardan beri bunlara yeni yorumlar getirilmekte ve uygulanmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet çağa uygun değişme ve gelişmeye açıktır.

O halde yeni Anayasa yapılırken Türkiye Cumhuriyeti'nin temel niteliklerinin bu ruhunu, felsefesini değiştirmeye gerek yoktur.

Levent Sahverdi Arşivi

KADRO HAREKETİNE GENEL BİR BAKIŞ

Dr. TEMUÇİN FAİK ERTAN

Kadro Dergisi, 1932 yılının Ocak ayında yayın hayatına atılan ve üç yıl boyunca, 36 sayı Türk Devriminin ideolojisini sistemleştirme işini üstlenen bir yayın organıdır. Şevket Süreyya (Aydemir), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Vedat Nedim (Tör), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge) tarafından çıkarılan bu dergi, ortaya koyduğu ekonomik, politik ve toplumsal görüşlerle ve sunduğu özgün çözümlerle, bir basın-yayın faaliyeti olmaktan öteye geçerek, bir entellektüel hareketin ve fikrin sözcüsü olmuştur.

Kadro Akımı ve Kadrocular, 1930'lu yıllarda ve daha sonraki dönemlerde, akademik ve politik çevrelerin ilgisini çekmiş, tartışılmaya ve araştırılmaya değer bir konu olma özelliğini devamlı korumuştur. Öyle ki, farklı nitelikteki ve değişik alandaki birçok araştırmada Kadro Akımı ve Kadrocularla ilgili görüşlere yer verilmiştir. Basın-yayın tarihi[1], Türkiye'deki entellektüel hareketleri[2] Türk Solu ve komünist hareketleri[3] ,

1 Kadro ve Kadroculara Basın-Yayın tarihi kapsamında yer veren eserlerin bazıları şunlardır: Remzi Balkanlı, **Mukayeseli Basın ve Propaganda, Suçlar, Davalar, Kanunlar, Kararlar,** Ankara, 1961; Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları,** Ankara, 1943; Füruzan Hüsrev Tökin, "Kadro Mecmuası", **Basın Ansiklopedisi,** İstanbul, 1963, s. 77-78

2 Kadro'yu Türkiye'deki entellektüel hareketler arasında değerlendiren araştırmalardan birkaçını şu şekilde sıralayabiliriz: Halide Edip Adıvar, **Conflict of East and West in Turkey,** Delhi, 1935; David Barchard, "The Intellectual Backgraund to Radical Protest in Turkey in the 1960 s", **Aspects of Modern Turkey,** London, 1976, s. 21-36; Isl Yalçın Küçük, "Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri", **Cumhuriyet dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt I, s. 138-144; İlhan Tekeli-Selim İlkin, "Türkiye'de Bir Aydın Hareketi",** Toplum ve Bilim, **Sayı 24, Kış 1984, s. 35-68; Hilmi Ziya Ülken,** Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, İstanbul, 1979.

3 Kadro ve Kadroculara Komünist ve Marksist hareketler arasında değerlendiren araştırmaların bir kısmı ise şunlardır: İlhan Darendelioğlu, **Türkiye'de Komünist Hareketleri,** 5. Baskı, İstanbul, 1979; George Harris, **Türkiye'de Komünizmin Kaynakları,** (çev. Enis Yedek), İstanbul, 1975; Rasih Nuri İleri, **Türkiye Komünist Partisi Gerçeği ve Bilimsellik,** İstanbul, 1976, Aclan Sayılgan, **Solun 94 Yılı** (1881-1965), Ankara, 1967; Dimitri Şişmanov, **Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi (Kısa Tarih: 1908-1965),** 2. Baskı, İstanbul, 1990; Fethi Tevetoğlu, **Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Hareketler (1910-1960),** Ankara, 1967; Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925),** 3. Basım, Ankara, 1978.

Levent Sahverdi Arşivi

Türk Devrimi ve Kemalizm'i[4], Türk ekonomisini ve devletçilik anlayışının gelişimi[5] ve Türk edebiyatını [6] inceleyen bir çok eser ve araştırmada Kadroculara rastlamak mümkündür.

Kadrocular, iç politikada önerdikleri devletçilik ve dış politika ile ilgili olarak önerdikleri merkez-çevre kuramı ile özgür bir akımın temsilcileri olmuşlardır. Bununla birlikte Kadrocu düşünce ve Kadrocu olarak bilinen yazarlar değişik çevrelerden, farklı gerekçelerle olumsuz tepkiler almışlar ve sert eleştirilere uğramışlardır.

Kadroyu olumsuzlayan hemen tüm görüşlerin ve yapılan eleştirilerin hareket noktasını "Marksizm" oluşturmuş. Marksizme karşı olan ve genelde anti-komünist olarak bilinen çevreler Kadroculari, olumsuz bağlamda "Marksist ve komünist" olarak nitelemişlerdir [7]. Buna karşılık Marksist düşünceye yakın çevreler ya da Marksistler Kadrocu düşünceyi, "anti-Marksist" [8], hatta faşist olarak değerlendirmişlerdir [9].

Marksizme olumsuz bakan çevreler, Kadro'yu Marksistlikle suçlarken, kendilerine göre bir takım gerekçelere dayanmışlardır. Bu gerekçelerin ilki, harekete damgasını vuran aydınların önceki yıllarda Türkiye Komünist Partisi ile ilgili görülmeleri ve Şevket Süreyya ile İsmail Husrev'in

---

4 Cem Alpar, "Kadro Hareketi İçinde Türk Devrimi ve Kemalizm", **Uluslararası Atatürk Sempozyumu (17-22 Mayıs 1981), Bildiriler ve Tartışmalar,** 2. Baskı, Ankara, 1984, s. 703-736; Emin Türk Eliçin, **Kemalist Devrim İdeolojisi,** İstanbul, 1970; Emre Kongar, **Atatürk ve Devrim Kuramları,** Ankara, 1981; Taner Timur, **Türk Devrimi: Tarihi Anlamı ve Felsefi Temeli,** Ankara, 1968 gibi eserler Kadro'yu Kemalizm çerçevesinde inceleyenlerden bazılarıdır.

5 Kadro'yu Devletçilik açısından ele alan eserlerden bir kısmı ise şunlardır: Ahmet Hamdi Başar, **Atatürkle Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye,** 2. baskı, Ankara, 1982; Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik,** 2. Baskı, Ankara, 1982; 1. Tekeli-S. İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu,** Ankara, 1982.

6 Kadroculara Türk edebiyatı ile ilgili biyografik araştırmalarda da yer verilmiştir. Bunların önemlileri şunlardır: Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış,** 2. Baskı, İstanbul, 1987; Behçet Necatigil, **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü,** İstanbul, 1985; Atilla Özkırımlı, **Türk Edebiyatı Ansiklopedisi,** İstanbul; Hasan Ali Yücel, **Edebiyat Tarihimizden,** 2. Baskı, İstanbul, 1989.

7 Tevetoğlu, **a.g.e.,** s. 443-444; Darendelioğlu, **a.g.e.,** s. 202; Mehmet Eröz, **Atatürk, Milliyetçilik, Doğu Anadolu,** İstanbul, 1987, s. 23.

8 Şişmanov, **a.g.e.,** s. 135; Hikmet Kıvılcımlı, **TKP'nin Eleştirel Tarihi Yol, İstanbul,** 1978, s. 176; Yalçın Küçük, **Planlı Kalkınma ve Türkiye,** İstanbul, 1985, s. 473.

9 İsmail Beşikçi, **Cumhuriyet Halk Fırkasının Programı (1931) ve Kürt Sorunu,** İstanbul, 1991, Ss. 39-65.

Levent Sahverdi Arşivi

yüksek öğrenimlerini Moskova'da yapmış olmalarıdır [10]. Etkili olan diğer bir etken ise Kadrocuların çözümlemelerinde "Tarihsel Materyalizmi" tek ve vazgeçilmez yöntem olarak kullanmalarıdır [11].

Aslında Kadrocuları, "Yakup Kadri dışında dört eski Türkiye Komünist Partili" şeklinde görmek ve değerlendirmek tartışmaya açık bir yargıdır. Çünkü Kadrocular arasında sadece Şevket Süreyya ve Vedat Nedim TKP içinde yer almışlar ve etkin görevlere gelmişlerdir [12].

TKP'deki faaliyetleri kuşku götürmeyecek kadar kesin olan bu iki şahıs 1925 ve 1927 yıllarındaki komünist tevkifat sırasında tutuklanmış ve yargılanmışlardır [13]. Buna karşılık diğer kadrocuların komünist faaliyetleri ile ilgili somut kanıtlar ortaya koyulamamıştır. Yakup Kadri'nin Kadro öncesinde hiçbir dönem komünist hareketlere katılmadığı konusunda hemen tüm araştırmacılar hemfikirdirler. İsmail Husrev ile Burhan Asaf için ise aynı durum sözkonusu değildir. İsmail Husrev ve Burhan Asaf, geçmiş dönemlerde sol hareketlerle ilgilenmelerine rağmen hiçbir zaman Türkiye Komünist Partisi'nde etkin görevler almamışlar, hatta üye bile olmamışlardır. Marksizme tepki duyan çevreler İsmail Husrev'i Moskova'daki öğreniminden dolayı komünist olarak nitelerken [14], Burhan Asaf, komünist bir yayın organı olan "Aydınlık"ta çıkan bir çevirisi nedeniyle komünist damgasını yemiştir [15]. Bu iki Kadrocu daha sonraki yıllarda

---

10 Tevetoğlu, **a.g.e.,** Ss. 443-444; Abdülhak Şinasi Hisar, "Yangın Var", **Dünya,** 4 Nisan 1967.

11 Orhan Türkdoğan, **Kemalist Modelde Fert ve Devlet İlişkileri,** 2. Baskı, İstanbul, 1982, Ss. 42-43.

12 Vedat Nedim, Komünist Parti'nin Genel Sekreterliğine, Şevket Süreyya ise neşriyat sorumluluğuna getirilmişlerdir. Sayılgan, **a.g.e.,** Ss. 185-186; İbrahim Topçuoğlu, **Neden 2 Sosyalist Parti 1946. TKP'nin Kuruluşu ve Mücadelesi Tarihi (1914-1960).** İstanbul, 1976, s. 103.

13 Şevket Süreyya, 1925 yılında komünist faaliyetlerinden dolayı, İstiklal Mahkemesinde yargılanmış ve 10 yıl küreğe mahkum edilmiştir. Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri (1923-1927),** Ankara, 1982, s. 279; 1927 yılındaki Komünist Tevfikat sırasında ise her iki şahıs da yargılanmışlardır. Yargılama sonunda Şevket Süreyya beraat etmiş, Vedat Nedim ise 4 ay gibi çok az bir cezaya çarptırılmıştır. Sayılgan, **a.g.e.,** s. 191.

14 İsmail Husrev, 1922-1924 yılları arasında Moskova'daki Doğu Emekçileri Üniversitesi'nde öğrenim görmüştür. İsmail Husrev, Moskova'da Nazım Hikmet, Vala Nurettin ve Şevket Süreyya ile tanışmıştır. Bu birliktelik İsmail Husrev'in komünist olarak telakki edilmesinde büyük rol oynamıştır.

15 Burhan Asaf, Maksim Gorki'nin "Bir İnsan" isimli makalesini Türkçe'ye çevirmiş ve "Aydınlık Fevkalade Gençlik Nüshası"nda yayınlamıştır. Maksim Gorki, "Bir İnsan", (Çev. Burhan Asaf), **Aydınlık, Fevkalade Gençlik Nüshası,** (Hazırlayan, Atilla Türk), Ankara, 1976, Ss. 153-156.

Levent Sahverdi Arşivi

yaptıkları açıklamada komünist hareket içinde yer almadıklarını ifade etmişlerdir [16].

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı gibi Şevket Süreyya ve Vedat Nedim'in eski komünistler olarak görülmeleri ne denli doğru bir yargı iken, İsmail Husrev ile Burhan Asaf'ın komünistlikleri o derece kuşkuludur.

Kadroculaın marksist ve komünist olarak değerlendirilmelerindeki asıl önemli etken, bu yazarların tarihsel materyalizmi tek yöntem olarak kullanmalarıdır. Geçmiş faaliyetleri nedeniyle zaten kuşku ile karşılanan Kadrocular, tarihsel materyalizmi yöntem olarak seçmeleri yüzünden, eski düşüncelerinden sıyrılamadıkları şeklinde değerlendirilmişlerdir [17]. Özgün bir devrim ideolojisi geliştirmeyi amaçlayan Kadro Akımı, bu yöntem nedeniyle Marksizmin bir uzantısı olarak görülmüş ve devamlı olumsuzlanmıştır. Oysa Kadrocular, tarihsel materyalizmin Marks'tan önce de var olduğunu ileri sürerek, bu yöntemin Marks tarafından kullanılmış olmasının kendilerinin benimsemesine engel teşkil etmeyeceğini savunmuşlardır. Kadroculara göre Marks, tarihsel materyalizmi "ihtilalci sosyalizmi" açıklamak için kullanırken kendileri bu yöntemi "milli kurtuluş hareketlerini" açıklamak için kullanmışlardır [18].

Gerçekten de Kadrocular, tarihsel materyalizm ile Marks'ın ulaştığı sonuçlardan daha farklı sonuçlara ulaşarak, Marksizm'in tam zıddı bir takım çözümler önermişlerdir. Sınıf çatışmasına, sınıf mücadelesine ve proleterya diktatörlüğüne karşı çıkmışlar ve ülkede Marksist bir devrim için uygun ortam yaratılmaması için çaba sarfetmişlerdir. Bunun için Marksist düşüncenin aksine, özel mülkiyet kavramına ve özel teşebbüsün faaliyetlerine tümüyle karşı çıkmamışlar, sınıfsal değil, ulusal bir ideoloji yaratmaya çalışmışlardır. Tüm bu girişimleri ile de dönemin resmi ideolojisi ile bütünleşme yolunda önemli bir adım atmışlardır.

---

16 İsmail Husrev Tökin, kendisi ile 1991 yılında yapılan görüşmede, hiçbir dönem komünist hareket içinde bulunmadığını ifade etmiştir. Temuçin Faik Ertan, **Kadrocular ve Kadro Hareketi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)**, H. Ü., Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1992, Ek 3, s. 1; Burhan Asaf ise 1947 yılında yazdığı bir yazıda komünist hareketlere katılmadığını ifade etmiştir. Burhan Asaf Belge, "Bir Açık Mektup", **Demokrat İzmir,** 22 Mayıs 1947.

17 Türkdoğan, **a.g.e.,** Ss. 42-43.

18 Şevket Süreyya Aydemir, **İnkılap ve Kadro,** 3. Baskı, İstanbul, 1986, s. 39.

Levent Sahverdi Arşivi

Sınıf kavramına karşı çıkmaları, bu yönde toplumdaki olası çatışmaları ortadan kaldırmak istemeleri nedeniyle de, Marksist düşünceye yakın çevrelerin eleştirilerine uğramışlardır. Bu çevreler Kadro'yu işçi sınıfı aleyhinde ve burjuvazinin lehinde, iktidar yanlısı bir hareket olarak değerlendirmişlerdir [19]. Aslında Marksistlerin Kadrocuların bazılarına olan tepkilerini ve olumsuz yargılarını Kadro Dergisinin yayınlanması öncesindeki dönemlere dayandırmak hiç de yanlış olmaz. Şevket Süreyya ve Vedat Nedim'in 1927 yılındaki Komünist Tevkifatı sırasındaki tutumları, özellikle Vedat Nedim'in tevkifatın gelişmesine neden olan açıklamaları [20], hiçbir zaman bağışlanmamış ve Kadro'nun önde gelen bu isimlerine dönek, muhbir ve ajan gibi yakıştırmalarda bulunulmuştur [21].

Görüldüğü gibi Kadroculara gelen tepkilerin büyük çoğunluğu, ortaya koydukları görüşlerle ilgili olduğu kadar, geçmişteki faaliyetlerine de dayanmaktadır. TKP içinde çalışmaları nedeniyle komünist damgası yemişler TKP'den ayrıldıkları için de dönek olarak damgalanmışlardır. Birbirlerine son derece zıt iki anlayış tarafından farklı gerekçelerle de olsa sert eleştiriler almaları ilginçtir.

Oysa Kadro, ne faşist, ne de komünist bir harekettir. Kadrocular, tarihsel materyalizmi kullanmalarına rağmen komünist olmayan; tek partili ve otoriter bir düzen önermelerine rağmen faşist olmayan bir hareket meydana getirmişlerdir. Ancak Türk Devrimi için ideoloji oluşturma gayretlerinde ve diğer çözümlemelerinde, Marksizmden esinlendikleri ve faşizmden etkilendikleri ise bir gerçektir.

Kadro Hareketinin "ne olmadığı" konusu kadar, "ne olduğu ve gerçek niteliği" konusu da önemlidir. En kısa ve öz ifadeyle Kadrocu düşünce, kapitalizmin adaletsizliği ve Marksizmin bu adaletsizliği ortadan kaldırmadaki yetersizliği üzerine kurulmuş ve geliştirilmiştir.

---

19 Kıvılcımlı, **a.g.e., s.** 176; Melih Cevdet Anday, "Açıklığa Doğru", **Cumhuriyet,** 7 Temmuz, 1962; Küçük, **Planlı Kalkınma...,** s. 473.

20 1927 yılındaki Komünist tevkifat büyük ölçüde Vedat Nedim'in belgeleri resmi makamlara teslim etmesi ile gelişmiştir. Sol çevreler gerek bu tavrı nedeniyle, gerekse yargılanma sırasında açıklamaları nedeniyle Vedat Nedim'i hiçbir zaman bağışlamamışlardır.

21 Küçük, **Türkiye Üzerine Tezler,** II. Cilt, İstanbul, 1987, s. 68; Kıvılcımlı, **a.g.e.,** s. 176.

Levent Sahverdi Arşivi

Kadro'ya göre dünya üzerindeki tüm ulusal ve uluslararası eşitsizliklerin, iç ve dış çelişkilerin temel nedeni kapitalist düzendir [22]. Kapitalizmi, 1930'ların başlarındaki buhranlı döneminde, 19. Yüzyıldaki ilkel ve vahşi niteliği ile ele alan Kadrocular, bu sistem ile ilgili her türlü siyasal, sosyal ve ekonomik kavrama karşı çıkmışlar ve şiddetle reddetmişlerdir. Marksizmi ise proleterya diktatörlüğünü hedeflemesi ve ulusal kurtuluş savaşlarına yeterince önem vermemesi nedeniyle eleştiren Kadrocu yazarlar, bu ideolojiyi kapitalizmin yaratmış olduğu adaletsizlikleri ortadan kaldırma konusunda yetersiz görmüşlerdir.

Kadroculaın Kapitalizme ve Marksizme karşı olan bu olumsuz tutumları, o dönemde Türkiye'deki ve dünyadaki gelişmelerle yakından ilgilidir. Daha açık bir ifade ile 19. Yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarındaki siyasal, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin doğal bir sonucudur.

Kadrocu olarak bilinen yazarların tümü, kapitalist Batı Dünyasının yarı sömürge hale getirdiği ve uzun yıllar siyasal ve ekonomik baskı altında tuttuğu bir imparatorluğun son döneminde dünyaya gelmişlerdir [23]. Hemen sonraki yıllarda ise ülkeleri Batılılar tarafından işgal edilen ve bu işgale kendi çaplarında tepki gösteren insanlar arasında yer almışlardır. Gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, gerekse Kurtuluş Savaşı sırasında Batı ile olan ilişkiler, daha doğrusu Batı'nın Türk ulusu üzerindeki olumsuz baskısı, Kadroculaın Batı'ya mal olmuş her türlü kavrama ve değere tepki göstermelerinde etkili olmuştur. Ayrıca 1929 yılında Kapitalizmin büyük bir bunalıma girmiş olması ve bu bunalım nedeniyle yıkılan bir sistem görüntüsü vermesi, Kadroculaın Kapitalist sistemi olumsuzlamalarında rol oynayan bir başka etkendir. Bu dönemde tüm dünyada gündeme gelen devlet müdahaleciliği düşüncesinden Kadrocular da geniş çapta etkilenmişlerdir.

Marksizm konusuna gelince; daha önce de bahsedildiği gibi Kadro'ya göre Marksizm, Kapitalizmin yaratmış olduğu adaletsizliklere ve eşitsizliklere bir tepki olarak doğmasına rağmen, bu sistemin sonucu olan çelişkileri çözme konusunda yetersizdir. Ancak Kadroculaın Marksizm ile ilgili olarak asıl benimsemedikleri olgu, bu ideolojinin ulusal kurtuluş

22 Aydemir, **İnkılap ve Kadro,** Ss. 174-175.

23 Yakup Kadri 1889, Şevket Süreyya 1897, Vedat Nedim 1897, Burhan Asaf 1899 ve İsmail Husrev 1902 yılında doğmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

savaşlarına yeterince önem vermemesi ve sınıf mücadelesinin bir peyki, rezervi şeklinde görmesidir [24]. Dünyanın ilk ulusal kurtuluş savaşını kazanan bir ulusun aydınları olan Kadroculann, bu mücadeleye çok önem vermeleri ve çelişkileri yok etmede temel etken olarak ele almaları son derece doğaldır. Sınıfsal olmayan, ulusal bir devrim ideolojisi yaratmayı hedefleyen Kadrocu yazarlar, bu hedefleri ile ilgili olarak resmi ideoloji ve iktidar ile çelişmemeye büyük özen göstermişlerdir.

Kadroculann bu ideolojiyi oluştururken temel amaçları, birçok kişinin bir ütopya olarak gördüğü sınıfsız, ayrıcalıksız ve kaynaşmış bir toplum yaratmak olmuştur [25]. Atatürk'ün Halkçılık ilkesinin hayata geçmesinde önemli bir görev üstlenen Kadroculara göre, Türkiye'nin kapitalist anlamda gelişmemesi ve dolayısıyla da sınıfların ortaya çıkmaması büyük bir avantajdır. Bu avantaj iyi değerlendirilmeli ve sınıfların ortaya çıkmaması için tedbirler alınmalı idi. Kadroculann sınıfların ortaya çıkmaması için önerdikleri tek çözüm ise "devletçilik"tir.

Kadro'nun önerdiği devletçilik, klasik devlet müdahaleciliğinden daha ileri bir sistemdi. Sadece ekonomik alan ile sınırlı olmayan siyasal, toplumsal ve kültürel yaşama damgasını vuracak ve belirleyecek özgün bir "nizam"dı [26].

Sınıf çatışmasını önleyerek, iç barıştan yana görünen Kadrocular, bununla birlikte gerektiğinde "İnkılap" adına sertleşmeyi ihmal etmemişlerdir. Hemen bütün devrimci ideolojiler gibi kendi idealleri uğruna otoriter uygulamaları sık sık gündeme getirmişlerdir [27]. Baskı unsurunu hiçbir zaman gözardı etmeyen Kadrocular, bu şekilde devrimi sürekli kılmak istemişlerdir. Bu yönleriyle de mevcut iktidarın içinde ve dışında gelişen "devrim bitmiştir, tamamlanmıştır" şeklindeki anlayışlara karşı çıkmışlardır. Bu nedenle de görüşleri zaman zaman "Kemalizmin sol ve radikal yorumu" olarak nitelendirilmiştir.

---

24 Burhan Asaf (Belge), "Milli Kurtuluş Hareketleri ve Bunların İnkılap Nazariyeleri", **Kadro,** Sayı: 9, Eylül, 1932, s. 40; Aydemir, **İnkılap ve Kadro,** s. 109.

25 Aydemir, "Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi III. Türk Nasyonalizmi", **Kadro,** Sayı: 20, Eylül, 1933, s. 32.

26 "Kadro", **Kadro,** Sayı: 35-36, İlkkanun 1934-Sonkanun 1935, s. 6.

27 Aydemir, **İnkılap ve Kadro,** s. 146; Belge, "Hürriyet Mefhumu Hakkında", **Kadro,** Sayı: 21, Eylül, 1933, s. 32.

Levent Sahverdi Arşivi

Sonuç olarak Kadro için 1930'lardaki ideolojik boşluktan doğan ve Türk devrimini evrensel temellere oturtmaya çalışan bir grup aydının geliştirdiği, Kapitalist ve Marksist olmayan bir hareket olduğu söylenebilir.

A.İ.T.İ.A'NIN HAZIRLADIĞI KADRO DERGİSİ TIPKI BASIMLARI İLE İLGİLİ BAZI DÜZELTMELER

Günümüzde Kadro ile ilgili araştırmaların temel başvuru kaynağı "Kadro" dergileridir. Uzun yıllar Milli Kütüphane'de "yasak" ve "okuyucuya verilmesi sakıncalı" yayınlar arasında yer alan 1932-1934 baskı Kadro dergilerinin tıpkı basımları 1978 yılında Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi (Günümüzde, Gazi Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi olarak bilinen yüksek öğretim kurumu) tarafından hazırlanmış ve yayınlanmıştır [28].

Kadro tıpkı basımlarınının yayınlanması ve konu ile ilgilenen araştırmacılara sunulması son derece yararlı bir hizmet olmuştur. Üç ciltte toplanan Kadro tıpkı basımlarının birinci cildinde, Kadro Dergisi ve Kadro Akımı ile ilgili bir takım makalelere yer verilmiş ve bu akım çeşitli yönleri ile incelenmiştir [29]. Yine aynı cildin sonunda okuyucuya yararlı olması amacıyla bir sözlük hazırlanmıştır.

Tıpkı basımların ikinci cildi 1979 yılında yayınlanmış ve Kadro'nun 13-24 sayılarını kapsamıştır. Bu cildin sonunda yaşayan Kadroculların mektupları, Kadro ile ilgili olarak basında çıkan bazı yazılar, makale ve yazar dizini yer almıştır [30].

---

28 Kadro Dergisi tıpkıbasımları Prof. Dr. Onur Kumbaracıbaşının Akademi Başkanlığı döneminde Doç. Dr. Cem Alpar (Günümüzde profesördür) tarafından yayına hazırlanmıştır.

29 Bu cildin başlangıcında yer alan açıklayıcı makaleler şunlardır: Prof. Dr. Onur Kumbaracıbaşı, "Önsöz", **Kadro, 1932, I. Cilt, Tıpkıbasım,** Ankara, 1978 s. 7; Cem Alpar, "Kadro Neden Yeniden çıkıyor", Ss. 9-10; Ömür Sezgin, "Kadro Hareketi", Ss. 11-20; Korkmaz Alemdar, "Basında Kadro Dergisi ve Kadro Hareketi ile İlgili Bazı Görüşler", Ss. 21-42; Nevzat Gözaydın, Kadro ve Türk Dili", Ss. 43-46.

30 Bu ciltte o anda yaşayan Kadrocular, İsmail Husrev ile Vedat Nedim'in Cem Alpar'a gönderdikleri birer mektup yer almıştır. Ayrıca şu makalelere de yer verilmiştir: Enis Batur, "Kadro'nun Tıpkıbasımı Dolayısıyla", Ss. 5-9; Ali Gevgili, "Kadro ve Türkiye'nin Düğümü", Ss. 11-14; Füruzan Husrev Tökin, "Kadro Hareketi", Ss. 15-16.

Levent Sahverdi Arşivi

Tıpkı basımın üçüncü cildinde konu, yazar ve makale isimlerinden oluşan bir dizin verilmiştir. Konu dizini; edebiyat, kitap eleştirisi, eğitim, ekonomi, düşün hareketleri, entellijansya, kadro, kentleşme, polemik, politika, sanat, sosyal çalışma, sosyoloji, tarım, tarih ve teknoloji gibi bölümlerden oluşmuştur.

Araştırmacılar açısından büyük yararlar sağladığından kuşku bulunmayan bu dizinde yer yer yanlışlıklar mevcuttur. Bu yanlışlıkları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Kadro Dergisinin çeşitli sayılarında yer alan "İ.H." imzalı tüm yazılar [31], dizinde İbrahim Hilmi Çığırcan'a (Çığırçan olmalı) ait gösterilmiştir. Oysa bu makalelerin tümü İbrahim Hilmi tarafından değil, İsmail Husrev Tökin tarafından kaleme alınmıştır. İ.H. şeklindeki kısaltmanın Kadro dışında bir yazara bağlanması son derece hatalıdır. Makalelerin içerik ve üslup açısından da İsmail Husrev'e ait olduğu kesindir.

Yine "V.N." imzalı yazıların sahibi konusunda da bir yanılgı söz konusudur. Bu makalelerin yazarı olarak Vala Nurettin gösterilmişse de, bu doğru değildir. Tüm "V.N." imzalı yazıların sahibi Vedat Nedim Tör'dür [32]. Vala Nurettin, bazı Kadrocularla yakın ilişkide olmasına karşılık, Kadro dergisine hiç yazı vermemiştir.

Kadro'nun çeşitli sayılarında yer alan, Ş.S. imzalı yazılar Şevket Süreyya'ya, Y.K. imzalı yazılar Yakup Kadri'ye, V.N. imzalı yazılar Vedat Nedim'e, İ.H. imzalı yazılar İsmail Husrev'e ve B.A. imzalı yazılar Burhan Asaf'a aittir.

Dizinde göze çarpan bir başka hata ise "Ahmet Hamdi Bey" ile ilgili olarak yapılmıştır. Soyadı Yasası öncesinde Ahmet Hamdi Başar, Ah-

---

31 İ.H., "Dünya Buhranı Ne Halde", Kadro, Sayı: 1, Ss. 17-18; İ.H., "Amerikan Sanayiinde Buhranın Tesirleri", Kadro, Sayı: 1, Ss. 18-20; İ.H., "Gümüş Para Meselesi", Kadro, Sayı: 2, Ss. 45-46; İ.H., "Dünya Buhranı Hakkında Bazı Rakamlar", Kadro, Sayı: 2, s. 48; İ.H., "Dünya Konjonktürüne Umumi Bir Bakış", Kadro, Sayı: 4, Ss. 45-46; İ.H., "Bir Eser", Kadro, Sayı: 10, Ss. 46-48; İ.H., "Dördüncü Buhran Senesine Girerken Yahut Üç Senede Otuz Sene Geri", Kadro, Sayı: 14, Ss. 51-52; İ.H., "Dünya Piyasasına Bir Bakış", Kadro, Sayı: 32, Ss. 43-44.

32 V.N., "Kitap Günü", Kadro, Sayı: 1, s. 42; V.N. "Ümmilikle Mücadele İçin Köy Kampları", Kadro, Sayı: , SS. 43-44; V.N. "Kadro'yu Teyit Eden Bir Eser: Die Zukunft des Kapitalismus", Kadro, Sayı: 5, Ss. 37-38; V.N., "Bir Rüya", Kadro, Sayı: 13, s. 13; V.N., "Mimar Yetiştirmek Mimara İş Vermekle Olur", Kadro, Sayı: 19, s. 59; V.N.," Şehirlerimizin Güzelliğini Zevksiz Ev Sahiplerinin Tecavüzünden Kurtarmalıyız", Kadro, Sayı: 20, Ss. 47-48.

Levent Sahverdi Arşivi

met Hamdi adıyla çeşitli yazılar kalcme almıştır [33]. Dizinde bu yazıların Ahmet Hamdi Tanpınar'a ait olduğu vurgulanmıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu yazıların asıl sahibi Ahmet Hamdi Başar'dır.

Bu arada konu dizinin teknoloji bölümünde de eksiklik söz konusudur. Bu bölümde sadece iki makaleye yer verilmiştir [34]. Oysa Mehmet Şevki Yazman'ın görüşlerini ortaya koyduğu tüm yazılar doğrudan teknoloji ile ilgilidir. Bu makalelerin teknoloji bölümünde yer alması gerekmektedir.

Tıpkı basımların dizininde yer alan ve gözden kaçan bu hataların ortaya konulmasından amaç, Kadro tıpkı basımlarının yararını göz ardı etmek ve bu dizini hazırlayanları eleştirmek değildir. Temel amaç Kadro'nun daha iyi anlaşılması ve doğru araştırılması konusunda katkıda bulunmaktır.

33 Ahmet Hamdi, "Tasarruf ve Yerli Malı Haftası", Kadro, Kadro, Sayı: 1, s. 48; Ahmet Hamdi, "Kapitalizm "Emperyalizm) ile Millet İktisat Rejimi ve Ferdiyetçilik ile Devletçiliğin Manaları", Kadro, Sayı: 18, Ss. 43-49; Ahmet Hamdi, "Buhranlar ve İnkılaplar Telakkisi. Türk İnkılabının Kaynak Noktaları ve Seyri Etrafında Bir Tahlil", Kadro, Sayı: 21, Ss. 47-50; Ahmet Hamdi, "Türk Devletçiliği ve Himayeci Ferdiyetçilik", Kadro, Sayı: 22, Ss. 42-46.

34 Burhan Asaf, "Sanat ve Teknik", Kadro, Sayı: 15, Ss. 36-39; Mehmet Şevki, "Teknikte İstiklal", Kadro, Sayı: 22, Ss. 33-36. Bu makalelerden Burhan Asaf'a ait olan teknolojiden çok sanat ile ilgilidir.

Levent Sahverdi Arşivi

İZMİR'İN İŞGALİ OLAYININ TRAKYA'DAKİ TEPKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. ZEKÂİ GÜNER

Milli Mücadelemizin başlaması ve teşkilatlanmasında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali olayının son derece önemli bir yeri vardır. Bu makalemizde, İzmir işgalinin nasıl hazırlandığını kısaca anlattıktan sonra, işgal olayının Trakya'da ve Trakya'nın tek savunucusu konumunda bulunan Trakya-Paşaeli Müdâfa-i Cemiyet-i Osmaniyesi'nin işgal karşısında gösterdiği tepkiler üzerinde durmaya çalışacağız.

Bilindiği gibi İtilâf devletleri, Paris Barış Konferansı'nda bu konferansın 7. maddesine dayanarak, Batı Anadolu'nun düşman tarafından istilâsını kararlaştırmış, galip devletlerin savaş gemileri himayesinde taşınan Yunan askerleri, 15 Mayıs 1919 sabahı saat 7.30'da karaya çıkmıştı [1].

Paris Konferansı'nda alınan bu kararın uygulanması, yönetimi ve İtilâf Devletlerinin donanmalarının İzmir'de bulundukları sırada yapılan işgal olayıyla ilgili bütün belgeler Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde bulunmaktadır [2].

Gerçekten 14 Mayıs sabahı kararlaştırıldığı anlaşılan plana göre, öğleden sonra deniz piyadeleri karaya çıkarak şehrin direniş noktalarını işgal ettiler. Bunlardan İngiliz birlikleri Karaburun ve Uzunada'yı, Fransız birlikleri Urla ve Foça'yı, hesapta olmadığı sanılan Yunan birlikleri de Yenikale'yi kontrolleri altına aldılar. İşgalin bu kadarla kalacağı ve istihkâmlar dışına taşmayacağı sanılıyordu. Fakat Amiral Calthorpe gece geç vakit verdiği ikinci bir nota ile; ertesi sabah, 15 Mayıs 1919 günü İzmir şehrinin de işgal edileceğini ve bu harekâtın İtilaf Devletleri adına Yu-

1 Zeki Arıkan, Mütakere ve İşgal Dönemi İzmir Basını, s. 71.

2 Belgeler için bkz: Hamdi Atamer, "İzmir'in İşgali", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 7, (Nisan 1968) s. 3-11.

Levent Sahverdi Arşivi

nan birlikleri tarafından yerine getirileceğini bildirdi [3]. Böylece 15 Mayıs 1919 sabahı Yunan kıtaları İzmir rıhtımına çıkmaya başladılar. Bütün davranışlardan, işgalin geçici bir süre için değil, daimi olduğu, ilhâk niteliği taşıdığı anlaşılıyordu.

Bu suretle başlayan İzmir'in işgali başından sonuna kadar, tüyler ürpertici facia sahneleri ile doludur. Bu durum karşısında İzmir Valisi İzzet Bey olayları sadrazama bildirmiş, talimat beklemekten başka hiçbir şey yapamıyordu [4].

Teslim alınan bütün subay, er ve sivil memurlar toparlanarak, ağıza alınmayacak derecede ağır küfür ve hakaretlerle, dipçik ve süngülerle itile kakıla, etraftan sivil Rum halkı tarafından yağdırılan mermi, taş, sopa yağmuru altında sürüklenerek, hayvan pisliği içindeki bir Yunan askeri taşıt gemisinin ambarına tıkılmışlardır.

Türklük ve Müslümanlık belirtisi sayılan ne varsa ayaklar altına alınmış, resmi daireler yağmalanmış, yerli Rumların da yardımıyla vahşice ırz ve namuslar çiğnenmiş geniş ölçüde bir katliam hareketine girişilmiştir. İşgal gününün bilançosu, beşbini aşkın ölü ve yaralıdır [5].

Yunanlıların bu işgal hareketi bütün yurtta büyük bir tepki ile karşılanmış, mitingler yapılmış, protesto telgrafları çekilmiş ve her vesileyle Yunanlı tel'in edilmiştir. Bu cümleden olarak İzmir'in işgaline Trakya'da büyük bir tepki oluşmuş olup yine Anadolu örneğinde olduğu gibi burada da Yunanlılar çeşitli vesilelerle şiddetli bir şekilde protesto edilmiştir.

Şimdi bu tepkinin ne şekilde cereyan ettiğini izaha geçebiliriz.

İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, Anadolu'da olduğu kadar Trakya'da da tepki ile karşılanmıştır. İşgal haberinin duyulmasıyla birlikte Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Heyet-i Osmaniyesi, işgali tel'in etmek üzere resmi makamlara protesto telgrafları çekmek, mitingler düzenlemek

3 Bekir Sıtkı Baykal, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali ve Bu Olayın Doğu Anadolu'daki Tepkileri "Belleten, c. 33, sayı: 132 (Ekim 1969), s. 522.

4 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı: 37, Ves. Nr. 894; Yeni Gazete, 18 Mayıs 1919, Nr. 167-1731 (İzmir Hadisesi), 21 Haziran 1919, Nr. 201-1715 (İzmir'de Neler Oluyor-İzmir Haberleri); Vakit, 16 Mayıs 1919, Nr. 557, Tasvir-i Efkâr, 16-18 Mayıs 1919, Nr. 2727-2728 (İzmir haberleri ve İstatistikleri).

5 Selahattin Tansel, Atatürk ve Kurtuluş Savaşı, 1919-1922, Ankara 1965, s. 12-16.

Levent Sahverdi Arşivi

gibi faaliyetlerle kamuoyunu uyandırmaya ve harekete geçirmeye çalışmıştır.

Bu cemiyetin yayın organı olan Trakya-Paşaeli Gazetesinde "İzmir" başlıklı Mehmed Şeref Bey'in baş makalesinde işgale şöyle cevap veriliyordu:

"Türk Milleti mücrim değildir. Varlığına hücum eden ve istiklâlini mahvetmek isteyen kim olursa olsun ona karşı dişiyle tırnağıyla hak ve hayatını müdafaa etmek bir cürm ise dünyada şu harbe iştirak etmiş olan bütün milletlerin de mücrim olması gerekir. Yirminci asırda kendisini imha etmek isteyenlere karşı da tabi, silâhıyla nefsini vikâyeye çalışacaktır; emin olunuz. İngiliz gibi, Fransız gibi kadîm bir devlete karşı ne mağlûbiyetimizden, ne de silahı terketmemizden, nefsimizde bir küçüklük duyamayız. Balkan Harbinde insan kasaplığı ile ünlenmiş Yunan Hükümeti esâreti altında Türklerin yaşayacağına inanılıyor mu? Tarihi, tarih-i alemle başlamış bu milletin dün hür, müstakil ve mes'ûd iken bugün Yunanlıların keyif ve hevesine kurban olacağına inanıyor musunuz? Yeryüzünde kadın, erkek bir Türk tırnağı ve dişi bulundukça bu millet bu esârete girmeyecektir. Milyonlarca Türk'ün enkazı üzerine bir Yunan hükümeti kurabilir misiniz, Fakat şanlı başlayan bir tarih şanlı kapanır. Ve işte o zaman İzmir gibi bütün Türk memleketlerinin tarih-i adâlet namına hareket eden milletlerin kan ve irin ile yazdıkları görünür. İzmir Türk'tür orada Yunan yaşamak için İzmir'deki bir buçuk milyon Türk'ü mezara soktuktan ve yeryüzünde bir tek Türk kalmadıktan sonra adâletli Avrupalılar ne ister ise yaparlar." [6]

İzmir'in işgali olayı duyulur duyulmaz Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Heyet-i Osmaniyesi'nin mümessilliklerinden işgalin haksız bir davranış olduğunu, İzmir'in çok önemli bir limanımız olduğunu, İzmir'in işgalinin kabul edilemeyeceğini vurgulayan telgraflar çekilmiştir. Bu telgraflardan birkaç örnek verebiliriz.

a) Telgraflar

"Saray Mümessilinden:

6 Mehmed Şeref, "İzmir", Trakya-Paşaeli, 30 Mayıs 1919, Nr. 26.

Levent Sahverdi Arşivi

Altı asırdan beri Türk olarak yaşayan İzmir Vilayetinin %80'i Türk unsurunu hâvî olmasına rağmen Yunan işgaline terki hususunda Düvel-i İtilâfiye'nin karar-ı âhirine muttalli olan kazanın halkının akd' ettiği umumi bir ictimâ neticesinde milliyet esasının temîn-i mahfûziyeti hakkındaki mevâdd ve mukarrerâtla kabîl-i telif olmayan işgal vak'ası protesto edilerek sulh u cihanı temine sâi umumî konferanstan âdilâne davranmasını dileriz." [7]

"Pınarhisar Mümessilinden:

Nasibe-i medeniyetten hissedâr olmayan Hükûmet-i Yunanîye, sertacımız olan İzmir istihkâmatı ve şehrin işgali hakkında düvel-i mutelefece verilen karar bura ahâlî-i İslâmiyesini son derece dilgîr etmekte ve bütün mevcudiyetiyle şu hali protesto eylemektedirler. Bu bâbda makam aidine de protesto telgrafları çekilmiş olduğundan bu bâbda başkaca yapılacak her müdâfaaya hazır olduğumuzu arz ederiz ve neticeden malûmat îtâsını rica eyleriz." [8]

"Keşan Mümessilinden:

İzmir'in hakimiyet-i Osmaniyede kalması hakkında makamâta müracaat olunduğu bâdema elden gelen mesaiden geri durulmayacaktır." [9]

"Tekfurdağı mümessilinden:

Umûmun iştirakıyla dün sadaret-i üzemâya ve mümessillere protesto telgrafları çekildiği gibi İzmir'e de Milletin müzahereti bildirildi. Aldanmayalım !... Trakyamızın da âkibeti nazar-ı dikkate şayandır." [10]

"Babaeski Mümessili ve Belediye Başkanlığından:

Ezelden beri Türk ve Müslüman kanıyla yoğurulan bedbâht İzmirimizin hak ve adâlete ve Wilson Prensiplerine muhalif olarak işgalini bütün mevcudiyetimizle protesto ederiz. Bizden İzmir'i almaktan

7 Trakya-Paşaeli, 21 Mayıs 1919, Nr. 25.
8 Trakya-Paşaeli, 21 Mayıs 1919, Nr. 25.
9 Aynı Gazete, aynı sayı.
10 Aynı Gazete, aynı sayı.

Levent Sahverdi Arşivi

ise bizi esir ve bütün Türk ve Müslümanlarını denize gark ediniz. İzmir ilhâkının reddi için her fedakârlığa hazırız. İhtiyar ve çocuklarımızdan gayrı bütün kazalarımız ayak üzerindedir. Bizi İzmir'e götürünüz. Vatan uğrunda, biz öleceğiz." [11]

b) Protestolar

İzmir'in işgali üzerine İstanbul'da bulunan İtilâf Devletleri mümessillerine ve askeri komiserliklere aşağıda örneklerini verdiğimiz protesto metinleri gönderilmiştir.

"Lalapaşa'dan:

Sevgili vatanımızın en hassas ve kıymetli bir noktası bulunan İzmirimizin Yunan tarafından işgalinden pek ziyade duçar-ı heyecan olan ve onsekizbin yediyüz nüfus muhtevi bulunan kazamız ahâlîsi bugün akd' ettikleri bir mitingde bu harîs devletin işgal vak'asını şiddetle red ve lâzım gelen mahâllere protestonameler çektiği ma'rûzdur."

Edirne Lalapaşa Kazası Tatarlar Nahiyesi İlhakı Red Heyet-i Milliyesi tarafından İstanbul'da Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya askerî mümessillerine İzmir'in işgali üzerine şu protesto telgrafı gönderilmiştir:[12]

Ecza-yı Memâlik-i Osmaniye'den olup ekseriyeti Türk ve İslâm olan ve bâhusûs iktisat nokta-i nazarından hayat damarlarımızdan mâdûd bulunan sevgili İzmir ve havalisinin Yunanistan tarafından ilhâk ve işgalini bütün mevcudiyetimizle protesto ediyor ve bu hususta devlet-i fehîmelerimizin hak ve adalet ve insâniyeyi muhafaza ile bu memleketimizin sahib-i aslîsi olan hakimiyet-i Osmaniye'de ibkâ'sını çoluk ve çocuğumuza varıncaya kadar galibâne gelerek ayak ve heyecanda bulunan nahiyemiz ahâlîsi namına arz ve istirham eyleriz efendim."

Lalapaşa Tatarlar Nahiyesi
İlhakı Red Heyet-i Milliyesi

11 Aynı Gazete, aynı sayı

12 Trakya-Paşaeli, 17 Haziran 1919, Nr. 29. (Tatarlar nahiyesince İstanbul'a Sadarete de bir telgraf gönderilerek çoluk çocuk mücadeleye hazır olunduğu bildirilmiştir.).

Levent Sahverdi Arşivi

Türk gençliği namına Edirne Darülmuallimin ve sultanî'ce Mr. Samson'a gönderilen protesto metni şöyledir:

"Adâlet mefkuresiyle toplandığına emin bulunduğu Sulh Kongresinin hakkında ittihaz edeceği kararla büyük ve asîl bir millete yakışan vakar ile bekleyen Türk Milleti, Yunanlılıkla hiç bir alâkası olmayan İzmir'in, bu güzel Türk şehrinin Yunanlılar tarafından işgaline müsaade edildiğini öğrenmekle müteellim bulunuyor. Türkiye üzerinde beslediği muhterisâne emelleri, Sulh Konferansında açıktan açığa izhâr eden, Türk'ün hayatına kasdetmek, tarihini kapatmak isteyen bir hükümetin İzmir'i işgali, muvakkat da olsa, vatanlarına karşı sevgilerini harp meydanlarında gösterdikleri efsanevi kahramanlıklarla ispat eden, ölümü namus ve şereften, fedakârlığa daima tercih eden Türkler için nâkabil-i tahmîldir. Bu yeni ve milli ilmi en kuvvetli suretle hisseden Teselya, Girit, Makedonya ve Epir fâcialarını derin bir tesirle hatırlayan Edirne Türk gençliği, Edirne ahâlîsinin ihtisâsâtına tercüman olarak zat-ı asîlânelerine arz ediyor ki, İzmir Türklerinin onlara nazaran 1/7 derecesinde kalan bir ekâlliyetin memnun olması için hakka ve sa'y itibariyle Türklerden yüksek olmayan bir hükûmetin hakimiyeti altına girmesine karşı hiçbir zaman lâkayt kalamayacaktır.

Esirlere Hürriyet, mazlumlara adâlet va'deden korkunç bir kabustan kurtulan insanlık için beyaz ve ışıklı bir saadet fecri açmaya çalışan, tarihin kin fısıldayan sesini susturarak milletleri birbirine yaklaştırmak, intikam duygularıyla çarpan kalplere insanlık sevgisini hakim kılmak, yüksek ve mukaddes uhûvvet-i beşeriye mefkûresini tahakkuk ettirmek isteyen necîb ve büyük milletlerin, şerefli bir maziye sahip olan kahraman bir milletin bugün yüksek ve ilahî bir heyecan içinde adâlet isteyen, hakka riayet isteyen sesini dinleyeceklerini, ona karşı yapılan bu haksızlığı, milli izzet-i nefsinizi rencide eden Yunan işgalini devam ettirmemekle tamir edeceklerini ümid eder ve Edirne Türk Gençliği'nin derin hürmetlerini takdim ile kesbi şeref eyleriz." [13]

Sultanî ve Darülmuâllimin
Heyet-i Talimiyesinden

13 Trakya-Paşaeli, 17 Haziran 1919, Nr. 29.

Levent Sahverdi Arşivi

Trakya-Paşaeli Müdâfaa Heyet-i Osmaniye'si Riyâseti tarafından, sadaret makamına çekilen İzmir'in işgalini protesto eden telgraf suretidir:

"Bâr-gâh-ı Saltanat-ı Seniyye'nin bir i'mâd-ı metini olan İzmir gibi şehriyâr-ı bilâd Osmanlı memleketi hakkında vukûbulan taleb gayr-ı muhakkık mihrab-ı muâllâyı hilâfetin etrafında müctemî tebaa-ı şahaneyi dûçâr-ı havf-ı endişe eyledi. İzmir Hukuk-ı şahânenin Âl-i Osman yurdunda yed-i emîni ve Trakya yed-i yesârı olduğundan o şu behâdete karşı dem hillete güzel Trakya'nın da tutulması ihtimali kalblerimizi titretiyor.

Beyanat, sabıka-i sadaretpenâhîlerinden istintâc edilen Ümîd-i halâsın bizlere daha doğru ve doğrudan Trakya hakkında tekrar edilerek az râdde-i dai heyecan olan yüreklerimize âb-ı teslîd bahşedilmesini umûm Trakya halkı namına zat-ı samîlerinden istirham eyleriz." [14]

Ayrıca Edirne'de bulunan diğer cemiyetler ve eşraftan, öğretmenlerden oluşan bir heyetle Trakya-Paşaeli Cemiyeti müştereken sadarete protesto telgrafı göndermiştir [15].

"Yüksek Sadaret Makamına

Edirne Nr. 10294 19 Mayıs 1919 - 1 Haziran 1919

İzmir'in işgali haberi şehrimizde duyulduğu dakikada bütün memleket gece ve gündüz yaşlı bir ruh haleti içinde baştan başa titredi. İzmir Osmanlı anıtlar silsilesinin övünülecek bir tâcı olduğu cihetle, galiplerin zafer kazanan silâhlarından çok hak ve adâlete uyularak milletlerin uyuşmazlıklarının çözümleneceği ve yorgun insanlığa sükûn ve güvenlik ettireceklerini va'deylemiş iken her hakkını her adâletin,her doğruluğun karşısında İzmir'in hiç bir ilişkisi olmayan Yunan hükûmetine terk ve tevdî edilmesi şu insanlık va'dleri ile telif-i kabil olmayan haksız bir muameledir.

Bugün adâlet bekleyen büyük bir ahâli kitlesi yaptığı toplantıda bu açık haksızlığın, büyük devletlerin kendi koydukları formüller içinde düzeltilerek Osmanlı haklarına uyulması ve bin tantanalar ile ilân edilen prensiplerine dayanarak istirham ederiz."

14 Trakya-Paşaeli, 21 Mayıs 1919, Nr. 25.

15 Hamdi Atamer, "Milli Direnme", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Sayı: 7, Nisan- 1968, s. 23.

Levent Sahverdi Arşivi

Belediye Reisi *Şevket*	Müftü *Şaban*	Trakya Müdafaa-i Hukuk Heyeti *Reisi Mestan*
Hürriyet ve İtilâf Şubesi *Reisi İbrahim*		Edirne İli Okulları Öğrenci ve Öğretmenleri adına *Mehmet Edip*
Yedeksubaylar Cemiyeti *Reisi V. Seyfettin*		Ticaret Odası Reisi *Ahmet*
Esnaftan *Mustafa Lütfi*	Esnaftan *Rıdvan Nafiz*	Esnaftan *Ahmet*
Ulemâdan *Osman*	Ulemâ ve Şeyhler *adına Selâhattin*	

Yunanlıların İzmir işgali olayını "Trakya bize verilirse İzmir'den vazgeçeriz" şeklinde haberler yaymaları üzerine Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Heyet-i Merkeziyesi tarafından aşağıdaki açıklama yapılmıştır:

"Eğer Trakya taviz olarak Yunanistan'a terkediliyorsa İzmir üzerindeki taleplerinden vazgeçeceğine dair geçen günkü gazetelerde Journal Doryan'dan naklen münteşîr haberi büyük bir hayretle okuduk. Yirminci asırda, birinci asır zihniyeti ile düşünmek zihniyeti olsaydı, bu taviz ile o kadar garabetle karşılanmazdı. Fakat yirminci asırda kurûn-ı vustâ zihniyetinin Yunanistanca şayân-ı tervîc olduğuna delâlet eden bu haberi biz kemâl-i nefretle protesto ederiz. Kendilerini Avrupalılara medenî diye satmak isteyen Yunanlıların ihtiraslarını tatmin için bir vilâyet halkını diğeri ile mübâdele etmek ve bu halkı esir ticareti yapar gibi eli altında tutmaya çalışmak yolundaki teşebbüsleri, bilemeyiz, Avrupaca nasıl bir telâkkiye mazhar olacaktır.

Bize gelince düstûrumuz "Trakya Trakyalılarındır" cümlesinden ibarettir.

Yunanlıların bu garip mütalâalarını tamamen bîganeyiz. Bu mecnûnâne emellerini ise Kemâl-i şiddetle reddederiz." [16]

16 Günü Gününe İstiklâl Harbi Gazetesi, 21 Haziran 1919, Nr. 34.

Levent Sahverdi Arşivi

Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Heyet-i Merkeziyesi'nin açıklaması "Türk halkının esir pazarında zenci satar gibi bir muameleye" tabi tutulmak istenmesini de şiddetle protesto etmektedir.

Bu protesto telgraflarından ayrı olarak Edirne'de Sultan Selim camii avlusunda büyük bir miting de düzenlenmiştir.

c) Sultan Selim Mitingi:

İzmir'in işgali olayını protesto etmek için Trakya'nın birçok kasaba ve köylerinde mitingler düzenlenmiştir. Bu mitinglerin en önemlisi ve en büyüğü Edirne'de Sultan Selim Mitingi olarak bilinen mitingdir [17]. Trakya-Paşaeli Müdâfaa-i Heyet-i Osmaniyesi tarafından tertip edilen bu mitinge onbinlerce halk ve binlerce kadın toplandı. Sabah saat 9.00'da halk Sultan Selim Camiine akın akın gelmeye başlamıştı. Kürsü siyah bezle kaplanmıştı. Kürsünün her iki yanına iki şanlı sancağımız konmuştu. Kürsünün önünde mitingi tertip eden Trakya-Paşaeli Cemiyeti ve tertip heyeti bulunmaktaydı. Miting saat 10.00'da başladı.

Önce Trakya-Paşaeli Cemiyeti Reisi Mestan Efendi kürsüye gelerek hatipleri birer birer halka tanıtarak kısa ve öz bir konuşma yaptı. Daha sonra kürsüye Sultanî Tarih Öğretmeni Hüseyin Bey geldiler. Halka İzmir'in tarihini ve tarih varlığımızı izah etti. Herkes pürdikkat dinliyor ve derin derin ağlıyordu. Konuşmacı ilmî ve hissi bir hitapda bulunuyordu. Konuşmanın bitiminden sonra tekbirler söylendi.

Kürsüye sırasıyla Avni Bey, Merkez Numune reşîdesi Müdürü Hamdi Bey gelerek *"... Batırmak istiyorlar Türkün ebedi bir varlığı mevcuttur. Şuhedâmızın ruhları ölmedi imânın, yaşamak isteyen bir kuvvetin karşısında beşeriyet serfürûr etmek mecburiyetinde kalacaktır."* dedi. Sonra kürsüye Sultani Matematik Öğretmeni Ömer Natfi Bey gelerek, *"... Gördünüz kardeşlerim !...Hakimiyet ile o zaman maruz kaldığımız felâketi pek yakından tanıdınız"* şeklinde sözlerle konuşmasını tamamladı. Tekbirler getirildi.

Sonra kürsüyü Darülmuallimin Müdürü Rıdvan Bey devraldı. Bir şairi hatırlatan güzel ifade ile konuşmasını yaptı. Bu konuşmada dikkati çe-

17 Trakya-Paşaeli, 30 Mayıs 1919, Nr. 26.

Levent Sahverdi Arşivi

ken önemli olay, halk yek vücût olmuş konuşmacıyı son derece dikkatle izliyordu. Konuşmanın tamamlanmasıyla kürsüye Şeref Bey geldi. Konuşmasına *"Kardeşlerim !...Ey katibe-i şahamet !...Ey Türk yavruları !...Ey analar !..."* diyerek başladı. *"Dünyada bir Türk yoktur ki daha dün kendisinden kopan bir şerzeme-i bâgiyenin mâhkûmu olmayı kabul etsin; Bir Türk bilmiyorum ki al sancağına mukabil kartal kanatları temaşâsına tahammül eylesin?.. Tarihi hayâl olmuş bir milletin idaresi altında nefes alacak bir Türk tasavvur edilemez. Türk daha sözünü söylemedi, henüz intizârdadır, Ey Türk !... Yurtlarımızda tesîs-i beyanât edecek kuvvetler ancak mezarlarımız üzerinde kâşâne-i mezâlimini kurabilecektir."* şeklinde duygulu bir konuşma yaptı. Son olarak İsmail Hakkı Bey gelerek veciz bir konuşma ile Allahtan başarılar diledi.

Hatiplerin konuşmalarını bitirmeleri üzerine kürsüye tekrar Şeref Bey gelerek miting bildirisini okudu. Halk bu metnin okunmasından sonra, tertip heyetine desteğini büyük coşkusuyla göstermişti. Miting heyeti ve halk Edirne Valisini ziyaret etti. Müftü Hilmi Efendi tarafından dua okunduktan sonra sükûnetle merasime son verildi.

Ayrıca İzmir'in işgalini takibeden ilk cuma günü, Sultan Selim Cami-i'nde büyük kalabalık toplanmış, namazdan sonra Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Heyet-i Osmaniyesi Reisi ve eski müftüsü Mestan Efendi ve Avukat Şeref Bey tarafından çok önemli bir va'z verilmiş, İzmir'in işgali olayı protesto edilmiştir [18].

18 Trakya-Paşaeli, 30 Mayıs 1919, Nr. 26.

Levent Sahverdi Arşivi

BATI ANADOLU'DA KURULAN KISA ÖMÜRLÜ BİR DEVLET: İONYA

ALPTEKİN MÜDERRİSOĞLU

30 Temmuz 1922 günü İzmir'de törenle Batı Anadolu'da "İonya Devleti" kurulduğu ilan edilmişi. Başkenti İzmir olan bu devlet yaklaşık on sekiz bin kilometre karelik bir alanı kapsayacak ve bir buçuk milyonluk bir nüfusa sahip olacaktı. Devlet henüz kuruluş aşamasını tamamlamadan, Mustafa Kemal Paşa 26 Ağustos 1922 günü büyük taarruzu başlatacak, 30 Ağustos günü Yunan ordusu büyük hezimete uğrayacak ve İzmir'e doğru kaçmaya başlayacaktır. İzmir ve çevresinden gemilere binerek Anadolu'yu terk eden Yunan ordusu artıklarıyla birlikte yeni kurulan İonya Devleti'nin yöneticileri de gemilere doluşup kaçacaklardır. 9 Eylül 1922 günü Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle, İonya Devleti tarihe karışmış olacaktır.

Ömrü yalnızca beş hafta süren İonya Devleti'nin kuruluşunun uzun sayılabilecek bir geçmişi vardı. Başlangıç noktası, İstanbul'daki padişah hükümetinin imzaladığı Sevr Andlaşması idi. Yabancı işgallerden arta kalan topraklarda yaşayan Anadolu Türkleri ise, bu antlaşmanın uygulanmasını önlemek için Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde iki yıldır kan döküyordu. Sevr Antlaşması ile İzmir Bölgesi Yunanistan'a verilmişti. Yani, İzmir ve çevresi ile Manisa, Akhisar ve Ayvalık'a dek uzanan 16 bin kilometre karelik ve 1 milyon nüfuslu bir kesim Yunanistan'ın olacaktı. Anadolu Türkleri buna razı olmamış, silahlı direnişe kalkışmış, sonunda zararlı çıkmıştı. Yunan ordusu ilerleyerek zamanla Afyon, Kütahya, Eskişehir ve Bursa'yı içeren yüzbin kilometre karelik 3 milyon nüfuslu geniş bir alanı ele geçirmişti.

Sakarya boylarında yirmi iki gün, yirmi iki gece süren kanlı çarpışmalardan sonra geri çekilmek zorunda kalan Yunan ordusunun artık Türkleri

Levent Sahverdi Arşivi

yenemeyeceği anlaşılmıştı. Hatta, Yunan ordusunun işgal ettiği yerleri bile elinde tutup tutamayacağı tartışmalı bir hale gelmişti. Gerek Yunan ordusunun durumu, gerek Yunanlılar arasında birbirinden ayrı olarak doğan siyasal görüşlerin tek çare olarak Batı Anadolu'da yeni bir devlet kurulmasında birleşmesi, İonya devletinin kuruluşuna yol açmıştır. Artık Yunanisan Batı Anadolu'yu topraklarına katmaktan da, Sevr Antlaşması ile kendisine verilen İzmir bölgesinden de vazgeçmekte, İzmir bölgesinden biraz büyükçe bir alanda İonya Devleti kurulmasını istemektedir.

Yunanlılar arasında siyasi görüş ayrılıkları, yapılan seçimleri Kral Constantine taraftarlarının kazanmasıyla daha da büyümüştü. Kralcılar önemli görev yerlerine kendi adamlarını atamaya, Venizelos'cu saydıklarını cezalandırmaya başlamışlardı. Bunun üzerine Ege'deki Yunan ordusundan Venizelos yanlısı 150'ye yakın subay kaçarak İstanbul'a gitmiş ve Ethniki Amyna (Ulusal Savunma) adlı bir örgüt kurmuşlardı. Kısaca "Amyna" diye anılan örgüt daha sonra İzmir'de ve Selanik'te gizli, Londra'da açık olarak örgütlenerek çalışmalar başlamıştı. Örgütün ana hedefi Venizelos'u yeniden işbaşına getirmekti.

Kral Constantine'in Ankara önlerine dek ilerlediği günlerde Amyna'nın pek sesi çıkmamıştı. Zafer kısa ömürlü olmuş, Yunan ordusu Sakarya boylarında yenilip Afyon-Eskişehir çizgisine dönmek zorunda kalmıştı. Anadolu Türklerinin kesin yenilgiye uğratılmasının olanak dışı olduğu iyice anlaşılınca Amyna'ya gün doğmuş, özellikle "Mikrasiatiki Amyna" adını alan İzmir örgütü giderek güçlenme ortamı bulmuştu. "Mikrasia" Yunanca "Küçük Asya", yani Anadolu demekti. Artık, Amyna hareketi Batı Anadolu'daki Rumlara yönelik çalışmalara ağırlık veriyordu.

Sakarya'dan sonra Yunan ordusunun Anadolu'da uzun süre kalamayacağını gösteren belirtiler gün geçtikçe artıyordu. Geleceğin kötü günler getireceğinden ürken Rumlar, kurtuluşu Mikrasiatiki Amyna'ya sığınmada buluyorlar örgüt giderek güçleniyordu...

Askerlik çağındaki Yunan erkekleri 10 yıldır silah altındaydı. 10 yıldır savaşıyor, kan döküyor, can veriyordu. Her geçen yıl Yunanistan'daki dul kadınların, babasız çocukların, yüreği yanık ana ve babaların, sakat erkeklerin sayısı artmıştı. Erkek iş gücünün çoğunluğu cephelerde olduğundan, zaten kısır olan Yunanistan toprağının verimi iyice düşmüş, fi-

Levent Sahverdi Arşivi

atlar alabildiğine yükselmişti. Hükümet, yurt dışından yaptığı borçlanmalarla ve İngiltere'den aldığı yardımlarla ekonomik çöküntüyü frenlemeye çalışıyordu.

Savaştan bıkan asker cepheden kaçıyor, izinle Yunanistan'a giden subaylar bir yolunu bulup Anadolu'ya dönmüyordu. Bir düşünür "aynı görüşü paylaşan iki Yunanlıyla karşılaşma, ender rastlanan bir olaydı" demişti. Seçenek azlığından olacak, görüşler iki kutupta toplanmış; Yunanlılar, Rumlar ve cephedeki asker Kralcı-Venizeloscu diye ikiye bölünmüştü. Bu arada Yunanistan'daki gizli komünist örgütlenmesi gitgide yayılmış, cephedeki askerler arasında hızla gizli hücreler kurulmaya başlanmıştı. Kısacası, Yunanistan ekonomisiyle, halkıyla, ordusuyla çürüğü giderek büyüyen bir meyveye dönüşmüştü.

Batı Anadolu Rumları, Yunanistan'a olan güvenlerini yitirirken, dünyaya egemen güçler de çatlak sesler çıkarır olmuşlardı. Fransa ve İtalya dünyanın özlenen barışa kavuşması için Yunan ordusunun Batı Anadolu'dan çekilmesinin ön koşul olduğunu her fırsatta ileri sürüyorlardı. İngiltere bile bazı ödünler karşılığı Yunan ordusunun çekilmesinden yana olduğunu gizlemiyordu. Bunlar yetmiyormuş gibi, Mustafa Kemal Sovyet Rusya'dan yardım alarak ordusunu habire güçlendiriyordu. Bir gün saldırıp Yunan ordusunu denize döküverirse, Yunanlılarla işbirliği yapan Rumların hali nice olurdu? Tek kurtuluş, Mikrasiatiki Amyna'ya sığınmak ve onun aracılığıyla Batı Anadolu'da bir "İonya Devleti" kurmaktı. İngiltere'nin desteği yeni devleti yaşatacaktı.

Ayrı bir devlet kurma görüşünü herkesten önce resmen ortaya atan İngiltere olmuştu. Sakarya'dan önce, 18 Haziran 1921 günü İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Türk-Yunan Savaşı'nı sona erdirme koşullarından biri olarak İzmir Bölgesi'ne "Özerklik" verilmesi gerektiğini Fransa ve İtalya'ya bildirmişti. İngiltere'nin görüşünü resmiyete döktüğü günlerde, Kral Constantine Batı Anadolu'daki ordusunun başına gelmiş Ankara üzerine yürümeye hazırlanıyordu. Kral Constantine iki hafta içinde Afyon, Kütahya ve Eskişehir'i alarak Sakarya Irmağı kıyılarına dayanıverince, Atina gazeteleri Yunan işgali altındaki Anadolu topraklarında bir "Yunan Askeri Yönetimi" kurulduğunu ilan etmişlerdi. Yunan ordusu Ankara'yı alıp Kızılırmak kıyılarına dek olan toprakları ele geçirince, bu yönetim oralara da uzanacaktı. Ne var ki, hevesler kursaklarda kalmış,

Levent Sahverdi Arşivi

Sakarya boylarında yenilen Yunan ordusuyla birlikte Askeri Yönetim de Afyon-Kütahya-Eskişehir çizgisine gerilemişti. Ama, ayrı bir devlet kurma görüşü ön uygulamalara kavuşmuştu.

Ne acıdır ki, kimi Türkler de Batı Anadolu'da bağımsız bir hükümet kurulması için eyleme geçmişlerdi. Bunlar, Yunanlılarla yıllardır işbirliği yapan kişilerdi. Mustafa Kemal Paşa'nın kazanacağı zaferin, ya da Yunan ordusunun çekilip gitmesinin kendi sonları olacağının bilinci içindeydiler. Aralarında "Anadolu Cemiyeti" adı altında bir dernek kurmuşlar ve bir "Batı Anadolu Özerk Hükümeti" kurulması için 1921 Aralık ayı başında İstanbul'daki Yunan Siyasal Temsilcisi Triandafilacos ile temasa geçmişlerdi. Dernek, Türk ve yerli Rumlardan oluşacak bir hükümet kurulmasına Yunanistan'ın yardım etmesini istiyordu. Önerinin ayrıntılı biçimde ve yazılı yapılması istenince, içlerinde eski bir Osmanlı Nazırının (Bakanının) da bulunduğu dernek üyeleri bir yazılı metin hazırlayarak 11 Aralık günü Triandafilacos'a sunmuşlardı. Buna göre, kurulacak özerk hükümet padişaha bağlı kalacak, Ankara hükümetinin önüne dikilecek, Batı Anadolu'daki Türk ve Rum halkının mutluluğu için çalışacaktı.

1922 İlkbaharına gelindiğinde görüşler değişik, kafalar oldukça karışıktı. Yunan işgali altındaki toprakların Mustafa Kemal'in eline geçmesini önlemekti amaç. Ama herkes ayrı hava çalıyordu. Amyna "İonya Devleti" kurulmasında direniyor, İngiltere yalnızca İzmir bölgesi için "Özerklik"ten söz ediyor, Yunanistan "Askeri Yönetim" diyor, soysuzlaşmış Türklerin Anadolu Cemiyeti ise "Batı Anadolu Özerk Hükümeti" istiyordu. Zamanla güçlenen Amyna'cılar olmuştu.

Yunan hükümeti 1922 yılı Mart ayı ortalarına dek, İngiltere'nin işe karışacağını ve küçük değişikliklerle Sevr Antlaşmasını Mustafa Kemal'e kabul ettireceğine inanıyordu. Bu yüzden Venizelos taraftarı Amyna'ya yüz vermiyordu. 22 Mart günü Paris'te yapılan Müttefik Dışişleri Bakanları toplantısında Fransa'nın görüşüne İtalya'nın da katılmasıyla Türkiye ile Yunanistan'ın silah bırakışmasına çağırılması kararı alınınca, Yunan hükümeti uyanmaya başladı. Amyna hareketini desteklemenin ve bağımsız bir "İonya Devleti" düşüncesini gerçekleştirmenin çıkar yol olduğunu anladı. Amyna önderleriyle görüşmelere girişti.

1922 yılı Nisan ayı ortalarında Amyna önderlerinden Nicholaas Pavlidlis, varılan sonuçları ayrıntılı biçimde İzmir'deki İngiliz Konsolos Yar-

Levent Sahverdi Arşivi

dımcısı Mr. Hole'a anlattı. O da bir raporla İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a aktardı. 27 Nisan 1922 tarihli rapor özetle şöyleydi:

"Amyna, Yunan işgalinin beğenilir bir çözüme ulaşabileceğine inanmamaktadır. Üstelik, Yunanistan'a katılmama ve Yunan ordusunun işgali altında bulunmama durumunda, Kemalistleri istemeyen eskiye bağlı Türklerin "bağımsız Batı Anadolu Devleti" kurulmasını destekleyecekleri görüşündedir. Yunan ordusunun çekilmesi olasılığı kuvvetlendiğine göre, bölge Rumlarının korunabilmesi ancak bölgede kendi ordusuna sahip bağımsız bir devletin kurulmasıyla sağlanabilir. Bu orduya şimdi Yunan ordusunda gönüllü olarak hizmet eden 35 bin Anadolu Rumu, Girit Adası'ndan geleceği hesaplanan 25 bin gönüllü Rum ve Ege Denizindeki adalardan geleceği hesaplanan 10 bin Rum katılacaktır. İzmir Rumlarından da toplanacak 10 bin kişiyle yüz bin kişilik bir ordu kurulmuş olacaktır. Bunlara İzmir'i bırakmamaya and içmiş olan, yani Yunan ordusu giderse o ordudan ayrılıp burada kalacak olan 3400 subay komuta edecektir."

Amyna, işbirlikçi Türklerin suçluluk duygusu içinde alıngan olabileceğini dikkate alıyor, onları gücendirmemek için bölgenin Elence adı "İonya" yerine "Batı Anadolu Devleti" diyordu.

İonya Devleti'nin kurulmasıyla ilgili çalışmalar 1922 yılı Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında da devam etmiş, sonunda 30 Temmuz 1922 günü İzmir'de devletin kurulduğunun resmen ilan edilmesi kararlaştırılmıştı. Şimdi bir gün öncesinden başlayarak, İonya Devleti'nin ilan törenini o günleri yaşamış olanların anılarından izleyelim...

29 Temmuz 1922 günü tellallar, Yunan memurları ve mahalle bekçileri İzmir'in her yanını dolaşmışlar, ertesi sabah Konak Meydanındaki Hükümet Konağı'nın önünde "İonya İlanı" töreni olacağını duyurmuşlar, tüm İzmirlileri bu mutlu olaya katılmaya çağırmışlardı. Esnafa, tüccarlara, iş adamlarına ve fabrikalara dükkanlarını ve işyerlerini kapatmaları, aksine hareket edenlerin cezalandırılacağı bildirilmişti. Buralarda çalışanların törene davetli oldukları da ayrıca belirtilmişti. Kamu kuruluşlarının da kapalı olacağı açıklanmıştı. Ama, kamu kuruluşlarında çalışanlar davet edilmemiş, törende bulunmakla yükümlü kılınmışlardı. Törene gelmeyen kamu görevlilerinin işinden atılacağı ayrıca fısıldanmıştı ku-

Levent Sahverdi Arşivi

laklarına. Törene çok insan katılmalı, iğne atılsa Konak Meydanında yere düşmemeliydi. Ayrıca gazeteleri bol bol resim çekeceğine göre dosta düşmana karşı "İonya Devleti" kurulmasının nasıl büyük bir coşku ile karşılandığı gösterilmeliydi.

İzmir'deki Yunan Genel Valisi Stergiadis 30 Temmuz 1922 sabahı, İzmir Hükümet Konağı'nın en üst kattaki balkon pencerelerinden dışarı baktı, gözlerine, inanamadı. Saat 8'e yaklaşıyordu. Ortalıkta pek kalabalık yoktu. Tek düze giysilerinden görünenlerin de temizlik işçileri, belediye ve kamu görevlileri olduğu anlaşılıyordu. Meydana açılan caddelerden ve Kordon Boyun'dan tek tük gelenler vardı, ama bunlarla meydanın dolması olanaksızdı. Zaman hızla akıyor, tarihsel an yaklaşıyordu.

Stergiadis, Girit Adası'nın Türklerden koparılmasında Venizelos ile birlikte çalışmıştı. Venizelos üç yıl önce İzmir'e asker çıkarınca eski dostunu Yunanistan'a katılan topraklara genel vali yapmıştı. 58 yaşındaydı o zamanlar. Altın çerçeveli gözlükleri kültürlü bir Avrupalı havası veriyordu. Yunan askerleri İzmir'e çıktıkları 15 Mayıs 1919 günü ve onu izleyen birkaç gün taşkınlıklar yapmışlar, gereksiz yere birçok Türk öldürülmüştü. Stergiadis göreve başlayınca bu gibi olayları önlemeye gayret etmiş ve başarılı olmuştu. Bu yüzden kralcılar işbaşına gelince onun görevde kalmasını istememişlerdi.

Stergiadis'in en büyük emeli İzmir'de bir "İonya Üniversitesi" kurmaktı. Üniversitenin başlıca görevi Batı Anadolu'daki, yani İonya'daki Yunan kültürü üstüne araştırmalar yapmak ve bu kültürü yaşatmak olacaktı. Bu emelini şimdiye dek geliştirememişti, ama "İonya Devleti" kurulduktan sonra sıra ona da gelecekti.

Tören saati gelip çattığında meydanda önemli bir kalabalık yoktu. Paniğe kapılan yöneticiler bir ara töreni ertelemeyi düşündüler. Skandal olurdu. Çağrılan konsolosluklara rezil olmak ta cabası. Özellikle İtalyan konsolosluğunun tam kadro geldiği dikkati çekiyordu. Göz koydukları Ege topraklarını Yunanlılara kaptırmayı içlerine sindiremeyen İtalyanlar, az kalabalık olmasına sevinmiş olmalıydılar.

Tören Stergiadis'in hazırladığı bildiriyi okumasıyla başladı:

"Batı küçük Asya'da uygulanacak olan yönetim biçimi konusunda Yunan Hükümetinin aldığı kararları, işgal altındaki yerlerde bulunan bütün

Levent Sahverdi Arşivi

halklara bildirmek ve bu kararların gerçekleştirilmesi için gerekli önlemleri alıp uygulamak yetkisi, anılan hükümetçe, İzmir Genel Valisine verilmiştir.

Bu kararlar, taşıdıkları büyük öneme rağmen, özellikle süregiden savaş bunalımının birçok bakımdan doğurduğu engeller yüzünden, birdenbire ve tümüyle uygulanamazlar. Bununla birlikte, aşamalı olarak yürürlüğe konulacak çeşitli önlemler, Genel Valinin yakında yayınlayacağı bildiride belirtilecek ve açıklanacaktır. Sözü edilen önlemler arasında en önemli olanlar, diğerlerinden önceye alınacaktır. Kurtarılmış olan Batı Küçük Asya'nın uluslararası durumu bakımından gelecekteki kesin yönetim biçimi ne olursa olsun; şimdiki durum açısından uygulanmaya elverişli olanlar ve burada yaşayan unsurlara şimdi yararı dokunacak olanlar en önce yürürlüğe konulacaktır.

Halkların kurtuluşunun, devletler arası andlaşmalar ve kararlarla gerçekleşen bir sonuç olmayıp, bunun belki özgürlüğünü elde etmiş halklar tarafından kendi kendisinin yönetilmesiyle ve kazanılmış özgürlüğü gerçek ve sarsılmaz duruma getiren erdemlerin, ahlak uygulamasının vereceği güçle sağlamlaşacağı açık ve şaşmaz bir kuraldır. Bu yüzden geçmişin yakın ya da uzak olaylarını unutmak, şimdiki yüzyılın gerektirdiği barışsever çabayı ve gerek ekonomik gerek fikri ilerleme yolundaki çalışmayı ulusal ve dinsel bağnazlığa üstün tutmak; özellikle genel karakterlerini daha erdemli, daha ileri duruma getirmek, Küçük Asya'da oluşan halklar için zorunluluktur. Yunanlıların Küçük Asya halklarına hazırladıkları özgürlük ancak bu kurala uymakla ve halkların en değerli mutluluğu olan iç ve dış barışseverliğe büyük bir eğilim göstermekle, tam olarak yararlanılacak bir bağış biçimi almış olacaktır."

Zaman zaman görevlendirilenlerin alkışlarıyla okuması kesilen Stergiadis bildirisini bitirdikten sonra, Yunan Hükümetinin kararını okumaya koyuldu. Oldukça uzun olan kararın ilk paragrafında, Yunan Hükümeti neden Batı Anadolu'yu işgal etmek zorunda kaldığını açıklıyordu: Batı Anadolu'da halkların ırz, can ve mal güvenliği yokmuş, bu yüzden Müttefik Devletler iç barışı sağlama görevini Yunanistan'a vermişler. Yunanistan barışçıl görevini yerine getirirken, binlerce yıldan beri Ege Denizi çevresinde oturan ırkdaşlarıyla olan bağlarının ve tarihsel amaçlarının yüklediği büyük vicdan sorumluluğundan esinlenmiş. Bu bağların prensi-

Levent Sahverdi Arşivi

bi ve bundan çıkan haklı sonuçlar da, imzalanmış olan andlaşmayla (Sevr Andlaşması) itiraf ve kabul edilmişmiş....

Yunan Hükümeti, o itiraf ve kabullenme dolu andlaşmayı İstanbul'daki Padişah Hükümetinin imzaladığını, Anadolu Türklerinin andlaşmayı tanımadığına hiç değinmiyordu kararında. O itirafçı andlaşma ile Yunanistan'a Ege Bölgesi verildiği halde, Ankara'ya dek uzanan topraklara neden el atılmak istendiğinden de hiç söz edilmeden kazanılan başarılar sıralanıyordu: Müttefiklerin verdiği göreve Yunan askeri tam bir bağlılıkla sarılmış ve iç barışı sağlamış. Ayrıca Türkler, Müttefiklere ve Hıristiyan unsurlara karşı andlaşmada söz verdikleri şeyleri yerine getirmemişler, sözlerinde durmamışlar, üstelik Anadolu'da dirlik düzenlik kalmamışmış. Yunan askeri hem sözünden dönenleri yola getirmek, hem de Anadolu'da barışın ve iç güvenliğin yerleşmesini sağlamak görevini de üstlenmiş. Bu yüce amaçlar için üç yıldan beri yalnız başına ugraşıp didinmiş. Müttefiklerin zaferi sonucunda Anadolu için sağlanan kazançlar varmış, Mustafa Kemal'in ayaklanışı bu kazançların tümünü hiçe indirmek ve ülkeyi yeniden köleliğe sürüklemek amacı taşıyormuş, Yunan askeri de büyük özverilere katlanarak bu ayaklanma hareketine direnmiş ve büyük zaferler kazanmış...

Yunan hükümeti geçmişi böylece belirttikten sonra kesin kararını açıklıyordu: "Bu ülkede yaşayan unsurlardan gerek tarihe dayanan, gerek nitelik ve yetenekleri yönünden yerli Rum unsurunun üstünlüğü inkar edilemez. Batı Küçük Asya bir kez özgürlüğünü kazandıktan sonra bir daha Türk yönetimi altına giremez. Çünkü toptan öldürmeler ve İslamlığı zorla kabul ettirmek yolları ile çeşitli halkları sömürmek politikasından başka bir politika izlememiş olan Türkiye, Türk ve İslamlara bile insanlığın gerektirdiklerinin, uygarlığın zorunlu kıldıklarının en basitlerini, en doğal olanlarını veremediğini, sağlayamadığını kanıtlamıştır."

Bu kesin kararı veren Yunan Hükümeti, neler yapacağını da bildiriyordu: Yunanistan Küçük Asya'daki bütün halkların ırk ve din ayrımı gözetmeksizin mutluluk içinde yaşamaları için elinden geleni yapacaktı. Bu amaçla, şimdiki yüzyılın en iyi yönetim biçiminden onları yararlandıracak güçlü kuralları saptamaya çalışıyordu. Yönetimi bu çağdaş kurallarla düzenlenecek olan Batı Küçük Asya, Yunanistan ile Türkiye arasında sağlam bir barışın kurulmasını sağlayacaktı. Yunanistan'la birlikte Batı

Levent Sahverdi Arşivi

Küçük Asya'nın kurtuluşunu ve özgürlüğe kavuşmasını izleyen Müttefik Devletlerin iyi niyetle destek oluşu da kurulacak yönetimi güçlendirecekti...

Konak Meydanında toplanmış olan ve en fazla bin kişi olduğu sanılan kalabalık; sözlerini, daha doğrusu okumasını bitiren Stergiadis'i çılgınca alkışladı. Sonra söz alanlar aşağı yukarı hep aynı şeyi söyleyerek aldığı tarihsel karardan ötürü Yunanistan'ı kutladılar, geleceğin mutluluk dolu olacağını müjdelediler. En çok alkışı hak eden, Yunanlıların İzmir'i işgal ettiği günlerde "Osmanlı Hukuku"nu korumak için ortaya çıkan, daha sonra Stergiadis'in emri altında görevi sürdüren İzmir Belediye Başkanı Hasan Paşa'ydı "Kurulacak Yönetim, çeşitli ırk ve dindeki halkların mutluluğunu sağlayacaktır." diye sözlerini bitiren Hasan Paşa, Yunan hükümetine sıcak teşekkürlerini uzun uzun sunmayı unutmamıştı.

Törenden sonra, İzmir'deki İtalyan başkonsolosu izlenimlerini uzun bir telgrafla Roma'ya iletti: "Yunanlıların bölge halkına özerklik ve bağımsızlık tanımada içten olmadıkları bellidir. Kuracakları yönetimin Türklerin azınlıkta olduğunu ileri sürdükleri İzmir'de bile başarıya ulaşması olanağı yoktur. Uluslararası açıdan küstahça ve tehlikeli olan bu hareketin, ne gibi ulusal çıkar sağlayacağı yönüne gelince; Yunanistan doğu sorunları konusunda kendini büyük devletler arasında görmekte ise de; işin doğrusu ordusunu kurtarmak istemektedir. Stergiadis'in konuşmasında ve ayrıca yayınladığı bildiride söz konusu yönetimin sınırları belirtilmemekteyse de, Yunan ordusunun görüşüne göre bu sınır kuzey ve kuzeydoğudan Balıkesir-Alaşehir-Ödemiş vadisiyle denize dek Menderes ırmağı boyu olacaktır. Yunanlıların bu girişimi daha başlangıçta suya düşmüş, yapılan törene ne Türkler, ne de öteki azınlıklar beklenen ilgiyi göstermemişlerdir. İzmir müftüsü ile çeşitli azınlıkların üyesi bulunduğu eğitim komisyonu görevlerinden istifa etmişlerdir. Törene katılan Rumların bile neşesiz olduğu izlenmiştir. Yunanistan hiçbir değer taşımayan bu hareketiyle Batı Anadolu'da düştüğü uçurumdan kurtulmak için büyük devletleri bir olup bitti karşısında bırakmak istemektedir. Görünürde Ülkeye özerk bir yönetim getirdikleri halde, gerçekte Stergiadis'in diktatörlüğü kurulmuştur."

İtalyan Askeri Ateşesi ise Roma'daki İtalyan Genelkurmayı'na gönderdiği telgrafta, daha çok yapılan törene ağırlık veriyordu.:" Yarım milyon-

Levent Sahverdi Arşivi

luk İzmir kentinde, baskı hareketi ve bazı vaatlerle törene katılanların sayısı, hepsi Rum ve Ermeni olarak bini geçmemektedir. Bunların arasına sayıları bir düzineyi aşmayan ve zengin Rumların yanında çalışan pek az sayıda Türk katılmıştır.

Yahudilerin ve ileri gelen Rumların da törene gelmedikleri dikkati çekmiştir. Rum halkının moralini yükseltmek amacıyla İzmir sokaklarında yapılan yaygaralı gösteriler de halk üstünde bir etki yaratmamıştır."

Tören yapılmış, demeçler verilmiş, bildiriler dağıtılmış, ama birçok şey de anlaşılamamıştı. İonya Devleti kurulacağı bildirildiği halde, "Devlet" sözü hiç edilmemiş, sınırların ne olacağına hiç değinilmemişti. Yalnızca zaman içinde alınacak kararlarla ve yapılacak uygulamalarda çağdaş bir yönetimin oluşacağı üstünde durulmuştu. Sık sık Müttefiklerin verdiği görevi yerine getirmek için Yunanistan'ın Batı Anadolu'yu işgal ettiği, Müttefiklerin Sevr Andlaşması ile kazandığı hakları asi Mustafa Kemal'e kabul ettirmek için Yunan Ordusunun üç yıldır savaştığı anımsatılıyordu. Kan dökülerek yapılan bu hizmetler karşılığında Müttefiklerin iyi niyetle destek olarak kurulacak yönetimi güçlendirmelerinin beklendiği belirtiliyordu. Anlaşılan, Yunanistan birden büyük adımlar atmaktan kaçınmış, Müttefiklerin onayını aldığı ölçüde aşamalı olarak yönetimi biçimlendirmeye karar vermişti.

30 Temmuz 1922 günü İzmir'de İonya Devleti'nin ilânını o günü yaşayanlardan izledik. Şimdi sonraki gelişmelere kısaca göz atalım.

İngiltere Başbakanı Lloyd George hemen parlamento da bir konuşma yaparak, sıcağı sıcağına Yunanistan'ın kararını desteklediğini bildirdi. Geriye, müttefiklerden öteki iki büyük devletin, Fransa ve İtalya'nın ılımlı görüşünün sağlanması kalıyordu. İngiltere'nin baskısıyla onların da yola gelecekleri kuşkusuz.

Ama ona da gerek kalmadı. Doğan bebek daha kırkını çıkarmadan, Türk ordusunun İzmir'e girmesiyle can verdi. Yenik Yunan ordusunun subayları Yunanistan'a dönünce bir darbeyle İonya Devleti'nin kurucusu Yunan hükümetini devirdi, beş bakanı kurşuna dizdi.

İzmir'deki Yunan Genel Valisi Stergiadis, Türk ordusu İzmir'e girmeden önce, körfezdeki bir İngiliz savaş gemisine binerek uzaklaştı. Ve, ömür boyunca büyütmeye çalıştığı Yunanistan'a bile dönemeyerek Fran-

Levent Sahverdi Arşivi

sa'ya sığındı.

İonya Devleti'nin vaftiz babası İngiltere Başbakanı Lloyd George, Mustafa Kemal Paşa'nın zaferi sonucu iktidardan düştü ve bir daha politika sahnesine dönemedi.

KAYNAKÇA

1- Horton, George - The Blight of Asia - Indianapolis 1926

2- Pallis, A.A. - Greece's Anadolian Advendure And After London 1937.

3- Smith, Michael Llewellyn - Ionion Vision, Greece in Asia Minor 1919/1922 - New York 1973

4- Şimşir, Bilal N. - İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e, 1921/1922 - İstanbul 1972.

5- Umar, Bilge - İzmir'de Yunanlıların Son Günleri - Ankara 1974.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arsivi

LOZAN BARIŞ ANDLAŞMASINA GÖRE TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ VE KONUNUN T.B.M.M.'DE GÖRÜŞÜLMESİ*

H. CEVAHİR KAYAM

GİRİŞ

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, "Misak-ı Milli" sınırlarına, Musul ve Hatay hariç, ulaşmış bulunmaktaydı. Türkiye'nin diğer Batılı devletler gibi tam bağımsızlık ve eşitlik statüsünü kazandığı yer ise Lozan olmuştur. Lozan Barış Konferansı (20 Kasım 1922-24 Temmuz 1923) sonucu Türkiye, eşitliğini ve egemenliğini bütün dünyaya kabul ettirmiş oluyordu. Müttefik devletlerle imzalanan Lozan Barış Andlaşmasıyla, Musul, Hatay ve diğer bazı sorunlar dışındaki bütün sorunlar çözümlenmiş ve Türkiye, bağımsız devletler arasındaki yerini almıştır.

Lozan Barış Konferansı'nın ortaya çıkardığı siyasi metinlerden biri de "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol"dür. Bu sözleşme ile gerçekleştirilen mübadele sırasında yaklaşık olarak 350.000 Müslüman Türk ile 200.000 Hıristiyan Rum yaşadıkları yerleri terketmek durumunda kalmışlardır. Mübadele, sözleşmenin imzalanmasından kısa bir süre sonra başlamış ve her iki ülke için de yıllarca sorun oluşturmuştur.

Bu çalışmada, mübadele konusunun Lozan'da ele alınışı, konuyla ilgili Lozan görüşmelerinin ve imzalanan Mübadele Sözleşmesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) ortaya çıkardığı tartışmalar incelenmektedir. Ayrıca, mübadele sırasında ortaya çıkan "etabli" ve Patrikhane sorununa da değinilmektedir.

---

* Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenen "Lozan Barış Andlaşmasına Göre Türk-Yunan Mübadele Sorunu (1923-1934)" adlı araştırma projesinin bir alt başlığıdır.

Levent Sahverdi Arşivi

MÜBADELE SORUNUNUN ORTAYA ÇIKIŞI

Osmanlı İmparatorluğu tarihinde, özellikle 1978 Osmanlı-Rus savaşından sonra, önemli göç olayları yaşanmıştır. Bu göçlerin nedeni, savaşlar dolayısıyla İmparatorluğun toprak kaybetmesidir. Kaybedilen topraklardaki Türk-Müslüman nüfus, elde kalan bölgelere göç etmişlerdir. Bu olay, Balkan savaşları (1912-1913) döneminde artarak devam etmiştir.

Balkan Savaşları dönemindeki göç olayları bir "nüfus mübadelesi"ni gündeme getirmiştir. Mehmet Said Halim Paşa başkanlığındaki İttihad ve Terakki Hükümeti ile Bulgaristan arasında imzalanan İstanbul Andlaşması (29 Eylül 1913) ile mübadele, resmi bir çerçeveye bağlanmıştır. Göç olaylarını düzenleyen ilk andlaşma olan İstanbul Andlaşmasıyla, gerçekleştirilecek olan ahali değişimi, sınırın her iki yanında 15 km. mesafede oturanları kapsamaktaydı [1].

Osmanlı İmparatorluğu'nu Bulgaristan ile nüfus mübadelesi yapmaya iten nedenlerden biri zorunlu göç olayı ise, diğeri de Hıristiyan azınlıklardan kurtulma isteğidir. "Bir uluslar mozaiği olan Osmanlı İmparatorluğu'nda özellikle Hıristiyan "millet"ler duraklama döneminden bu yana Avrupa'nın büyük devletlerinin müdahale nedeni olmuşlar, ayrıca Ondokuzuncu Yüzyılın başat ideolojisi olan milliyetçilik fikirlerine koşut bir ulusal bilinç geliştirdikleri için devletin kronik zayıflığını oluşturmuşlardı. İmparatorluk'taki en son milliyetçi akım olan Jön Türkler, İmparatorluk'taki Hıristiyan azınlıklar ile Avrupa müdahalesini bir neden-sonuç ilişkisi biçiminde algıladıklarından, İmparatorluğun egemenliğinin ön koşulu olarak bu grupların oluşturduğu sorunu çözmeyi şart saymaktaydılar" [2]. Bunun sonucunda da İstanbul Andlaşmasından birkaç ay sonra, aynı nitelikte bir andlaşma önerisi Yunanistan'a da yapılmıştır.

Yunanistan 1830'da bağımsızlığını kazandığı sırada, sınırları içinde türdeş bir Rum nüfusu barındırmaktaydı. Tesalya, Makedonya, Girit, Epir de Ege Adalarının Yunanistan'a geçmesiyle nüfus yapısındaki türdeşlik ve değişmeye başlamıştır. 1913'de Balkan Savaşının bitmesiyle

1 Baskın Oran, Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1986, s. 46.
2 Oran, a.g.y., s. 46

Levent Sahverdi Arşivi

nüfusun etnik yapısı, 1830'daki durumdan oldukça farklı bir görünüm kazanmıştır. Bu tarihte Yunanistan sınırları içindeki Türk, Ulah, Slav ve Arnavutların sayısı nüfusun % 20'sini bulmaktaydı. [3]

Yunanistan'ın bağımsızlıktan sonraki amacı, sınırları içinde yalnızca Yunanlıların yaşadığı bir devlet oluşturmaktı. Yunanistan'ın devlet olarak amaçladığı sınırlar, Batı Anadolu bölgesine kadar uzanmaktaydı [4]. Çizilen bu sınırların ve gerçekleştirilmek istenen nüfus yapısının ifadesi olan "Megali İdea" [5], Yunanistan'ın izlediği dış politikanın başlıca unsuru olmuştur. Bu amaçla Yunanistanda Osmanlı İmparatorluğu ile bir mübadele istiyordu. Ama Yunanistan'ın amaçladığı mübadele, "Megali İdea" sınırları dışındaki Rumları kapsaması yönündeydi. Yunanistan, Batı Anadolu bölgesini kendi sınırları içinde gördüğünden mübadelesini istediği Rumlar, Anadolu içlerindeki Rumlardı [6].

İttihat ve Terakki Hükümeti İzmir Rumları ile Makedonya Türklerini kapsayacak bir mübadeleyi Yunanistan'a önerdiği tarihte, güvenlik gerekçesiyle Ege kıyıları ve Doğu Trakya'daki Rumların Anadolu'ya nakillerini kararlaştırmıştı. Dolayısıyla bu mübadele önerisi Yunanistan'ın amaçlarına uygun değildi. Fakat İttihat ve Terakki'nin almış olduğu nakil kararı, Venizelos'un öneriyi kabullenmesine neden olmuştur [7]. Haziran

---

3 Şeçil Akgün, "Birkaç Amerikan kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler,** Gen. Kur. Basımevi, Ankara 1986, s. 242.

4 Akgün, a.g.m., s. 244

5 Megali İdea, Yunanistan Devletinin bağımsızlığından sonra somutlaşan, Yunanistan'ın ulusal ülküsü haline gelen ve "öncelikle Ege Denizini yutmak amacını güden" bir düşüncedir. Helen emperyalizmi olarak da adlandırılan bu politikanın belli başlı dayanakları coğrafya, nüfus, tarih, kilise ve Batının Helen hayranlığıdır. Megali İdea'nın en somut ifadesi Ege Denizini bir Helen gölü haline getirmektir. Bu nedenle Teselya, Epir, Makedonya, Girit ve diğer adalarla Batı Anadolu Yunanistan'ın doğal sınırları olarak görülmektedir.
Coğrafi olarak bugünkü Yunanistan ve Ege Adaları ile Batı Anadolu kıyıları Yunanistan ve Ege Adaları ile Batı Anadolu kıyıları Yunanlılarca hep bir bütün olarak düşünülmüştür. Bu coğrafi alanda yaşayan Yunanlıların denizci olmaları ve ticaretle uğraşmaları, buraları hayati bir ekonomik ve ticari alan olarak algılamalarına neden olmuştur. Nüfus açısından ise amaç, Yunanistan sınırlarını Rumların yaşadıkları bölgelere kadar genişletmektir. Bu politika Rumların Yunanistan'a göçünü öngörmeyen bir politikadır. Aksine Rumların yaşadıkları her yer Yunanistan devletine katılacak bir vatan parçası olarak görülmekteydi. Kilisenin Rumlar üzerindeki etkisi ve Batı'nın Yunanistan'ı uygarlığın temeli sayması Megali İdea'nın diğer dayanaklarını oluşturmuştur. (Geniş bilgi için Bkz. Bilal Şimşir, Ege Sorunu Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976, Giriş Bölümü)

6 Akgün, a.g.m., s. 244

7 Oran, a.g.y., s. 46.

Levent Sahverdi Arşivi

1914'de Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesiyle ilgili andlaşma imzalandı ve mübadeleyi yürütecek bir Karma Komisyon oluşturuldu. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla andlaşma uygulanamadı.

Birinci Dünya Savaşından Osmanlı İmparatorluğu yenik çıktı. Müttefik Devletler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında başlatılan işgallerle İmparatorluk Müttefik Devletlerce parçalanmış oldu. 15 Mayıs 1919'da da Yunanlılar İzmir'e asker çıkardı.

Yunanlıların İzmir'e çıkmasının ardından Anadolu'da bir Türk Kurtuluş Savaşı başlamış oldu. 1919-1922 tarihleri arasında süren savaş, Türkiye ile Müttefik Devletlerin Mudanya'da imzaladığı mütareke ile sona erdi. Bu tarihten sonra Türkiye ile Yunanistan arasındaki durum da tamamiyle değişmiş oldu. Savaş sırasında bir milyondan fazla Rum, Yunanistan'a sığınmıştı ve Yunanistan "Megali İdea" sınırlarını elde edememişti.

Türk Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması, savaş sonucu Yunanistan'ın yaşadığı yoğun Rum göçü, Yunanistan'ın nüfus mübadelesi konusundaki görüşlerini değiştirmesine neden olmuştur. Yaşanan yoğun göç, Yunanistan'ı ekonomik ve sosyal açıdan zor bir duruma sokmuştu. Bu ortam içinde Yunanistan, Türkiye'nin önerdiği zorunlu mübadele önerisini kabul etmek istemiyordu.

LOZAN BARIŞ KONFERANSINDA MÜBADELE SORUNU

Bağımsızlık Savaşını başarıyla yürütmüş olan TBMM Hükümeti, Lozan'da yeni bir devlet olma kimliğini kabul ettirme savaşı vermiştir. Bu nedenle Lozan'da bağımsızlığı zedeleyebilecek her şeye karşı çok hassas davranmıştır. Kapitülasyonlar ve Osmanlı borçlarının tasfiyesi konuları, görüşmeleri zaman zaman sertleştirmiş ve özellikle Kapitülasyonların devamı konusundaki Müttefik Devletlerin ısrarı, Lozan görüşmelerini üç ay kesintiye uğratmıştır. Görüşmeler sonunda imzalanan belgelerle TBMM Hükümeti, diğer bağımsız devletlerle eşitlik statüsünü ve egemenlik hakkını kabul ettirmiştir.

Bilindiği gibi Lozan Barış Konferansında bir tarafta İngiliz İmparator-

Levent Sahverdi Arşivi

luğu, Fransa, Yunanistan, İtalya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı ve Amerika Birleşik Devletleri (gözlemci olarak) temsilcileri, öte yanda TBMM Hükümeti temsilcileri yer almıştır. Konferansta Türkiye'yi İsmet Paşa, Rıza Nur Bey ve Hasan Bey temsil etmişlerdir.

Lozan Barış Konferansında ağırlıklı olarak siyasal, mali ve ekonomik konular görüşülmüştür. Türkiye ile Müttefik Devletler arasında imzalanan Barış Andlaşmasının ağırlığını da bu konular oluşturmaktadır. Ayrıca ulaşım ve sağlık sorunları da bu metinde yer almıştır. İncelememizi oluşturan Mübadele Sözleşmesi ise Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanmıştır.

a) Mübadele Sorununun Ele Alınışı

20 Kasım 1922 tarihinde başlayan Lozan Barış Konferansı, kurulan üç komisyonla çalışmalarını yürütmüştür. Bunlar Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu ile Maliye ve İktisat Sorunları Komisyonu'dur. Konferansın ilk oturumları yeni Türkiye Devleti'nin sınırlarının çizilmesine yönelik oturumlardır. Konu, "Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu"nca ele alınmıştır. Komisyon aynı zamanda azınlıklar ve Türk-Yunan nüfus mübadelesi sorunu ile de ilgilenmiştir.

Doğu Trakya sınırının görüşülmeye başlanmasıyla birlikte azınlıklar ve mübadele sorunu da tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle mübadele sorunu Türkiye ile Yunanistan arasındaki yoğun tartışmalara yol açmıştır. Bu sorun hem Batı ve Doğu Trakya sınırlarının belirlenmesi bakımından, hem de kimlerin azınlık statüsüne tabi olacağının belirlenmesi bakımından önemli olmuştur.

Mübadele konusu, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda görüşülmeye başlanmıştır. Bundan önceki oturumlarda savaş sırasında yurtlarını terk eden Rumların ve Türklerin durumları söz konusu edilmişse de bunlar daha çok Yunanistan'ın Doğu Trakya ve İzmir üzerindeki iddiaları ile ilgilidir. Yunanistan temsilcisi Venizelos, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914 yılının ilk aylarında Küçük Asya ve Doğu Trakya'dan 450.000 Rumu zorla sınırdışı ettiğini daha 22 Kasım 1922 günlü oturumda dile getirmiş ve ilk kez "mübadele" sözcüğünü de kullanmıştır. Venizelos'a göre, sınır dışı etmelere bir çözüm bulmak için, mübadelenin, kendisi ile Osmanlı Sadr-ı Azamı arasında görüşülmesi kararlaştırılmıştı. Brüksel'de yapılması planlanan görüşme,

Levent Sahverdi Arşivi

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla gerçekleştirilememiştir [8].

Bir yandan savaş sırasındaki göçler ve yakıp-yıkmalar, öte yandan "halkların içiçe girmişlikten kurtarılmasının barışın kurulmasını sağlayabileceğine" olan inanç, mübadeleyi gerekli kılmaktaydı [9]. Mübadele, aynı zamanda etnik yer değiştirmeler sonucu ortaya çıkan ekonomik sorunların çözümlenebilmesinin yolu olarak da görülmekteydi.

Mübadele, Lozan'da sadece Türkiye ve Yunanistan'ın isteği oile lmamıştır. Konferansa katılan diğer ülkeler de yukarda sayılan sorunların çözüm yolunu mübadelede görmekteydiler.

1 Aralık 1922 tarihli oturum, tümüyle mübadele sorununun görüşüldüğü bir oturum olmuştur. İlk olarak Dr. Nansen nüfus mübadelesi konusundaki görüşlerini ve önerilerini açıklamıştır. Dr. Nansen'in oturuma katılması ve görüş bildirmesi de İngiliz temsilci Lord Curzon'un çağrısı üzerine gerçekleşmiştir [10]. Milletler Cemiyeti'nin 1919'da oluşturduğu Uluslararası Muharecet Komisyonu'nun başkanlığını da yapmış olan Dr. Nansen'in görüşleri, konunun uzmanı olması[11] bakımından önem taşımaktadır.

Dr. Nansen, Türkiye ile Yunanistan arasında, geciktirilmeden bir mübadele yapılmasını isteyen "dört büyük devletin İstanbul'daki temsilcilerinden" çağrı aldıktan sonra, konu ile ilgili olarak temaslarda bulunduğunu belirtmektedir [12]. Türk ve Yunan makamlarıyla görüşen Nansen, her iki ülkenin de mübadeleyi istedikleri sonucuna varmıştır. Nansen'e göre mübadelenin ortaya çıkaracağı bir çok soruna karşılık (kimlerin mübadele edileceği, mübadillerin bırakacağı malların değerinin tesbiti, tazminat ödemeleri vb.) sağlayacağı yararlar bu aşamada daha fazladır. Savaş dolayısıyla çok sayıda insan zaten yer değiştirmiştir. Bu durum her iki ülkeye de ağır ekonomik zorluklar yüklemektedir. Yunanistan'a göç etmiş bir milyona yakın Rumun varlığı bile mübadelenin hem ekonomik hem de insani yönünü göstermektedir. Bu yer değiştirmeler nedeniyle, Türkiye'de işlenebilecek durumdaki tarım arazileri işlenememektedir. Müba-

8 Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler (Çev. Seha L. Meray), Takım I, Cilt 1, Kitap 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1973, s. 23.
9 Lozan Barış Kon., s. 116.
10 Lozan Barış Kon., s. 115
11 A. Cevat Eren, "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması", **Türk Dünyası**, Sayı 1, Şubat-Mart-Nisan 1966, s. 12
12 Lozan Barış Kon., s. 115

Levent Sahverdi Arşivi

delenin geciktirilmeden gerçekleştirilmesi durumunda hem bu sağlanmış olacak, hem de Yunanistan'a sığınan göçmenleri yerleştirme olanağı doğacaktır [13].

Dr. Nansen, Türk-Yunan mübadele andlaşması için daha önce uygulanan Bulgar-Yunan andlaşmasının örnek alınmasını önermiştir. Bu andlaşmada bir takım değişikliklerin yapılmasıyla iki ülke arasındaki mübadele de başarıyla yürütülebilir. Dr. Nansen'e göre mübadele andlaşması genel hükümleri kapsamalıdır; ayrıntılarla ilgili özel yönetmeliklerin hazırlanması, oluşturulacak Karma Komisyon'a bırakılabilir [14]. Bu Karma Komisyon'da her iki ülkenin birer temsilciyle, Milletler Cemiyeti Meclisi'nce atanmış iki temsilciden oluşmalıdır. Bulgar-Yuan mübadelesinde uygulanan bu yöntemle mübadele, başarıyla yürütülmüştür.

Dr. Nansen bu önerisiyle Milletler Cemiyeti'ni işin içine sokmuş oluyordu. Oysa bu cemiyete TBMM hükümeti henüz üye değildir. Dolayısıyla Milletler Cemiyeti'nin devreye sokulması Türk Temsilcileri rahatsız etmiştir. Bundan dolayı İsmet Paşa, Dr. Nansen'in raporunu, "bir özel kişinin raporu saydığını" belirtmiştir [15]. Türk görevlileriyle Dr. Nansen'in Konferans öncesinde yaptığı görüşmelerin bir sonuca ulaşamamasını da buna kanıt olarak göstermiştir.

İsmet Paşa, mübadele sorunu ile azınlıklar sorununun birlikte ele alınması gerektiğini belirterek, Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu iki sorunun birbirine bağlı olduğunu kabul ederse mübadele konusunda Türk Temsilci Heyetinin görüşlerini açıklayacağını söylemiştir. İsmet Paşa'ya göre bu sorunun görüşülmesi için henüz erkendir; bundan dolayı Türk tarafı mübadele konusundaki görüşlerini daha sonraki oturumlarda açıklayacaktır.

Yunanistan Temsilcisi Venizelos ise özellikle ekim mevsimi geçmeden mübadelenin başlaması gerektiği görüşündedir. Israrlı tutumlar karşısında İsmet Paşa, mübadele konusundaki Türk tarafının görüşlerini genel hatlarıyla açıklamak durumunda kalmıştır. Öncelikle Doğu Trakya'nın 30 Kasım'da teslim edilmesinden dolayı boşaltılmış köylerin kaç kişi barındırabileceğini tesbit etmenin hemen olamayacağını belirt-

13 Lozan Barış Kon., s. 117
14 Lozan Barış Kon., s. 118
15 Lozan Barış Kon., s. 119

Levent Sahverdi Arşivi

miştir. Anadolu'da binlerce evsiz-barksız Türk vardır. En azından şimdilik, Yunanistan'daki Müslümanlar evlerinde oturmaktadırlar. Bu nedenle, bir mübadele yapılacaksa bu, İzmir ve İstanbul'u da içine almak koşuluyla bütün Rum nüfusunu kapsamalıdır [16].

Yunanistan'ın mübadele konusundaki en önemli ısrarı mübadelenin isteğe bağlı olarak gerçekleştirilmesi olmuştur. Bunun en önemli gerekçesi de Birinci Dünya Savaşından beri Yunanistan'a sığınan bir milyona yakın göçmendir. Yunanistan bu göçmenler nedeniyle zaten zor bir duruma düşmüştür. Ayrıca Türkiye sınırları içinde kalan Rumların da zorunlu mübadele ile Yunanistan'a göçmesi, altından kalkılamayacak kadar ağır bir yük getirmektedir. Venizelos'a göre "böyle bir sınır dışı ediş, benzeri görülmemiş siyasal, ekonomik ve sosyal bir yıkım" demektir [17].

İngiliz temsilci Lord Curzon da mübadelenin zorunlu olması taraftarıdır. Bu görüşünü de mübadelenin bir an önce yapılmasındaki gerekliliğe bağlamaktadır. Mübadelenin gönüllü olması durumunda bunun aylar alabileceğinden endişe duymaktadır.

Lord Curzon yaptığı konuşmada konumuz açısından önemli olabilecek rakamlar da vermektedir. Curzon'un verdiği bilgilere göre Küçük Asya'da 450.000 Rum kalmışken, Yunanistan'daki Türk nüfusu 450-480 bin kadardır. Curzon Türkiye'deki Rum nüfusunu hesaplarken İstanbul'daki Rumları bunun dışında tutmuştur. İstanbul'la ilgili verdiği rakam 1914 yılına ait 400 bin Rum nüfusudur. Fakat bu nüfus içinde Yunanistan'a göç eden önemli bir kesim vardır. Öte yandan Yunanistan'daki Türk nüfus içine Batı Trakya'daki 124.000 Türk dahil edilmiştir.

Mübadelenin zorunlu olması fikrini destekleyen Curzon, İstanbul'daki Rumların bunun dışında tutulması gerektiğini söylemektedir. Çünkü Curzon'a göre "bu Rum nüfusun sınırdışı edilmesi, Türkiye'nin kendisi için de ekonomik ve endüstriyel bir kayıp olacaktır" [18].

Curzon'un verdiği rakamlara İsmet Paşa itiraz etmiştir. Kendisi kesin bir rakam vermemekle birlikte 1914'te Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç bir zaman 1.600.000 Rumun yaşamadığını belirtmekle yetinmiştir. Ayrıca İsmet Paşa'ya göre Yunanistan'daki Türk nüfusla ilgili rakam gerçeğin çok altındadır [19].

16 Lozan Barış Kon., s. 121
17 Lozan Barış Kon., s. 123
18 Lozan Barış Kon., s. 124
19 Lozan Barış Kon., s. 126

Levent Sahverdi Arşivi

b) Azınlıklar Sorunu ile Mübadelenin İlişkilendirilmesi

Lozan Barış Konferansı görüşmelerinde azınlıklar sorunu ile mübadele sorunu çoğu zaman birlikte tartışılmıştır. Bu durum özellikle Türk tarafının sorunu ortaya koyuş biçiminden kaynaklanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde azınlıklara tanınan ayrıcalıklar, Türk temsilcilerini bu konuda kesin bir tavır almaya zorlamış ve mübadele ile, azınlık diye nitelenen Hıristiyan unsurlardan kurtulmak, sorunun çözüm yolu olarak görülmüştür.

Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nun 12 Aralık 1922 tarihli oturumunda azınlıklar sorunu tartışılırken mübadele sorunu da gündeme getirilmiştir. Yunanistan ve müttefikleri özellikle İstanbul'daki Rumları mübadele dışı tutmak istediklerinden, azınlıklar sorununa önemle eğilmişlerdir. Müttefik Devletler İstanbul'daki Rumlara karşılık Batı Trakya'daki Türklerin mübadele dışı tutulmasını önermişlerdir. Dolayısıyla azınlıklar sorununu, çözümlenmesi gereken önemli bir sorun olarak görmektedirler.

Oysa Türk tarafı azınlıklar sorununun halledilmesinde en büyük engel olarak Hıristiyan Rum unsurunu görmektedir. Türk Temsilcilere göre Ermeni sorunu Ermenistan ile yapılan andlaşma gereği çözümlendiğinden, azınlık statüsüne sahip olabilecek tek unsur Rumlardır. Kürtler ise Müslüman olduklarından Türk tarafınca azınlık olarak görülmemektedirler. Bundan dolayı Türk tarafı zorunlu mübadele ile Hıristiyan Rum unsurlardan kurtulmak isteğindedir. Böylece " yabancı müdahalesinden" ve "dışardan kışkırtmalardan" kurtulunmuş olunacaktır [20].

Azınlıklar sorununun görüşülmeye devam edildiği 31 Aralık 1922'deki oturumda İsmet Paşa, azınlıklar sorununun çözümünün zorunlu mübadele olduğu üzerinde ısrarla durmaya devam etmiş ve mübadelenin İstanbul'daki Rumları da kapsaması gerektiğini belirtmiştir. Görüşmeler sonunda İsmet Paşa, Yunanistan'dan göç edecek Türklerin orada bırakacakları taşınır ve taşınmaz mallara karşılık alınacak bir tazminata karşılık İstanbul'daki İstanbul doğumlu 200.000 Rumun kalabileceğini kabul etmiştir [21]. Böylece Türk tarafı Konferansın başından beri savun-

20 Lozan Barış Kon., s. 200
21 Lozan Barış Kon., s. 210

Levent Sahverdi Arşivi

duğu mübadelenin bütün Rumları kapsaması görüşünden vazgeçmiş oluyordu.

Tazminat isteminin yanı sıra İstanbul'da kalacak Rumlar konusunda Türk tarafının ileri sürdüğü diğer bir şart da Patrikliğin İstanbul'dan uzaklaştırılmasıdır [22]. Fakat Venizelos ile birlikte Curzon da bu şartları oldukça ağır bulmuşlardır.

İsmet Paşa, mübadelenin zorunlu olması fikrinin Türk tarafına mal edilmesinin de doğru olmadığını belirtme gereği duymuştur. Mübadelenin zorunlu olması fikri İsmet Paşa'ya göre -resmi sıfatı olmayan- Dr. Nansen'e aittir ve Dr. Nansen'i de Konferansa davet eden Yunanistan ve müttefikleridir [23].

Yunanistan ise her fırsatta zorunlu mübadeleyi istemediğini belirtmiştir. Fakat bunun için de birtakım şartlar öne sürmekten vazgeçmemiştir. Bu şartların başında gelen ise Yunanistan'a savaş sırasında göç eden Rumlara, isterlerse geri dönüş olanağının tanınmasıdır. Ayrıca gerek Türkiye'deki Rumların ve gerekse Yunanistan'daki Türklerin göçe zorlanmaması, İstanbul'daki Rumların bu şehirde oturmaya devam etmeleri ve karşılıklı olarak azınlık haklarının tanınması da zorunlu mübadeleden vazgeçilmesinin şartı olarak sayılmıştır [24].

İngiltere'nin diğer temsilcisi Sir Horace Rumbold da mübadelenin zorunlu olması fikrinin Türk tarafına ait olduğunu belirtmiştir. Rumbold, Küçük Asya'dan kütle halinde göçlerin başlamasıyla birlikte, İstanbul'daki Müttefik Yüksek Komiserliği'nin sorunla ilgilendiğini, İstanbul'da bulunan Dr. Nansen'e danışıldığını belirterek mübadele fikrinin Dr. Nansen'den geldiğini söylemiştir. Fakat Yüksek Komiserlik, sorunun Konferansta çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu arada Dr. Nansen'in İstanbul'daki Ankara Hükümeti temsilcisi Hamit Bey'e başvurmasıyla Ankara'nın görüşü öğrenilmiştir. Ankara'nın görüşü de "nüfus mübadelesinin, ancak zorunlu bir mübadele ilkesine dayanırsa düşünülebileceği"dir [25].

22 Lozan Barış Kon., s. 213
23 Lozan Barış Kon., s. 220
24 Lozan Barış Kon., s. 226
25 Lozan Barış Kon., s. 229

Levent Sahverdi Arşivi

c) Alt-Komisyon'daki Görüşmeler

Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu, sivil rehinelerin geri verilmesi, savaş tutsaklarının mübadelesi ve nüfus mübadelesi sorunlarıyla ilgilenmesi için bir alt-komisyon oluşturmuştur. Bu alt-komisyon, söz konusu sorunları Konferansın bitmesini beklemeden çözmekle görevlendirilmiştir.

Alt-Komisyondaki görüşmelerle ilgili ilk açıklamayı komisyona başkanlık eden İtalyan temsilci M. Montagna, 10 Ocak 1923 tarihinde Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nda yapmıştır. Montagna'nın belirttiğine göre Alt-Komisyonda mübadele ile ilgili önemli görüş birliği sağlanmıştır. Yunanistan'ın itirazına karşılık mübadelenin zorunlu olması, diğer ülkeler tarafından da kabul edilmiştir. Batı Trakya'daki Türkler ile İstanbul'daki Rumların mübadele dışında tutulmasında anlaşmaya varılmıştır. Türk tarafı bu konuda bir sınırlama getirilmesi görüşünden vazgeçmiştir. Bu görüş, 30 Ekim 1918'den sonra İstanbul'a yerleşmiş olan Rumların, mübadeleye tabi tutulmasıdır. Asıl uzlaşılamayan konu ise Patrikhane sorunu olmuştur. Yunanistan ve müttefikleri Patrikliğin İstanbul'da kalması gerektiğini savunurken Türk temsilci heyeti ısrarla, Patrikliğin İstanbul dışına çıkarılmasını istemiştir. Sorun Alt-Komisyonda bir çözüme kavuşturulamadığından Komisyona havale edilmesi kararlaştırılmıştır. [26]

Patriklik sorunuyla ilgili olarak Müttefik Temsilci Heyetleri adına konuşan Curzon, Patrikliğin İstanbul'dan çıkarılmasını "uygarlık dünyasının vicdanını yaralayan" bir olay olarak nitelemiştir [27]. Müttefik devletler Patrikliğin İstanbul'dan çıkarılmasına şiddetle karşıdırlar. Curzon bu sorunun çözümü için, Türkiye'nin egemenlik haklarına müdahale olarak gördüğü, Patrikliğin siyasal alanlarla yönetim alanlarındaki bütün yetkilerinin elinden alınarak sadece, ruhani konularla ve kilise işleriyle ilgili olarak sorumluluğunun devam etmesi şartıyla, İstanbul'da kalmasını önermiştir.

Venizelos'un da bu görüşe katıldığını bildirmesinden sonra söz alan İsmet Paşa, İstanbul'daki Rumların mübadele dışı tutulmasının kabulünden sonra Patrikliğin İstanbul dışına çıkarılması önerisinden de vazgeç-

26 Lozan Barış Kon., s. 322
27 Lozan Barış Kon., s. 324

Levent Sahverdi Arşivi

miştir [28]. İsmet Paşa, bu konuda Türk tarafının endişelerine karşılık Müttefik Temsilci Heyetlerinin ve Yunan Temsilci Heyetinin yapmış olduğu konuşmaları garanti senedi saydığını da eklemiştir.

Alt-Komisyonun mübadele konusunda hazırladığı sözleşme taslağı, 27 Ocak 1923 günlü oturumda Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu toplantısında Komisyona sunulmuştur. Bu taslak her iki ülkenin verdiği tavizlerin sonucunda hazırlanmış oluyordu.

Türk tarafı, sınırdışı edilecek Yunanlıların bir daha Türkiye'ye dönmelerinin yasaklanmasından ve "Batı Trakya" olarak adlandırılan bölgenin Yunanistan'ın düşündüğünden daha geniş bir alanı kapsadığı görüşünden vazgeçmiştir. Yunanistan ise Müslümanların mülkiyetindeki taşınmazların kamulaştırılmasında 1912 tarihli kanun uyarınca alınmış olan tedbirler konusunda uzlaşıcı bir tutuma razı olmuştur. İstanbul bölgesinin sınırları Şehremaneti bölgesi alanı ile sınırlandırılmış, özel kişilerin mallarına uygulanan tasfiye işleminin dinsel toplulukların mallarına da uygulanması kabul edilmiştir [29]. Mübadele işleriyle uğraşmak üzere bir Karma Komisyon kurulması benimsenmiştir. Komisyonun dört Türk ve dört Yunan temsilcisi ile Milletler Cemiyetinin seçeceği üç üyeden oluşması öngörülmüştür.

Böylece mübadele ile uğraşan Alt-Komisyon sorunu bir çözüme bağlamış oluyor ve bir sözleşme metni ortaya çıkarıyordu.

MÜBADELEYE İLİŞKİN SÖZLEŞME

Lozan Barış Konferansı'nda 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Yunan ve Türk Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol" [30], Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu Alt-Komisyonunca hazırlanan taslaktır. Zaten bu taslağın ortaya çıkmasından sonra Konferansta mübadele sorunu çözümlenmiş sayıldığından yeniden görüşme konusu olmamıştır.

Yunan Temsilci Heyetinden E.K. Venizelos ve D. Caclamanos ile Türk Temsilci Heyetinden İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur Bey ve Hasan Bey'in imzaladığı Sözleşme ve Protokol ondokuz madde ve bir protokolden oluşmaktadır.

28 Lozan Barış Kon., s. 331
29 Lozan Barış Kon., Takım I, Cilt 1, Kitap 2, s. 2
30 Lozan Barış Kon., Takım II, Cilt 2, s. 89-95

Levent Sahverdi Arşivi

Sözleşmeye göre mübadeleye Türkiye'deki Rum Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunanistan'daki Müslüman dininden Yunan uyruklar tabi tutulmuştur (m. 1). Mübadelenin en önemli özelliği zorunlu olmasıdır. Fakat sözleşme ile İstanbul'un Rum ahalisi ile Batı Trakya'daki Müslüman ahali mübadele dışı tutulmuştur (m. 2). Mübadele dışı tutulacaklar yine ikinci maddede belirtildiği gibi, İstanbul için Şehremaneti sınırları içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etablis) Rumlar ve Batı Trakya için 1913 tarihli Bükreş Andlaşmasının çizdiği sınırın doğusunda yerleşmiş olan Türkler olacaktır.

1912 tarihinden sonra göç etmesi gerekenler ya da göç edenler "göçmen" olarak nitelendirilerek mübadele kapsamına alınmıştır (m. 3). Mübadele edileceklere hiç bir engel çıkartılmayacak (m. 5) ve Türkiye'de alıkonulmuş vücutca sağlam Rumlar Türkiye'den gönderilecek ilk kafileyi oluşturacaktır (m. 4). Mübadiller bulundukları ülkenin uyrukluğunu yitirecekler ve varış ülkesine ayak bastıkları anda o ülkenin uyrukluğunu kazanmış sayılacaklardır (m. 7).

Mübadiller ve topluluklar (camiler, kiliseler, dernekler vb.) taşınır mallarını hiç bir kısıtlamaya tabi olmadan yanlarında götürebileceklerdir. Götürülmek istenmeyen taşınır mallar için, yerel makamlar değer tesbiti yapacaklar ve bununla ilgili olarak dört nüsha tutanak hazırlayarak birini kendilerinde alıkoyarak, birini göçmene, birini Karma Komisyona ve birini de göç edilecek ülke hükümetine vereceklerdir (m. 8). Taşınmaz malların tasfiyesi ile Karma Komisyon görevlendirilmiştir (m. 9). Mübadele kapsamına girenlere ait bütün taşınır ve taşınmaz mallar üzerinde daha önce konmuş olan her türlü kısıtlayıcı hüküm yok sayılacak, değer tesbitleri buna göre yapılacaktır (m. 10).

Onbirinci madde ile Karma Komisyon'un kuruluşu düzenlenmiştir. Karma Komisyon, sözleşmenin yürürlüğe girmesinden sonraki bir ay içinde, Türk ve Yunan tarafından dörder ve 1914-1918 Savaşına katılmamış devletlerin uyrukları arasından Milletler Cemiyeti Meclisince seçilecek üç üyeden oluşacaktır. Alt-Komisyonlar oluşturabilecek olan Karma Komisyon, göçü denetlemek, taşınır ve taşınmaz malların tasfiyesini gerçekleştirmek, sözleşmenin gerektireceği tedbirleri almak ve çıkacak diğer sorunları karara bağlamakla görevlendirilmiştir (m. 12).

Komisyon, mübadilin göç ettiği ülkede bıraktığı mallara karşılık, borç tutarını gösteren bir belgeyi mübadile verecektir. Bu belgede belirle-

Levent Sahverdi Arşivi

nen tutar kadar göç edilen ülkenin göç edilecek ülkeye karşı bir borcu olacaktır. Göçmen, gittiği ülkede, elindeki belge tutarı kadar mal alma hakkına sahip olacaktır (m. 14). Tasfiye işlemlerinin bitmesinden sonra iki ülkenin borçları ve alacakları karşılaştırılacaktır. Karşılaştırmadan sonra borçlu durumda kalan ülke, borcunu peşin para ile ödemekle yükümlüdür (m. 14). Ödeme süresi ile ilgili düzenleme yapma yetkisi Karma Komisyon'da olacaktır.

Mübadillere gidişlerinde gerekli kolaylıkların sağlanması, mübadele dışı tutulanlar hakkında hiç bir baskı ve kısıtlamaya gidilmeyeceği ve mübadele sözleşmesinin taraflarca onanmasından sonra yürürlüğe girece-ği de diğer maddelerle düzenlenmiştir.

İsmet Paşa, Dr. Rıza Nur ve Hasan Bey'in imzaladığı protokol gereği de, sözleşmenin birinci maddesindeki hükmün uygulama alanı dışında kalmak üzere, dördüncü maddede düzenlenen, vücutca sağlam erkeklerin serbest bırakılması, Türkiye tarafından, Barış Andlaşması imzalanır imzalanmaz gerçekleştirilecektir.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI'NIN BİRİNCİ DÖNEMİYLE İLGİLİ TBMM'NDE YAPILAN GÖRÜŞMELER

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Barış Konferansı görüşmeleri, ağırlıklı olarak Musul sorunu ile iktisadi ve mali konularda ortaya çıkan anlaşmazlık sonucu, 4 Şubat 1923'de kesintiye uğradı. Aynı gün Lord Curzon'un Lozan'dan ayrılmasından sonra 7 Şubat 1923'de Türk Heyeti de Lozan'dan ayrıldı.

Türk Temsilci Heyeti Ankara'ya geldikten sonra ilk olarak İcra Vekilleri Heyeti'ne bilgi vermiş, daha sonra da konu TBMM'nde görüşülmüştür. Gizli oturumlarda yapılan görüşmeler 21 Şubat 1923'de başlamış 6 Mart 1923'de tamamlanmıştır. İsmet Paşa'nın Barış Konferansı'nın kesintiye uğradığı tarihe kadarki genel değerlendirmesinden sonra 2 Mart 1923'de, Konferansta ele alınan konularla ilgili görüşmelere geçilmiştir.

Meslisteki görüşmelerin ağırlık noktasını Musul sorunu ve mali konular oluşturmaktadır. Mübadele konusu görüşmelerin genel tablosu içinde çok fazla ağırlık taşımamaktadır. Zaten mübadele konusunda varılan nokta Türkiye'nin isteklerine uymayan hükümlere fazlaca yer vermediğinden Barış Konferansı'nın kesilmesinden önce bitmiş durumdaydı.

Levent Sahverdi Arşivi

Mübadele konusunda Meclis'e ilk olarak Rıza Nur Bey bilgi vermiştir. Rıza Nur Bey yaptığı konuşmada Patrikhane sorununun Lozan görüşmelerinde niçin ortaya atıldığını da açıklamıştır. Rıza Nur'a göre Patrikhane sorunu, Lozan'da ortaya konuş biçimiyle TBMM'nin isteği değildir. Türk temsilciler konuyu gündeme getirerek Müttefiklerden taviz koparmayı amaçlamışlardır [31]. Bunun sonucu olarak da Patrikhane'nin siyasi, idari ve adli vasıfları elinden alınmıştır. Böylece Patrikhane'nin, Rumları Türkiye aleyhine teşvik etme olanağı ortadan kaldırılmıştır. Rıza Nur Bey, Patrikliğin İstanbul dışına çıkarılmamış olmasını da olumlu olarak yorumlamıştır. Böylece Patriklik denetim altında tutulabilecektir.

Rıza Nur Bey, Patrikhane'nin Lozan'da görüşme konusu yapılarak, elde edilen tavizler olarak şunları görmektedir: İstanbul'daki Rumlara karşılık Batı Trakya'daki Türklerin mübadele dışı tutulması, İstanbul'daki mübadele dışı tutulacak Rumların belirlenmesinde Şehremaneti sınırının kabul edilmesi ve İstanbul'a sonradan yerleşen Rumların mübadele kapsamına alınması.

Rıza Nur'a Meclis görüşmelerinde yöneltilen ilk soru Batı Trakya'nın mübadele kapsamına alınması ile ilgilidir. İzmit milletvekili Sırrı Bey, İstanbul'daki Rumlara karşılık Batı Trakya'daki Türklerin mübadele dışı tutulmasının, buranın Yunanistan'a bırakılması anlamına geldiğini belirtmiştir. Sırrı Bey'e göre bu bölge için bir plebisit yapılmalıdır. Batı Trakya'nın mübadeleye konu olmasının anlamı bu bölgenin Yunanistan toprakları içinde algılanması demektir. Bu da Misak-ı Milli'yi ihlal anlamına gelmektedir [32]. Rıza Nur verdiği cevapta, bu bölgede yaşayanların mübadeleye tabi tutulmamasının, orada kalması anlamını taşıdığını belirterek bunun, o bölgedeki insanların geleceklerini belirleme anlamına geldiğini söylemiştir. Bu durum da Rıza Nur'a göre Misak-ı Milli'ye uygundur.

Azınlıklara sağlanacak hakların ilerde bir tehlike oluşturabileceği yolunda Üsküdar milletvekili Neş'et Bey'in sorduğu soruyu da Rıza Nur Bey, mübadelenin bu sorunu çözeceğini ve zaten mübadeleden sonra azınlıklar diye bir sorunun kalmayacağını söyleyerek cevaplandırmıştır [33].

31 TBMM Gizli Celse Zabıtları, İş Bankası Kültür Yayınları, Cilt 4, Ankara 1985, s. 6
32 a.g.y., s. 10
33 a.g.y., s. 10

Levent Sahverdi Arşivi

Neş'et Bey, Patrikhane konusunda ikna olmadığını vurgulayarak her şart altında Patrikhane'nin İstanbul dışına çıkarılması gerektiği görüşünde olduğunu belirtmiştir. Neş'et Bey'e göre bu yapılmazsa Patrikhane eskisinden daha olumsuz şeyler yapacaktır. Rıza Nur Bey ise mübadele dolayısıyla Patrikhane'nin kendi Meclisini oluşturması için Anadolu'dan metropolit bulamayacağı için etkisini kaybedeceğini söylemiştir. Zaten Rıza Nur Bey, azınlıklar konusundaki bütün soruları, mübadele nedeniyle bu sorunun ortadan kalkacağı şeklinde cevaplamıştır.

Bolu milletvekili Tunalı Hilmi Bey'in sorusu mübadillerin belirlenmesindeki ölçütü ortaya koyması bakımından ilginçtir. Tunalı Hilmi Bey, Anadolu'da patrikhane oluşturmuş olan Türk Ortodokslarının mübadeleye dahil olup olmadığını sormuştur [34]. Rıza Nur Bey'in verdiği cevap bunun Türkiye'nin isteğine kalmış olduğu şeklinde olmuştur. Çünkü Türk Ortodokslarıyla ilgili olarak mübadele sözleşmesinde özel bir hüküm yoktur. Türk Ortodokslarının mübadele dışı tutulması taslakta yer almamaktadır.

Meclisin 4 Mart 1923 günlü oturumunda Çorum milletvekili Dursun Bey, İstanbul'daki Hıristiyanların neden mübadele dışı tutulduğunu, bunun bir mecburiyetten mi kaynaklandığını, İstanbul'daki Hıristiyanlardan daha çok müstahsil durumda olan Hıristiyanların mübadele edilip edilmeyeceğini sormuştur. Dursun Bey, İstanbul'daki Hıristiyanların müstahsil olması nedeniyle mübadele dışı tutulduğu kaygısını taşımakta ve mübadele yapılacaksa bunun, bütün Hıristiyanları kapsaması gerektiğini düşünmektedir. Aslında Dursun Bey'in bu görüşü Lozan'da Türk Heyetinin başlangıçta savunduğu görüşlerle örtüşmektedir.

Dursun Bey'in sorusunu İsmet Paşa cevaplamıştır. İsmet Paşa verdiği cevapta İstanbul'daki Hıristiyanların mübadele dışı tutulmasının nedeninin bütün müttefiklerin ısrarları sonucu olduğunu söylemiştir [35]. İsmet Paşa'ya göre mübadele meselesi Türk Heyetinin emrivakisi sonucu Konferans gündemine girmiştir. Mübadeleden vazgeçilmesi için Türk Heyetine çok baskı yapıldığını ve en büyük sıkıntının da bu konuda çekildiğini belirtmiştir.

---

34 a.g.y., s. 12
35 a.g.y., s. 80

Levent Sahverdi Arşivi

6 Mart 1923 günlü oturumda söz alan Bitlis Milletvekili Yusuf Ziya Bey, Patrikhane sorununu ve mübadele edileceklerin ekonomik durumunu yeniden gündeme getirmiştir. Yusuf Ziya Bey, Patrikliğin Türkiye için sorun olacağını belirterek Anadolu Ortodokslarının, Patrikliği "hal etmeye" çalıştığı bir sırada, Patrikliğin İstanbul'da kalmasına razı olunamayacağını söylemiştir. Çünkü Ziya Bey'e göre "bütün vakayı asriyemizin, siyasiyemizin her hangisini karıştırırsak ya bir patrikhane parmağı veya bir patrik çıkar" [36].

Yusuf Ziya Bey, mübadelede sayıların önemli olmadığını, önemli olanın "vaziyeti maliye" olduğunu vurgulamıştır. Rumlar öteden beri kendilerini emniyette hissetmedikleri için kazandıkları parayı "ne akara, ne araziye, ne de emlake verirler". Bu nedenle Rumların taşınmaz olarak götürecekleri mallar Yunanistan'dan gelecek olan Müslümanlardan çok fazla olacaktır. Çünkü gelecek olan "İslamlar" kazandıklarını taşınmaz mallara yatırmış durumdadırlar. Mübadele görüşmelerinde bu nokta göz önüne alınmamıştır [37].

Lozan Barış Konferansının ilk dönemiyle ilgili olarak gizli oturumlarda yapılan görüşmeler 6 Mart 1923 tarihinde tamamlanmıştır. Görüşmelerin tamamlanmasından sonra Saruhan Milletvekili Reşat Bey'le rüfekasının (arkadaşlarının) verdiği aşağıdaki takririn kabulüyle barış görüşmelerine devam edilmesi kararı alınmıştır.

Riyaseti Celileye

1- itilaf devletlerinin Lozan Konferansı neticesi olarak heyeti murahhasamıza tevdi ettikleri muahade projesi istiklalimizi muhil şeraiti ihtiva ettiğinden şayanı kabul değildir. İtilaf devletleri bu projenin kabulünde ısrar ettikleri halde tekliflerini katiyen ret ederiz. Bu takdirde harp milletimiz için zaruri olur.

2- Pek mühim ve hayati olan Musul meselesinin hallini muvakkaten talik ve Avrupa hudutlarımızı tesbit etmek için heyeti murahhasamızın ve Heyeti Vekilemizin verdikleri izahata muttali olduk. Mali ve iktisadi ve idari mesailde memleket ve milletimizin hukuk-u hayatiye ve

36 a.g.y., s. 164
37 a.g.y., s. 165

Levent Sahverdi Arşivi

istiklaliyesini tam ve emin olarak istihsal eylemek esas dahilinde sulh teşebbüsatına devam olunmasını ve Heyeti Vekilenin heyeti murahhasaya mezkur esasa göre vazife ve talimat vermesini teklif ediyoruz.

Bilcümle memalikimizin süratı tahliyesi şartı katidir. Ancak neticenin her ne olacaksa biran evvel iraesine intizar ederiz.

LOZAN BARIŞ KONFERANSININ SONA ERMESİNDEN SONRA TBMM'NDE YAPILAN GÖRÜŞMELER

4 Şubat 1923'de kesilen Lozan Barış Konferansı görüşmeleri 23 Nisan 1923'de yeniden başlamıştır. Üç aylık yoğun görüşmelerden sonra 24 Temmuz 1923'de Konferans sona ermiştir. Türk Heyeti Lozan'da Barış Andlaşması ve ona bağlı on beş sözleşme imzalayarak ülkeye dönmüştür.

Lozan Barış Konferansı sonucu TBMM Hükümeti ile Büyük Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan ve Romanya arasında imzalanan Andlaşma ile ona bağlı on beş sözleşme ve senet 15 Ağustos 1339 (1923) günü İcra Vekilleri Heyeti toplantısında kabul edilmiştir. İcra Vekilleri Heyet Reisi Ali Fuat tarafından söz konusu belgeler, görüşülerek onaylanması amacıyla 21 Ağustos 1923'de TBMM'ne sunulmuştur. Konu aynı gün Mecliste görüşülmeye başlanmıştır.

Görüşmelere geçilmeden önce Hariciye Encümeni, imzalanan belgelerin gerekçelerini açıklamış ve ilgili yasaların kabulünü istediği Mazbatayı Meclise sunmuştur [38]. Encümen, "Rum ve Türk Ahali Mübadelesi İle İlgili Sözleşme"nin gerekcesini, "Öteden beri memleketin huzur ve sükununu ihlal etmekten ve tabi oldukları devletin hayat ve emniyetini tehlikeye ilka edecek harekatı ihanetkaranede bulmaktan bir an fariğ olmayanlardan tasaffi etmek yeni Türkiye için bir zarurettir"e dayandırmıştır. Bu gerekçeyle Rumların savaş sırasındaki göçü de açıklanmış olmaktadır. TBMM Hükümetince Rumlar, yeni devletin geleceği için -geçmişteki tavırlarından dolayı- bir tehlike oluşturmaktadırlar. Ayrıca Rumların göçü, Yunanistan'da yaşayan Türkler için ayrı bir zulüm oluşturmuştur. Bu kez de Rumlar Türkleri, yaşadıkları yerlerden "cebren terke mecbur etmişler-

38 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, İçtima Senesi 2, Cilt 1, s. 216

Levent Sahverdi Arşivi

dir". Oysa bu durum Türklerin hukuk ve menfaatlerinin ihlali demektir. Mübadele sözleşmesi bu durumu da düzeltecektir. Yani mübadele, karşılıklı olarak, göçlere hukuki bir zemin hazırlayacaktır.

Hariciye Encümeni Mazbatasından sonra Lozan barış Konferansı sırasında imzalanan belgelerle ilgili kanun tasarısının tartışılmasına geçilmiştir. Görüşmelerin tümü göz önüne alındığında, Mübadele Sözleşmesinin fazlaca tartışılmadığı görülmektedir. Çünkü o dönemde mübadele, genel kabul gören bir konu durumundadır.

Meclis görüşmelerinde mübadele konusuna dört milletvekili değinmiştir. Bunlardan Menteşe Milletvekili Şükrü Kaya, Tekirdağ Milletvekili Faik Bey ve İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey mübadele sözleşmesi aleyhine konuşurken İstanbul Milletvekili Sırrı Bey, sözleşmenin lehinde konuşmuştur.

Menteşe Milletvekili Şükrü Kaya ile Tekirdağ Milletvekili Faik Bey, mübadeleyi daha çok Batı Trakya sorunu ile bağlantılı olarak eleştirmişlerdir. Şükrü Kaya Bey, Batı Trakya'nın Türkiye sınırlarının dışında tutulmasını Misakı Milli'ye aykırı görmektedir [39]. Bu durum Balkanlarda barışı sağlamak yerine yeni sorunlar çıkaracaktır. Eğer Balkanlarda bir barış isteniyorsa bunun yolu, Batı Trakya'yı Türklere vermekten geçmektedir. Çünkü burada yaşayanların büyük çoğunluğu Türktür.

Şükrü Kaya Bey'e göre işin en kötü yanı Batı Trakya Türklerinin mübadele dışı tutulmasıdır. Çünkü Yunanistan, Türkler üzerinde hali hazırda bir imha politikası uygulamaktadır. Bunun sonucu olarak orada bir tek Türk bırakılmayacaktır. Ayrıca İstanbul'daki Rumların mübadele dışı tutulmasının nedeni, Batı Trakya'daki Türkleri muhaceret tehlikesinden kurtarmak endişesidir. Bu her ne kadar tehlikeli bir fedakarlıksa da zorla göçe karşı da bir çareyi beraberinde getirmektedir. Batı Trakya Türklerinin göçe zorlanması durumunda İstanbul'daki Rumların buradan çıkarılarak cevap olanağı sağlanmış olmaktadır. Bu da mübadelenin olumlu yönüdür.

Tekirdağ Milletvekili Faik Bey de Batı Trakya'nın Türkiye'den koparılmasına karşı çıkmıştır. Faik Bey, Batı Trakya'nın tamamen Türk olduğunu, emlak ve arazinin hemen tamamının Türklerin olduğunu be-

39 a.g.y., s. 236

Levent Sahverdi Arşivi

lirtmiş, Batı Trakya halkının kendi kaderini tayin etmesi gerektiğini savunmuştur [40].

Faik Bey'e göre bu vatan parçası kayıtsız şartsız Yunanistan'a teslim edilmiştir. Bu yetmiyormuş gibi Andlaşma ile Batı Trakya "asırların ayıramadığı iki parçaya ayrılmıştır". Bunu sağlayan da mübadele sözleşmesidir. Sözleşme ile Orfani Körfezi, Mestakarasu Nehri ve Perim Dağları sınırı ile bilinen Batı Trakya, Bükreş Andlaşması esas alınarak ikiye bölünmüştür. Mübadele sözleşmesi, Batı Trakya'nın sınırlarında yapılan değişiklik sonucu bir kısım Batı Trakyalıyı vatanlarından etmiştir. Böylece Türkiye, onlar üzerindeki hakkından vazgeçmiş olmaktadır.

Mübadeleyi eleştirenlerden İzmir Milletvekili Mustafa Necati Bey ise daha çok "müsavat" üzerinde durmuştur [41]. Mustafa Necati Bey'e göre Yunanistan'daki Türkler "Yunanistan kanunlarına itaat ederek tam bir tebaa olarak yaşamışlardır". Oysa Rumlar, Yunan işgalinde düşmanla işbirliği yapmış ve düşmanla beraber kaçmışlardır. Mübadele sözleşmesi ise böylesine iki halkı eşit görmektedir. Dolayısıyla Heyeti Murahhasamız "çok lütufkar" davranmıştır.

Mübadele ile Türklerin yüzyıllardır yaşadıkları toprakları bırakmak zorunda kalacağına değinen İstanbul Milletvekili Süleyman Sırrı Bey, mübadele olayının daha çok olumlu yönlerini vurgulamıştır. Diğer konuşmacıların aksine mübadelenin yararlı olacağını savunmuştur [42]. Süleyman Sırrı Bey'e göre mübadele ile "yuvalarına yılan girmiş kuşlar gibi çırpınan" Türklerin dertlerine çare bulunmuş olunacaktır. Çünkü Türkler, Türkiye'ye gelmek istemektedirler. Ayrıca savaş sırasında gitmiş olan Rumların boş bıraktıkları toprakları ve evleri işletecek insanlara ihtiyaç vardır. Doğaldır ki buralara Türklerin yerleştirilmesi en uygun çözüm olacaktır.

Görüşmelerin son sözünü Hariciye Vekili İsmet Paşa almıştır. Lozan'da imzalanan belgelerin savunmasını yapan İsmet Paşa, mümkün olan en iyi şeyin yapıldığını söylemiştir. İsmet Paşa mübadelenin Türk tarafınca istenmesini "Anadolu vatan-ı aslisinin yeknasak bir vatan olma" görüşüne dayandırmaktadır [43]. Böylece Türkiye, sorun çıkarabilecek

40 a.g.y., s. 240
41 a.g.y., s. 248
42 a.g.y., s. 254
43 a.g.y., s. 279

Levent Sahverdi Arşivi

azınlıklardan kurtulmuş olacaktır. Elbetteki mübadele ile çok ızdıraplar çekilecektir. Ama sınırlarımız dışında kalan Türklerin gelmesi ile, oralarda yaşadıkları bir çok zulüm sona erecektir.

İsmet Paşa, mübadele dışı tutulan bölgeleri, Türk Heyetinin mübadeleye dahil etmeye çalıştığını, ama sarfedilen azami kuvvet ile başarılanın bu kadar olduğunu söylemiştir. Ayrıca bundan böyle Türkiye sınırları içinde kalan herkese eşit davranılacağını ve herkesin Türk vatandaşı olduğunu önemle vurgulamıştır.

İsmet Paşa'nın konuşmasından sonra Lozan'da imzalanan andlaşma ve sözleşmenin onaylanmasıyla ilgili kanun teklifinin oylamasına geçilmiştir. Ondört red oyuna karşılık 213 kabul oyuyla Lozan Sulh Muhadenanamesi hakkındaki kanun kabul edilmiştir. Mübadele sözleşmesini eleştiren Şükrü Kaya Bey, Mustafa Necati Bey ve Faik Bey red oyu kullanmışlardır.

TÜRKİYE VE YUNANİSTAN ARASINDA MÜBADELE DOLAYISIYLA ÇIKAN ANLAŞMAZLIKLAR

a) "Etabli" Sorunu

Mübadele sözleşmesi gereğince oluşturulan ve mübadelenin sözleşmeye uygun olarak gerçekleştirilmesinden sorumlu olan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Ekim 1923'de oluşturulmasıyla Türk-Yunan Mübadele Sözleşmesi yürürlüğe girmiş oldu. Mübadelenin onsekiz ayda bitirilmesi öngörülmekteydi. Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun kararına göre Türkiye'ye gönderilecek Müslümanların sırası, sahilde oturanların kışın, iç kesimlerde oturanların da yazın gönderilmesi şeklinde olacaktı [44].

Bu sırada Yunanistan'da Türklerin elindeki emlake el koymalar devam etmekteydi. Muhtelit Mübadele Komisyonu'ndaki Türk temsilcisi Tevfik Rüştü Bey'in protestoları sonucu, Yunanistan bu durumun, Yunanistan'a sığınan göçmenlerin yerleştirilmesinde çekilen iskan sıkıntısından kaynaklandığını belirterek, mübadelenin zaman geçirilmeden başlamasını istemiştir. Bunu üzerine Serez, Drama ve havalisi ile Girit ve Yenişehir'deki Türkler ile Selanik'teki mültecilerin mübadelesi

44 Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, II. Kısım, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960, s. 61

Levent Sahverdi Arşivi

gerçekleştirilmiştir [45].

Mübadelenin başlamasından sonra geçen ilk bir yıl içinde önemli bir sorunla karşılaşılmamıştır. Sonraki dönemde mübadele sonucu ortaya çıkan sosyal sorunlar ve sözleşmenin 2. maddesinin uygulanmasıyla ilgili başgösteren uyuşmazlıklar iki ülke ilişkilerini gerginleştirmiş ve iki ülkeyi neredeyse bir savaşın eşiğine getirmiştir [46].

Mübadele Sözleşmesinin ikinci maddesi mübadele dışı tutulacak Rum ve Müslüman ahalinin belirlenmesiyle ilgilidir. Bunlar İstanbul'daki Hıristiyan Rumlarla Batı Trakya'daki Müslüman Türk ahalidir. Bu maddeye göre İstanbul'a 30 Ekim 1918'den önce yerleşmiş olan Rumlarla, 1913 Bükreş Andlaşması sınırları ile çizilen Batı Trakya'da yerleşmiş olan Müslümanlar mübadele dışı tutulacaklardır. Sorun "yerleşmiş" (etabli) kavramının yorumlanmasından kaynaklanmıştır.

"Etabli" kavramının yorumlanış biçimi iki ülkece farklı biçimde yapılmıştır. Türkiye etabli sayılacakların, yani mübadele sözleşmesine göre 1918 tarihinden önce kimlerin İstanbul'da yerleşmiş sayılacaklarının Türk yasalarına göre belirlenmesi gerektiği görüşündedir [47]. Yunanistan ise bu konuda Türk ve Yunan yasalarına sözleşmede bir atıf yapılmadığından dolayı bu konunun sözleşme metnine ve ruhuna uygun olarak yorumlanması görüşünü taşımaktadır. Yunanistan'a göre 1918'den önce İstanbul'da yerleşmiş bütün Rumlar etabli sayılmalıdır [48].

Bu görüş ayrılıklarının temelinde yatan neden mübadele edileceklerin sayısının her iki ülkece kendi görüşlerine göre saptama isteğiyle ilgilidir. Türkiye, etabli kavramını olabildiğince dar kapsamlı yorumlayıp, İstanbul'daki Rumların mümkün olan en çok sayıda mübadeleye tabi tutulmasını istemekteydi. Yunanistan ise 1918 tarihinden önce, doğum yerleri ve İstanbul'a yerleştikleri tarihe bakılmaksızın İstanbul'a gelmiş bütün Rumların İstanbul'da kalmasını sağlamak düşüncesindeydi [49].

45 Cebesoy, a.g.y., s. 61

46 Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), A.K.D.T. Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990, s. 56; Ayrıca Bkz. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.

47 Nihat Erim, "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye", **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi,** Cilt 2, Sayı 1, Ankara 1944, s. 63; Ayrıca Bkz. Armaoğlu, a.g.y. ve Gönlübol-Sar, a.g.y.

48 Armaoğlu, a.g.y., s. 326

49 Haluk Ulman, "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968), **A.Ü. SBF Dergisi,** Cilt 23, No 3, Ankara 1968, s. 250; Ayrıca Bkz. Armaoğlu, a.g.e.

Levent Sahverdi Arşivi

Etabli sorunu Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda çok sayıda tartışmaya konu olmuştur. Fakat bu tartışmalar sonucunda her iki tarafı da tatmin edici bir sonuç alınamamıştır.

Bunun üzerine Yunanistan, sorunun çözümü için Milletler Cemiyeti Meclisi'ne müracaat etti [50]. Milletler Cemiyeti Meclisi, sorunu 31 Ekim 1924'te görüştü. Muhtelit Mübadele Komisyonu adına görüşmelere katılan Komisyon Başkanı General de Lara [51] ve Hariciye Vekili İsmet Paşa'nın, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nda görüşülen bir konunun Milletler Cemiyeti Meclisi'nce ele alınmasının doğru olmayacağı yolundaki görüşleri dikkate alınarak, sorunun Mübadele Komisyonu'nca görüşülmesine devam edilmesi kararı alındı [52]. Sorunun çözümlenememesi halinde Daimi Adalet Divanı'ndan görüş alınması önerisi de getirildi.

15 Ocak 1924'te Muhtelit Mübadele Komisyonu sorunu yeniden tartışmaya başlandıysa da bir sonuç alınamadı. Bunun üzerine Komisyon, La Haye Daimi Adalet Divanı'na başvurma kararı aldı.

Yunanistan, Adalet Divanı'ndan İstanbul'a nereden gelmiş olurlarsa olsunlar 30 Ekim 1918'den önce gelmiş olanların ve bu tarihten önce ne amaçla olursa olsun İstanbul'da oturmaya başlayanların etabli sayılması yönünde karar alınmasını istemekteydi. Türkiye ise, etabli sayılacakların ilgili ülke yasalarınca belirlenmesi görüşünde ısrar etmiştir.

Adalet Divanı, yerleşmiş sayılmak için gerekli şartların üzerinde durmayarak bunu Muhtelit Komisyon'un insiyatifine bırakmış ve Komisyon Şubat 1925'de;

"1- Yerleşmiş olanlar etablis tabiri daimilik vasfına haiz bir oturma ile tebellür eden fiili bir vaziyeti göz önünde tutmaktadır.

2- İkinci maddede 'İstanbul'un Rum Ahalisi' tabiri ile tayin edilen şahısların Andlaşma mucibince 'yerleşmiş olanlar' addolunmaları ve mübadeleden istisna edilmeleri için, İstanbul şehrinin 1912 kanunu ile tesbit edilmiş olan belediye hudutları içinde bulunmaları; oraya, her nereden olursa olsun, 30 İlkteşrin (Ekim) 1918 tarihinden mukaddem bir tarihte gelmiş olanları ve bu tarihten önce orada daimi olarak oturmak niyetinde bulunmak mecburidir" görüşüne varmıştır [53]. Bu sonuç Yunanistan'ın

50 Erim, a.g.m., s. 63
51 Görüşmelere Türkiye adına Fethi Bey ve Yunanistan adına da M. Politis katılmıştır.
52 Erim, a.g.m., s. 64.
53 Erim, a.g.m., s. 72

Levent Sahverdi Arşivi

görüşlerine haklılık kazandırmış oluyordu.

Adalet Divanı'nın yorumu sorunu çözmeye yetmedi. İki ülke arasında mübadeleden kaynaklanan sorun, gerginliği yeniden tırmandırdı. Yunanistan, sözleşme hükümlerine aykırı olarak Batı Trakya'daki Müslümanların mallarına el koyarak buralara Türkiye'den gelen mübadil Rumları yerleştirmeye başladı. Buna karşılık Türkiye de İstanbul'daki Rumların mallarına el koydu. Bu durum iki ülkeyi savaşın eşiğine kadar getirdi [54].

İki ülke arasındaki sorunlara çözüm getirmesi amacıyla 1 Aralık 1926'da Atina İtilafnamesi imzalandı [55]. Bu İtilafname, özellikle azınlıklara ait mallara el konulması olayını düzenlemesine rağmen umulan çözümü getirmemiştir. 1930'a kadar gerek etabli sorunu ve gerekse azınlık mallarına el konulması, iki ülke arasında sorun oluşturmaya devam etmiştir. Fakat Balkanlardaki gelişmeler ve özellikle her iki ülkenin de Bulgaristan'ın dış politikasından duyduğu rahatsızlık, sorunların çözümü için yeni adımlar atılmasına neden olmuştur [56].

10 Haziran 1930'da Ankara'da imzalanan anlaşma ile sorunların çözümü mümkün olmuştur [57]. Anlaşma ile, yerleşme tarihlerine ve doğum yerlerine bakılmaksızın, İstanbul'daki bütün Rumlar ile Batı Trakya'daki Türkler "etabli" sayılmışlardır. Ayrıca, azınlıklara ait mallar konusunda da yeni düzenlemelere gidilmiştir. Belirtmek gerekir ki bu anlaşma, "Yunan görüşünün başarısıdır" [58].

b) Patrikhane Sorunu

Lozan'da imzalanan Mübadele sözleşmesinde mübadillerin belirlenmesinde "din" unsuru temel alınmıştır. Mübadeleye tabi tutulacaklar Yunanistan'ın Müslüman ahalisi ile Türkiye'deki Rum Ortadoks ahalidir. Fakat Katolik ve Protestan Rumlar mübadele dışı tutulmuştur. Öte yandan Ortodoks olan Karamanlı Türkler mübadele ile Yunanistan'a gönderilmiştir. Bunun yanında Türkiye'ye gelenler arasında da Müslüman olup Türk olmayan ve Türkçe bilmeyen Balkan halkları vardır.

Ortodoksların gönderilmesi, "ortodoksluğun başkaldırıcı bir Yunanlılık vermesi" anlayışından kaynaklanmaktadır. Müslümanların yeni kuru-

54 Gönlübol-Sar, a.g.y., s. 57; Ayrıca Bkz. Armaoğlu, a.g.y.
55 İtilafname'nin metni için Bkz. Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 8, s. 129
56 Ülman, a.g.m., s. 250
57 Anlaşmanın metni için Bkz. Düstur, Üçüncü tertip, Cilt 12, s. 707.
58 Ülman, a.g.m., s. 250

Levent Şahverdi Arşivi

lan Türk Devletine daha iyi uyum sağlayacağının düşünülmesi, Ankara Hükümetini bu yolda davranmaya itmiştir [59].

Patrikhane, Rum Ortodokslarının dinsel merkezi konumunda olduğundan Lozan görüşmelerinden mübadele içinde bu konu da tartışılmıştır. Türk tarafı önceleri Patrikliğin de mübadele ile İstanbul dışına çıkarılmasını savunmuşsa da Patrikliğin, sadece dinsel işlerle uğraşma garantisinin alınmasından sonra İstanbul'da kalmasına razı olmuştur. Türkiye'nin Patrikhane sorununu Lozan'da gündeme getirmesi, Rıza Nur'un gerek Lozan'da ve gerekse TBMM görüşmelerinde belirttiği gibi, daha çok taviz koparmak için başvurduğu bir taktiktir.

Lozan Barış Konferansından sonra Türkiye ile Yunanistan arasında çıkan sorunlardan biri de Patrikhane ile ilgili sorundur. 1924 yılında Başpapazlığa Arapoğlu Konstantin'in tayin edilmesi ile Türkiye durumdan rahatsız olmuş ve Arapoğlu Konstantin'in mübadeleye tabi olduğunu belirtmiştir [60].

Yunanistan'ın duruma itirazı üzerine Muhtelit Mübadele Komisyonu sorunu görüşmüş ve Konstantin'in mübadeleye tabi olduğuna karar vermiştir. Fakat Yunanistan'ın Patrikliğin mübadele dışı tutulduğu için Konstantin'in mübadele edilemeyeceği görüşü hakkında karar vermenin yetkisi dışında olduğu sonucuna varmıştır. Yunanistan konuyu Milletler Cemiyeti ve La Haye Adalet Divanı'na götürmek istemişse de Türkiye, bu organların bu konuda yetkisiz olduğunu ileri sürmüştür. Sorun, Konstantin'in 19 Mayıs 1925'te görevden çekilmesiyle çözüme kavuşmuş ve yerine Vasil Georgiades seçilmiştir [61].

SONUÇ

Türk-Yunan nüfus mübadelesi, her iki ülke için de "ulus devlet" oluşturmaya yönelik önemli bir tarihsel olaydır. Yunanistan, 1830'da bağımsızlığını kazandıktan sonra, "Megali İdea"sına göre çizdiği sınırlar içinde, sadece Yunanlılardan oluşan bir devlet kurmayı amaçlarken Türkiye de, benimsediği Misakı Milli sınırları içinde Müslümanlardan oluşan bir devlet kurma çabası içindedir.

59 Bkz. Baskın Oran, a.g.y., s. 46-47 (Dipnot 52)
60 Gönlübol-Sar, a.g.y., s. 58
61 Gönlübol-Sar, a.g.y., s. 58

Levent Sahverdi Arşivi

TBMM Hükümeti'nin mübadele isteğinin başlıca iki nedeni vardır: Öncelikli amaç, Batı'nın müdahalesine gerekçe oluşturan azınlıklardan kurtulmaktır. İkinci neden de, Müslüman unsurların kolayca uyum sağlayabileceği düşüncesiyle, Misakı Milli sınırları içinde "ulus devlet"e giden yolu açabilmektir. Çünkü Misakı Milli sınırları, Araplar dışında, Osmanlı İmparatorluğu içinde kalan son müslüman yerleşim bölgelerini kapsamaktadır.

Her iki ülkenin de isteği olan nüfus mübadelesi, Yunanistan'ın "Megali İdea"sının gerçekleşme şansının ortadan kalkmasıyla anlaşmazlık konusu olmuştur. Yunanistan mübadelenin isteğe bağlı olmasını istemişse de Lozan Görüşmelerinde, Türkiye ve Müttefik Devletlerin zorunlu mübadele düşüncesi benimsenmiştir. Birinci Dünya Savaşı ile başlayıp, Kurtuluş Savaşı ile hızlanan Rum göçü, Yunanistan'ı da zorunlu mübadele fikrini benimseme noktasına getirmiştir.

Lozan'da imzalanan Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi ile zorunlu mübadele birçok sorunlara yol açmasına rağmen gerçekleştirilmiştir. "Etabli" ve Patrikhane konularında çıkan sorunlar iki ülke ilişkilerini zaman zaman gerginleştirmesine rağmen yapılan anlaşmalarla bu sorunlar da çözümlenmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar:

Akşin, Sina (Editör)	Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye, Cilt 4, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.
Armaoğlu, Fahir	20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.
Ateş, Toktamış	Türk Devrim Tarihi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.
Cebesoy, Ali Fuat	Siyasi Hatıralar, II. Kısım, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960.

Levent Sahverdi Arşivi

Gönlübol, Mehmet - Sar, Cem Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), A.K.D.T. Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1990.

İnal, İbnülemin M. Kemal Son Sadrazamlar, Cilt 4, Dergah Yayınları, İstanbul 1982.

Oran, Baskın Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, Müliyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1986.

Şimşir, Bilal Ege Sorunu, Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976.

Uçarol, Rifat Siyasi Tarih, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

----- Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 8, 12.

----- Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler (Çev. Seha L. Meray) A.Ü., S.B.F. Yayınları, Ankara 1973.

----- T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Cilt 1,2,3,4., İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985.

----- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi (1920-1923).

Makaleler:

Akgün, Seçil "Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** Gen. Kur. Basımevi, Ankara 1986.

Eren, A. Cevat "Türkiye'de Göç ve Göçmen Meselelerinin Başlaması", **Türk Dünyası,** Sayı

Levent Sahverdi Arşivi

1, Şubat-Mart-Nisan 1966.

Erim,Nihat — "Milletlerarası Daimi Adalet Divanı ve Türkiye", **A.Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi,** Cilt 2, Sayı 1, Ankara 1944.

Ülman, Haluk — "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler (1923-1968)" **A.Ü.S.B.F. Dergisi,** Cilt 23, No 3, Ankara 1968.

Levent Sahverdi Arşivi

HAKİMİYET-İ MİLLİYE GAZETESİ'NDE DEVLETÇİLİK: EKONOMİ POLİTİKASI VE BASIN İLİŞKİSİ

Dr. ŞENGÜL ÖZERKAN

1920 yılında Atatürk'ün isteği üzerine yayın hayatına başlayan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 1934 yılında "Ulus" adını alarak uzun süre Türk basınında önemli bir yere sahip olmuştur. Özellikle ilk yıllarında başyazılardan çoğunu Atatürk'ün dikte ettirdiği gazete, yayın politikası açısından da her dönemde yine hükümetin destekçisi olmuş, Milli Mücadele yıllarında devletin en önemli propaganda aracı olarak hizmet vermiştir [1]. Barış döneminde de, yeni Türkiye'nin yapılanmasında ve yeniliklerin tutundurulmasında bu yayın organının faal olarak kullanıldığını görmekteyiz. Biz bu yazımızda gazetenin yalnızca ekonomi alanındaki yayın politikasını inceleyeceğiz.

Türkiye'de Devletçilik

Türkiye'de devletçilik uygulamalarının resmiyet kazandığı yıl olan 1929, aynı zamanda 1939'a kadar sürecek bir dünya ekonomik krizinin başlangıç yılıyla çakışmaktadır. Bu dönem, liberal ekonomi ve politikaların cazibesini kaybettiği ve otarşik ekonomilerin değer kazandığı, birey karşısında devletin gücünün arttığı dönemdir. Bu yıllarda, her ülkede içinde bulunulan şartlar, yeni ve o ülkeye özgü, içe dönük ekonomik sistemler oluşmasını şart kılmıştır. Ekonomik kriz, sanayileşmiş ülkelerde, üretim fazlalığı ve talep azlığının yarattığı dengesizliğe de bağlı olduğundan sanayileşmiş ülkeleri daha fazla etkilemiştir.

---

1 Geniş bilgi için bak. Şengül Altınal Özerkan, "Basının Kamuoyu Oluşturma Aracı Olarak: Hakimiyet-i Milliye Gazetesi", Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi İletişim Fak. İstanbul 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir İktisat Kongresi

Bağımsızlık Savaşı'nın en kızgın dönemlerinde Atatürk, yeni Türk Devletinde uygulanacak iktisat politikasının saptanması için özel bir heyet kurdurmuştur. Başkanlığını Z. Gökalp'in yaptığı bu heyet, çalışmalarını zor şartlar altında, Ankara Garında bir vagon içinde yürütmüştür.

"Atatürk'e göre, Türkiye'yi belli bir uygarlık ve refaha ulaştırmanın başlıca yolu iktisadi kalkınmadır. Bu yüzden Atatürk, Türkiye'nin iktisadi kalkınmasının yolu ve yönünü tesbit etmek için Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'ni Erzurum ve Sivas Kongrelerine benzetmiştir" [2].

İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında Mustafa Kemal'in konuşmasından aldığımız şu parçalar, Yeni Türkiye Hükümeti'nin konuya verdiği önemi çok açık olarak belirtmektedir [3]:

"Türk Tarihi tetkik olunursa bütün itilâ ve intihabât esbâbının bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı anlaşılır."

"Zamanımız, iktisat devrinden başka bir şey değildir... Biz henüz şimdiye kadar hakiki, ilmi, müsbet mânâsıyla milli bir devir yaşayamadık".

"Bizim halkımızı menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil, bilakis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesâisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir... Bütün bu sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır ve hayatın lezzeti hakikisini tadabilmelidir ki, çalışmak için kudret ve kuvvet bulabilsin. Binaenaleyh, programdan bahsolunduğu zaman adeta denebilir ki, bütün halk için bir "say misak-i millisi"dir.

Mustafa Kemal Kongredeki konuşmasında devletçilikten hiç söz etmemiş ancak daha ileriki sayfalarda da görüleceği gibi, Yeni Türkiye'nin ekonomi programını ana hatlarıyla çizmiştir. Demiryolu politikasından, sınıf anlayışına ve kalkınma modeline kadar pek çok konu İzmir nutkunda açıklanmıştır.

---

2 Prof. Dr. İsmet Giritli, "Atatürk ve Halkçılık", Atatürk Araştırma Merkezi Der., Ayrı Basım, C: VII, Mart 1991, s: 20, ss. 186.

3 Hâkimeyet-i Milliye Gaz., 18 Kasım 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

Devletçi ekonomiden ilk kez İktisat Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) İzmir Kongresinde söz etmiş; ancak burada fazla yankı uyandırmamıştır.

İktisat Kongresi'nde liberal bir iktisat, misak olarak kabul edilmiştir [4]. Ancak bu, halkçılık ilkesinden dolayı sınıfsız bir toplum arayışını engellememiştir. Bir ticaret burjuvazisi yaratma arzusu olmakla birlikte, bundan tek bir sınıfın yararlanması değil bütün ülkenin kalkınması amaçlanmıştır.

Nitekim devletçilik politikası uzun süre özel sektörü destekleyici bir yol izlemiş, ancak istenen sonuçların alınamaması ve dünya ekonomik bunalımının da etkisiyle daha sonraki yıllarda sertleşmiştir.

Ekonomide Devletçiliğin Ağır Basması

Denizaşırı ülkelerden dülşük maliyetli buğday, Avrupa'ya akmaya başlayınca, Fransa ve Almanya gibi ülkeler, tarım üreticilerini korumak için gümrüklerini iyice yükselterek korumacı önlemler almışlardır. Kapitülasyonların ağır şartları altında olan Türkiye ise gümrük duvarlarını kapayamadığı için yerli üreticisini korumak için bu çareye başvuramamıştır. Lozan Andlaşması'na bağlı Ticaret Sözleşmesi, beş yıl süreyle Türkiye'nin buğdayı ve unu bile ithal ettiği yıllardır. Tarım sektörünün korunamaması yanında dokuma tezgahları da dış alımlardan etkilenmiştir. Osmanlı döneminden başlayarak dokuma ürünlerinin ithal edilmesi, eski Türk pamuk ve ipek üretimine büyük zarar vermiştir.

Yıllar süren savaşlardan yorgun çıkan Türkiye'nin sınırlı ekonomik kaynaklarla bir savaş ekonomisinin gereklerini sürdürebilmesi için de devletin kontrol ve müdahelelerini arttırmak zorunlu olmuştur [5].

Savaştan yeni çıkmış olan ülkede, endüstrinin gelişme zorlukları ve dünya ekonomik bunalımıyla birlikte, yabancı yatırımların azalması da bunlara eklenince, himayecilik yolu tutulmuştur. Bu politika daha sonra açık bir devletçiliğe dönüşmüştür.

---

4 Taner Timur, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, "Atatürk ve Pozitivizm, c: I, ss. 94.

5 Korkut Boratv, "Türkiye'de Devletçilik", Türkiye Tarihi, Kol. Es., c: IV, Cem Yay., İstanbul 1990, s. 415.

Levent Sahverdi Arşivi

Hâkimiyet-i Milliye'de Devletçilik

HM(*) Gazetesinde yaptığımız incelemede, ekonomi konusuna çok önem verildiğini sayfaların ve başyazıların önemli bir kısmının bu konuya ayrıldığını görmekteyiz. Devletçilikle ilgili ilk resmi açıklamanın İsmet Paşa'nın Sivas nutku olduğu söylenmekle birlikte, HM'de bu tartışmanın yıllar öncesinde başladığını görmekteyiz. Hükümetin yarı resmi yayın organı olan bu gazetedeki açıklamalar da resmi sayılmak durumunda olduğundan, konuyla ilgili bazı görüşleri sunuyoruz:

> *"Devlet, tabiatiyle devletçidir. Devletçilik devlet mefhumunun içinde mündemiçtir. Fakat asıl mesele devletin bu müdahele salahiyetinin hududunu tayin etmektir"* [6].

İktisat Sayfası bölümünde Vedat Nedim, Hindistan ve Çini örnek vererek "milli kurtuluş" ve "milli sanayi" hareketlerinin birbirinin sebebi ve sonucu olduğunu belirterek, "milli iktisat siyaseti"ni "milli kurtuluş hareketinin zaruri bir neticesi" olarak nitelendirmiştir [7].

HM'nin (*) başyazarlarından Zeki Mesut, devletin ekonomi alanındaki bütün yetkileri elinde toplamasının ya da yalnızca düzenleyici ve sosyal devlet teorisindeki "bekçi devlet"i hatırlatan bir modelin mi seçilmesi konusunda bir tartışmaya cevap olarak: Müdaheleciliğin "zaruri" olduğuna karar vermiştir. "Yalnız en mühim nokta bu müdahelenin derecesini tesbit etmektir... Beşeriyetin bu sahadaki tecrübeleri de hususi teşekkül ve teşebbüslere umumi menfaatin hüsnü cereyanıyle kabili telif serbestiler verilmesinin daha faydalı olduğunu göstermektedir. Çünkü, nihayet devlet, fertlerden müteşekkildir..." [8] diyerek devletçiliğin sınırı çizilmiştir.

Y. Kadri (Karaosmanoğlu) bir yazısında, "Devletin ancak, ekonomik gelişmeye engel olan unsurları kaldırması, gerektiğinde teşvik edici olmasını ve uygulama sırasında doğan ihtiyaçlara göre kanunlar çıkarması

---

* Hâkimiyet-i Milliye'nin kısaltılmışı (Yazının bundan sonraki kısmında kullanılmıştır).

6 Ağaoğlu Ahmet, "Devlet ve Fert", HM, 30.5.1926.

7 HM, 29.9.1929.

8 Zeki Mesut "İki Sistem", HM, 14.5.1930.

Levent Sahverdi Arşivi

gerektiğini yazmıştır [9].

"Herşeyi hükümetten, devletin bütçesinden beklemek gayr-i tabiidir [10]".

HM'de başyazılarda her zaman belirtildiği gibi, "devletçilik esas olarlak, ferdin yapamadığını yapmağa devletin girişmesi olarak tanımlanmaktadır. Burada iktisat dışında iç ve dış siyasette de devlet korumacılığından söz edilerek kapsam genişletilmiştir [11].

Yukarıdaki parçalardan anladığımıza göre, dönemin ekonomi politikası, o anın şartlarına göre biçim kazanan, doktrinsel olmaktan çok ülkenin ekonomik sıkıntı çeken bölge ve nüfusları lehine denge sağlamayı amaçlayan sosyal adaletçi, pragmatik bir korumacılık anlayışıdır. Sovyet Rusya ile ilişkilerin en iyi olduğu önemde dahi sosyalizm: Sovyet Rusya için uygun olan bir yönetim biçimi olarak övülmüş ve emperyalizme, özellikle de o dönemde İngiltere'nin sömürgeci ekonomi anlayışına karşı bir kale olarak görülmüştür. Bu dönemde, HM'de, sosyalizme en hoşgörülü bakan başyazıda dahi, bu yönetim biçiminin Türkiye'de uygulanması konusunda: "Her ilaç her bünyede aynı tesiri yapmaz" [12] gibi olumsuz ifadelere rastlamaktayız.

HM'de Türkiye'de uygulanan ekonomi politikalarının hiçbir ülkeyi örnek almayacağı, özellikle de demokrasiyle yönetilmeyen ülkelerin politikalarına değer verilmeyeceği [13], Türkiye'deki devletçiliğin sosyalist teorilerden alınarak uygulanan bir sistem olmadığı, Türkiye'ye özgü olduğu sık sık vurgulanmıştır.

Ş. Süreyya Aydemir'e göre: İktisadi bunalım bütün halkları kurtuluş mücadelesine sevketmiştir, Türk İnkılabı da bu genel hareketin bir cüzüdür. Bu fikre katılmayan Ağaoğlu Ahmet ise bu görüşü pek dar ve sınırlı bulmuştur. Ağaoğlu'na göre, ekonomi, Türk İnkılabının yalnızca bir cephesidir. Yenileşme döneminde dünya ile ilişkisi kesik olan Türkiye'nin

9 Y.Kadri "Acı Bir Hakikat" 25. 3. 1930

10 Mahmud, "Bir Lüzum", HM, 26 Ekim 1926.

11 "CHF'nin Prensipleri", HM, 18 Ekim 1932.

12 "Cereyanlar", HM, 9.10.1920.

13 Falih Rıfkı, "Amerikan Tecrübesi", HM, 8.3.1934.

Levent Sahverdi Arşivi

saltanat, hilafet, Cumhuriyetin kuruluşu, din, aile ve hukuk alanındaki değişimlerinin yalnızca iktisadi sebeplerle açıklanamayacağını savunmuştur.

Türkiye'deki değişim, temelinde ekonomik yapı değişikliği amacı taşımayan ve tek başına hiçbir sosyal sınıfın temsil etmediği bir harekettir. Türkiye'nin siyasi ve ideolojik yapı değişiminde ekonominin belki de tek işlevi, siyasal bağımsızlığın sağlanabilmesi için şart oluşunda yatmaktadır.

Halk Fırkası Programında, iktisadi faaliyetlerde devlete verilen görev ve yetkiler şunlardır [14]:

* (Ferdi girişimler için) Normal çalışan ve tekniğe dayanan sermaye sahipleri himaye olunacaktır.

* Fırka, büyük ticaret, fabika, büyük arazi ve çiftlik sahiplerinin faaliyetlerine önem verir.

Gerek fert ve gerek devlet teşebbüsleri için konan şartlar da şunlardır:

* Sınıf kavgalarına ve tezatlarına meydan bırakılmamak için sosyal düzen ve dayanışmayı sağlayacak ve birbirini bozmayacak şekilde menfaatlerde uyum sağlamak.

* Küçük büyük sanayinin himayesinde hammadde üreticilerinin menfaatlerini gözönünde bulundurmak.

* Dış ticaretin korunmasında ürünlerin tanıtımlarıyla yakından ilgilenmek.

* İthalat ve ihracat işlerinde ödeme dengesini sağlamak.

* Mesai ile sermayeyi denkleştirmek.

Devlet teşebbüsleri için ise şunlar planlanmıştır:

* Ferdi mesai ve faaliyet esas tutulmakla beraber mümkün olan en kısa zamanda ülkeyi refaha kavuşturmak için özellikle ekonomi alanında

14. "Tesbit", HM, 15.12.1932.

Levent Sahverdi Arşivi

fiilen ilgilenmek.

* Program ne ferdi ne de liberalizmi tanıyan komünist fırka programı değildir. Devlet, milleti az zamanda refaha götürecek bütün teşebbüslere doğrudan girdiği gibi ne kadar iktisadi girişim varsa hepsini yukarıdaki esaslara uygunlaştırmak için sürekli olarak bir düzenleyici ve denetleyici konumunda bulunur.

HM'de, genişleyen ticaret çapına göre, para dengelerinin korunması, gümrük tarifelerinin düzenlenmesi, ürünlerin uzak ülkelere satılabilmesi için devletin düzenleyici rolünden söz edilmektedir. Burada devlet, ticaret işlerini tamamiyle üzerine almamakla beraber, ticarette yol gösterici olarak "devlet" ön plandadır [15].

Vergi Politikası

Cumhuriyetin bu ilk yıllarında halkın belki de en büyük şikayeti vergiler konusundaydı. Bu konuda İstanbul Basını da hükümet aleyhine çok sert propaganda yapmaktaydı. Falih Rıfkı bir yazısında, İstanbul basınının vergiler aleyhindeki yayınının bölücülük yarattığından söz ettikten sonra, şöyle yazmıştır [16]:

> *"...Muzaffer olmuş ordusunu bile yeni baştan yapmağa ihtiyaç hissedecek kadar bütün müessesâtı alt üst olmuş, Edirne'den Ardahan'a kadar bütün vatanı karış karış mesken imar etmek mecburiyetinde bulunan ihya ve tamir edilmeyecek hiçbir köşesi olmayan bedbaht bir memleketin hükümetine, şikayet ettiğiniz yeni vergilerle beraber verdiğiniz paranın miktarı nedir? Medeni alemde büyük bir ticaret müessesesinin bütçesi kadar bir şey..."*

1925 yılında çok önemli bir adım olarak aşar vergisi kaldırılmıştı ancak daha sonra başka vergiler konmuştur. Örneğin 1 Aralık 1931 tarihinden itibaren "İktisadi Buhran Vergisi Kanunu" uygulanmaya başlamıştır.

Çalışma hayatı, mesleki konular ve genel olarak ekonominin gelişmesindeki aksaklıklar ve bozukluklar, devlet teşkilatındaki bozukluklar ve insanlarda işlerine karşı olan sevgisizliğe bağlanmıştır [17]. HM'de, mesle-

15 "Ticaret İktisadiyatında Devlet", Mehmet Vehbi, HM, 28 Ağustos 1932.

16 "Unutulan Bir Nokta", HM, 18.6.1926.

17 "İnzibat", Falih Rıfkı, HM, 21.9.1926.

Levent Sahverdi Arşivi

ki yabancılaşmanın, büyük bir tehlike olarak görüldüğü gözlenmektedir. Bu dönemde hükümet politikası bu konuya özel önem vermiştir. Birlik ve beraberlik, vatanseverlik duyguları daima ön plana çıkartılıp kişisel çıkarlar ve bunlara bağlı düzensizlik ve yolsulukların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

HM'de, vergilerin kamuoyu tarafından yüksek bulunması üzerine tepkileri azaltmak için sık sık vergi toplama işleminin zorunluluğu hakkında bilgi verilmiştir. Burada da sürekli olarak devlet ve millet bütçesi özdeşleştirilmiş, artık halktan alınan herşeyin halka geri döneceği teması işlenmiştir. Örneğin, Zeki Mesut bir yazısında şöyle demiştir. "...Bugünkü hazne, sultanlık hükümetinin haznesi değildir. İnkılabı yapan ve her türlü manialara karşı yükselmek isteyen bir milletin haznesidir."

Tasarruf Politikası

Bu yıllar kemer sıkma politikasının uygulandığı yıllardır. Ticari dengenin sağlanması için ithalat ve ihracat arasındaki farkın kapatılması ve üretimin arttırılması kararı alınmıştır.

HM'de devamlı olarak halkı yerli malı kullanılmaya ve tasarrufa teşvik edici yazılar yayınlanmıştır. 1929 yılında, "Milli Tasarruf ve İktisat Cemiyeti" kurulmuştur. Bu kuruluşun amaçları, Hakimiyet-i Milliye'de şu şekilde yayınlanmıştır [18].

a- Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaamağa ve tasarrufa alıştırmak,

b- Yerli mallarımızı tanıtmak, sevdirmek, kullandırmak,

c- Yerli malarımızın miktarını yükseltmeye, metanet (dayanıklılık) ve zerafet itibariyle hariçteki mümasil (benzeri) mallar derecesine getirmeğe ve fiatlarını ucuzlatmaya çalışmak,

d- Yerli malların sürümünü artırmak.

Cemiyet, bu amaçlara ulaşabilmek için üyeler bulacak, konferanslar vercek, yerli malların üretim ve tüketimini teşvik edecek, sergiler ve bü-

18 "Sözden İse", Mahmut, HM, 22.12.29.

Levent Sahverdi Arşivi

yük satış mağazalarının açılması için talep yaratacaktır.

Örneğin, Milli İktilsat Cemiyeti'nin tasarruf anonsu [19]:

"Vatandaş! Bugünü değil yarını düşün. Onun için ayağını yorganına göre uzat! Hesaplı yaşa! Az da olsa para biriktir!"

Bu bildiri o dönemde, caddelerde, kalabalık yerlerde afiş olarak da sergilenmiştir.

Tasarrufa teşvik konusunda kamuoyu yaratmak için önce eğitim düzeyi yüksek kesimden başlanmıştır. Hukuk Fakültelsi'nde bir toplantı yapılmış ve üniversiteli gençlerden yerli malı kullanacaklarına dair söz alınmıştır [20].

Kültür politikasının Batıya doğru yönelmesi, halkta Osmanlı döneminden başlayarak Batı ürünlerine olan eğilimi artırmıştır. Bunun tasarruf ve yerli malı eğilimine zararı dokunmaması için de gazetede sık sık uyarılara rastlıyoruz. Örneğin, "Batılılaşmak müsrif olmak değildir!" [21].

Tasarruf ve yerli malı kullanımını teşvik için o dönemde radyo konferansları verildiği de anlaşılmaktadır. HM'de, Ziraat Vekili Muhlis Beyin 16.12.1933 tarihinde bir konferans verdiğini ve iki gün sonra aynı konuda bir konferans daha düzenleneceğini öğreniyoruz [22].

Bu dönemde tasarrufu teşvik için banka ve kumbara reklamlarının gazetede büyük yer kapladığı da görülmektedir [23].

Ağaoğlu Ahmet, 5 Haziran 1926 tarili bir yazısında, bütün temellerin değiştiği, bir memleketin yeni baştan kurulduğu bu dönemde, halkın servetini ve çalışma gücünü çok iyi kullanması gerektiğinden söz etmektedir. Ağaoğlu, Batı'yı örnek alırken ciddiyet ve nefse hakimiyetin elden bırakılmaması gerektiğini hatırlatarak, Batı'da halkın kişisel tasarrufuyla

19 HM, 25.9.1930.

20 "Hukuk Fakültesi'nde Gençliğin İctimaı", HM, 20.12.1926.

21 "Fena Bir Yol", Ağaoğlu Ahmed, HM, 5.6.1926.

22 HM, 18.12.1933.

23 Örn. bak. HM, 1933 Aralık ayı, reklam sayfaları.

Levent Sahverdi Arşivi

oluşan servetten söz ederek tasarruf politikasını pekiştirmeye çalışmıştır [24].

1926 yılına kadar açık veren bütçe, tasarruf politikasının da etkisiyle dengelenebilmiştir [25]. Bu oran her yıl biraz daha dengelenmiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde milliyetçilik ilkesini bir bütün olarak hemen her alanda görmekteyiz. İktisata da milliyetçi bir politika izlenmiştir. Avrupa'nın sanayi gelişimiyle Türkiye'deki el tezgahları tamamen kapanmaya yüz tutmuştur. Avrupa'nın tekniği alınmamış yalnızca taklit edilmeye çalışılmıştır. Gümrük kapılarının açık olması yerli üretimin, ithal edilen mallarla rekabetini zorlaştırmıştır. Falih Rıfkı, bu durumu şöyle anlatmıştır: "Avrupa Galata'dan Beyoğlu'na kadar muazzam bir çarşı kurdu; gümrüğü boğazından yakaladı. Ya yapamaz ya da yaptığımızı beğenmez olduk" [26]

Türkiye'deki tezgahların yeniden çalıştırılması için yerli malı alınması zorunluluğu hakında aydınlatıcı yazılar yoğun olarak çıkmıştır. Böylece halkı yerli malı almaya teşvik unsuru olarak, bu davranışın sebebi ve yararı konusunda halkın bilgilendirilmesi sağlanmıştır.

Ekonomik sorunların çözülebilmesi, üretimin artırılıp ithalatın azaltılabilmesi için "radikal çarelerin aranması ve bunların şiddetle takip edilmesi", o günkü duruma göre, yan önlemlerle sorunların üstesinden gelinemeyeceği savunulmuştur [27]. Bu konuda da bütün vatandaşların yardımı istenmiştir.

1930 yılı hükümet harcamalarında da önemli ölçüde kısıntı yapıldığı yıldır. Bu yıl içinde bakanlıkların bütçelerinde bir buçuk milyon TL. kısıntı yapılmıştır. Milletvekili maaşları üçyüz elli liraya düşürülmüş ve benzeri bazı kısıntılarla birlikte toplam kırk milyon liralık tasarruf edilmiştir.

---

24 "Fena Bir Yol", HM.

25 (Meclisin Açılış Nutku'ndan), HM, 1.11.1926.

26 "Türk Malı", HM, 25.12.1929.

27 HM, 12.12.1929.

Levent Şahverdi Arşivi

Başvekil İsmet Paşa, "tasarruf" dendiği zaman bunun çok az para harcayarak çok biriktirilmesi anlamında değil daha geniş olarak tasarlanmış, sağlık gibi, akıl gibi bütün manevi varlığı da kapsayan her türlü varlığın zamanında ve yerinde kullanılması olarak tanımlamıştır [28].

Bağımsızlığını elde etmiş ve gelişmekte yolunda olan ülkelerde, ihtiyaç duyulan teknoloji ithal edildiği taktirde dışa bağımlılıktan tam olarak kurtulmak mümkün olamayacaktır. HM'de bu konuya şöyle dikkat çekilmiştir:

"Japonlar Garplılaşacakları zaman İngiltere'den dokuma malzemesi getirdiler, biz hazır esvap getirdik [29]*."*

Ziraat Vekilinin radyodan verdiği bir konferansta, tasarruf halkın para biriktirmesi değil; biriken paranın bankalar, şirketler ve kooperatiflere aktarılarak işletilmesi olarak tanımlanmıştır [30]. Maarif Vekili de, yine bir radyo konferansında [31] yatırım yapılabilecek yerleri saydıktan sonra, herkesin üyesi olduğu en büyük kooperatifin, yeni devlet olduğunu söyleyerek, halka Ergani Demiryolu'na yatırım yapmalarını tavsiye etmiştir.

Başvekil İsmet Paşa da, bundan yaklaşık bir yıl önce Ergani Demiryolundan söz ederek, iç borçlanmanın ulusal kalkınmadaki önemine değinmiştir [32]:

"Dahili istikraz (borçlanma) sistemi milli kalkınmanın en emin vasıtasıdır. Bu siyaset vatandaşın devlete itimadına, milli paranın kıymetine güvenmesine, memleketin imarı ve inkişafını (gelişme) bir borç bilmesine ve bütün bu yollarda kendi şahsının ve ailesinin menfaatini emniyette bilmesine bağlıdır."

İç borçlanma konusunun bile vatanseverliği ve ortak amaç ve doğrultuda kaynaşmayı arttıracak bir faktör olarak kullanılması ilgi çekmektedir.

---

28 "Tasarrufun Manası", HM, 19.12.1932.

29 HM, 30.7.1930.

30 HM, 16.12.1933.

31 "Maarif Vekilinin Radyoda Konferansı", HM, 15.12.1933.

32 "Memleketi İmar Edecek Sermaye", HM, 19.12.1932.

Levent Sahverdi Arşivi

Yeni bir anlayış ve davranış şeklinin yerleştirilmesi için pek çok propaganda yöntemi kullanılmıştır. HM'de bütçelerinde tasarruf yapabilmeleri için hedef kitle olarak ev kadınlarına da seslenilmiştir [33].

Bu dönem ekonomik buhran yüzünden pek çok ülkede halkın yerli malı almaya teşvik edildiği ve gümrük duvarlarının kapandığı dönemdir. İngiltere'de "Buy British" sloganı yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Falih Rıfkı, bunun yalnız vatanseverlikten kaynaklanmadığını, Avrupa'nın Doğu'dan mal almak istememesinin de bunda etkisi olduğunu savunmuştur. Avrupa'da tarım ülkeleri ve sanayileşmiş ülkeler birbirlerine mal alıp satmakta sakınca görmemişlerdir [34].

4 Ocak 1930 tarihli HM'de, dışarıya yılda onbeş milyon TL. tutarında pamuk satıldığı, ancak işlenmiş olarak altmışbeş milyon liralık pamuklu eşyanın ithal edildiğini bildirilmiştir [35].

HM Gazetesinde, ülkede yaşanan ekonomik sıkıntıların derecesi halktan saklanmamıştır. Yakup Kadri, halkın gözünden kaçan bazı kötü durumların bile özellikle duyurulduğunu belirtmiştir [36]. Alınacak önlemlere halkın bizzat katılabilmesi ve motivasyon yaratması açısından ekonominin durumu hakkında günü gününe bilgi verilmiştir.

Dış pazarlara satılamayan ve ihtiyaç fazlası üretimi olan üzüm incir ve fındığın tüketilmesi için iç talep oluşturulmaya çalışılmıştır. Evde çay, kahve, şeker ikramı yerine bunların tüketilmesi öğütlenmiştir [37]. Bu tüketimi yaygınlaştırmak için hazırlanan resimli ilanlar gazetelerde yayınlandığı gibi, aynı duyuru sokak afişleriyle de yapılmıştır.

HM'de, bu kararın doğruluğu pekiştirilmeye çalışılırken "dışarıdan borç almayalım" sloganı tekrarlanmıştır. Gazete sık aralıklarla tasarruf fikrini işlemeye devam etmiş ve tasarruf politikasını başarıyla uygulayan -Japonya gibi- ülkelerden, örnekler vererek uygulanan politikanın, çoğunluğun uyguladığı bir tutum biçimi olduğu anlatılmaya çalışılarak halkın bu yeni davranışı daha kolay kabullenmesine çalışılmıştır.

33 Zeki Mesut, "Aile Ekonomisi", HM, 29.12.1929.

34 Falih Rıfkı, HM, 20 Eylül 1932.

35 Mahmut, "Bir Hesap", HM, 4.1.1930.

36 "Başka Amiller", HM, 1.3.1930.

37 Falih Rıfkı, HM, 25.10.1932.

Levent Sahverdi Arşivi

Hükümet yerli malı tüketimini özendirmek için kamuoyu yaratmaya çalışırken resmi önlemler de alınmıştır. 17 Kasım 1931 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de ithal mallarla ilgili kota haberi yer almıştır. Fabrikaların kullandığı hammaddeler hariç pek çok ürüne kısıtlama getirileceği belirtilmiştir [38]. 18 Kasımdan itibaren de gazetede ithali yasaklanan maddelerin listeleri yayınlanmaya başlamıştır. Bu önleme başvurulmadan yaklaşık iki yıl önce, Hâkimiyet-i Milliye'de bu tür bir önlemin zorunluluğundan söz eden yazılar çıkmaya başlamıştır [39].

Bu dönemde, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin çeşitli şehirlerdeki şubeleri, yerli mallardan yapılan eşyalara özel indirimler yapılması için çalışmalar yapmışlar ve indirime tabi olan mal ve hizmetlerin de listeleri HM'den devamlı ilan edilmiştir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, bütün Türkiye'de propaganda tekniklerini kullanarak çalışmıştır. CHF'nin iktisat politikasının bütün halka yayılmasına yardım etmiştir. Bu hareket başarılı olmuş ve bankalardaki tasarruf hesapları kırk milyon TL'ye ulaşmıştır.

Falih Rıfkı, Çankaya adlı eserinde, o dönemde Meslis'te "Üç beyaz" parolasının yaygın olduğunu, bunun da, ekmeği kendi unumuzdan, şekeri kendi pancarımızdan, bezi kendi pamuğumuzdan yapmak anlamına geldiğini anlatmaktadır [40]. O dönemde bunun bile bir hayal olduğu düşünülürse "yerli malı" politikasının önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin ithalat ve ihracat dengesizliği problemi yalnızca genel ekonomik krizden kaynaklanmıyordu. Un, şeker ithalatı Osmanlı döneminde başlamıştı. Daha önce de belirttiğimiz gibi Türkiye bu krizden dolaylı olarak etkileniyordu. Bu da Türkiye'nin sanayileşme sürecini kaçırmış olmasından kaynaklanıyordu. O dönemde, gündelik işçi olan 5.350.000 kişiden 4.370.000'i tarım alanında faaliyet göstermekteydi. Bütün ülkede tarım makinesi sayısı ise yalnızca 15.711 idi [41]. Türkiye'nin ekonomik bunalımdan asıl etkilenmesi sanayileşmiş ülkelerin dış alımlarını azaltmasıyla ihracat pazarının küçülmesinden kaynaklanmıştır.

---

38 Aynı, "Esaslı Bir Tedbir", HM, 17.17.11.1931.

39 Örn. Bak. HM, Mahmut, 4.12.1929.

40 Falih Rıfkı Atay, Çankaya, II. cilt. Dünya yay., İstanbul 1958, s. 453.

41 Devlet İstatistik Enstitüsü Raporu.

Levent Sahverdi Arşivi

Silahlı mücadaleden zaferle çıkan Türkiye'nin ekonomik koşullar karşısında yenik düşmesini bekleyen Batı'nın, mali konularda Türkiye'nin isteklerine uyar görünmesi, HM'de, Türk ekonomisinin Sovyetler'e değil Batı'ya bağımlı olmasının istendiği şeklinde yorumlanmıştır [42].

Hâkimiyet-i Milliye ve Liberalizm

HM'de genel bir eğilim olarak Liberalizme karşı bir politika izlenmiştir. HM'de, liberalizm ile demokrasinin de bağdaştırılamadığını görmekteyiz. Liberalizm, bu dönemde, düzensizliğe, başıboşluğa varan bir sistem olarak değerlendirilmiştir. Liberalizmde hukukun üstünlüğünden söz edilmese HM'de, liberalizmin anarşizmle eş tutulduğu bile iddia edilebilirdi. Aşağıdaki yazıda liberalizmden şöyle söz edilmiştir [43]:

"... Burada fert her nevi camia bağlarından, aile ve taallukâtın (akrabalar) efkâr-ı umumiyenin (kamuoyu) ve devletin vesayetinde kendini kurtarmaya bakar, yalnız nefsini, şahsi menfaat ve saadetini düşünür... Demokraside fertler, liberalizmde olduğu gibi devlete karşı lakayt değildirler. Devletin işlerini kendi işleri gibi hissederler... Demokraside vatandaşların arasında ayrılık gayrılık yoktur. Hepsinin maksadı, gayesi birdir. Bu maksat ve gaye milletin müşterek iradesini oluşturur... İkisinin ortak noktası, "devlet hayatında yalnız hukukun hakim olması talebinde liberaller demokratlarla birleşirler. Bunların haricinde her iki istikamet tezata kadar varabilir.

Türkiye'de devletçiliğin Batı'dan farklı olması HM'de, bizde sınıf kavgası, sermaye ve iş çekişmeleri olmamasına bağlanmıştır. Onların devletçiliği tek sınıfa bizimki ise geniş anlamda bütün vatandaşlara dayanmaktadır [44]. Devlet, fertlerin zararına olabilecek bazı gelişmeleri kontrol edebilmelidir.

HM'ye göre, bir toplumda bağımsızlık mücadelesinin yapılabilmesi için sosyal sınıflar arası mücadelenin olmaması gereklildir. Devleti zayıf düşüreceğine inanılan bu kavgaların önüne geçilmesi ve sınıflar arasında "milli nizam ve ahenk" kurulabilmesi için devletin sınıflaşmaktan kurtu-

42 "Sovyet Dostluğu", HM, 25.7.1929.

43 Hasan Cemil, "Siyasi Fırkalar", HM, 3.9.1930.

44 Z. Mesut, "Bizim Devletçiliğimiz", 8.7.1932.

Levent Sahverdi Arşivi

larak "millileşmesi"nin şart olduğu belirtilmiştir.

Devletçiliğin Sonuçları

Dünya ekonomilerinde yaşanan krizin yanısıra Türkiye'de o döneme kadar uygulanan ekonomi politikasından istenen sonuçların alınamaması, öte yandan da Serbest Fırkanın liberalizm alternatifini ortaya atması, Halk Fırkasının izlediği ekonomi politikasının daha keskin bir devletçiliğe yönelmesine sebep olmuştur. Ekonomideki başarılı sonuçlar da bu dönemden itibaren alınmaya başlanmıştır.

Türkiye'nin yaşadığı değişim döneminin daha kolay oturabilmesi için, ülke yararını düşünen, fedakar, çalışkan ve iyi ahlaklı özellikler taşıyan sınıfsız bir kitle toplumu, o dönem yönetiminin ideallerinden olmuştur. Ancak Türkiye'nin sınıfsız bir toplum olduğu tezi de gerçeğe fazla uygun değildir. İsmet Giritli'nin de belirttiği gibi o dönemde, Türkiye'de sınıflar, derebeylik ilişkileri, ağalık şeyhlik, aile ayrıcalıkları vardı. Devletçilik ilkesi de bunları gidermek için, önce parti programına sonra da Anayasa'ya girmiştir [45]. Ancak sanayileşmiş ülkelerde görülen işçi sınıfı, burjuva sınıfı, sermaye sahipleri gibi sınıflar baz alınırsa bu perspektifte, sınıfsız olduğumuz kabul edilebilir.

1939 yılında, dünyadaki ekonomik durumu incelediğimizde, Türkiye'nin Sovyet Rusya ve Japonya'dan sonra, sanayideki üretim artışında dünyanın 3. ülkesi olduğu görülmektedir [46]. Kaldı ki Yeni Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan borçlu ve dışa bağımlı bir bütçe devraldığı, ülkenin, çağına göre ilkel kalan yöntemlerle çalışan bir tarım ülkesi olduğu, ulaşımdan fabrikalara kadar her türlü yatırımın yeni hükümetin bütçesinden yapıldığını ve o dönemde bütün dünyada yaşanan ekonomik krizin boyutlarının büyük olması nedeniyle bütün ithalat ve ihracat dengelerinin alt üst olduğu düşünülürse bu sonuçların başarılı sayılması gerektiği bir gerçektir. "Özellikle dış alımların azaltılmasıyla dış ticaret açığı ortadan kalkmıştır. Dış ticaret açığı 1923-28 yılları arasında her yıl açık verirken, 1930'lardan sonra esas olarak ithalattaki düşme sayesinde devamlı fazla vermiş ve bu devletçi uygulamaların egemen olduğu

45 İsmet Giritli, Atatürk Araştırma Merkezi Der. Ayrı Basım, c. VII, Mart 1991, s. 188.

46 Suna Kili, Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli, 4. Baskı, İş Bank. Yay., Ankara, s. 123.

Levent Sahverdi Arşivi

yıllarda en yüksek yıllık ortalamalara ulaşmıştır" [47]. Bu sonuca, hükümetin kitle iletişim araçlarını kullanarak açtığı, son derece başarılı yerli malı kampanyaları sonucunda ulaşılmıştır.

Écho de Paris Gazetesi, Türkiye'de ithalatın azalmasından övgüyle söz ettikten sonra şöyle yazmıştır: "Garp Avrupası artık hayale kapılmasın... Kendisine uzun zamanlar yarı müstemleke (sömürge) vazifesini görmüş olan Türkiye'yi tamamen kaybetmiştir.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti, içinde bulunduğu zor şartlara rağmen, Osmanlı döneminden kalan borçlarını da ödemiştir. Mahmut Bey 3.12.1928 tarili HM'de bu konudan şöyle söz etmiştir: "Saltanatın, israf, sefahât ve saraylarına verilen parayı biz ödeyeceğiz..." Osmanlı döneminde düşülen hatalara düşmemek ve dış borçlarla siyasi tavizler vermek zorunda kalmak endişesi, yabancı ülkelerden kredi almak konusunda hükümette bir kararsızlık yaratmıştır. Bu yüzden bir dönem merkantilist politika uygulanmıştır.

Hükümetin bu politikası özellikle dış ülkeler tarafından eleştirilmiştir. Ancak Lozan görüşmeleri sonunda Lord Curson'un, İsmet Paşa'ya, Türkiye'nin zaferine fazla sevinemeyeceği ve önünde sonunda kredi talebi için Batı'ya yine muhtaç olunacağı yolundaki sözleri ve kredi verecek olan ülkelerin siyasal ayrıcalık talepleri de, ekonomik kriz yanında zorunlu olarak devletçi politikaları şart kılmıştır.

Osmanlı dönemindeki toprak düzeni, artık değerin olmayışı, ülkede sermaye sahipleri sınıfı ve buna bağlı olarak, işçi sınıfı olmayışı, ülkeyi bağlayacak kara ve demiryolu yokluğu, yabancı ülke ve şirketlerin ayrıcalıkları sözkonusu olduğu sürece devlet korumacılığı olmadan özel girişimciliğin gelişmesi hiç mümkün olmayabilirdi.

Türkiye'de devletçilik uygulamalarından en çok yararlanan kesim - ilginçtir ki- özel sektör olmuştur. Bu da Türk devletçiliğinin kendine özgülüğü konusunda fikir vermektedir. O dönemin devletçiliği, yalnızca iktisat alanında düşünülmemelidir. İçinde bulunulan şartlar, eğitim başta olmak üzere pek çok alanda merkeziyetçi politikaları zorunlu kılmıştır.

47 Boratav, a.g.e., s. 417.

Levent Sahverdi Arşivi

Dönemin koşullarına göre bazen daha liberal bazen daha devletçi olunmuş ancak devletçiliğin etkisi az ya da çok her dönemde hissedilmiştir.

HM Gazetesi'nde Z. Mesut'un bir yazısında "eski imparatorlukların yönetim politikası" [48] na benzetilen bu anlayışın geçici olduğu ve mecbur kalındığı için sürdürüldüğü yazılmıştır. Günümüzde devletçilikle ve o dönemle ilgili diğer tartışmaların sürdüğü, bazı eksikliklerin kaynağı olarak bu günlerdeki politikalara yüklenildiği hatırlanacak olursa, Zeki Mesut'un yazısından yaptığımız bu hatırlatma, son derece anlamlı bir cevap olacaktır.

48 Zeki Mesut, "Maarif Siyaseti", HM, 27 Ekim 1920.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Sahverdi Arşivi

İTİLAF DEVLETLERİ SON BİRLİKLERİNİN 2 EKİM 1923 TARİHİNDE TÜRK BAYRAĞINI SELÂMLAYARAK İSTANBUL'DAN AYRILIŞLARI

Uzman Yrd. HÜSEYİN TOSUN

GİRİŞ

Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı son bulunca dünyada mağlûp ve galip devletler olmak üzere iki ayrı devletlerin oluşturduğu iki yeni grup oluşmuştu. Daha sonra galip devletlerin üstünlüğünde ve yeni toprak düzenlemeleri şeklinde yeni bir dünya dengesi için barış antlaşmaları yapılmıştı. Bu barış antlaşmalarının temelleri Birleşik Amerika Cumhurbaşkanı Woodrow Wilson'un barışın temel ilkeleri şeklinde yayınladığı 14 notaya dayanıyordu.

Bu barış antlaşmalarından bir tanesi de Birinci Dünya Savaşı'nda yer alan ve bu savaşta en son yenilgiye uğratılan Osmanlı İmparatorluğu ile yapılmıştı. Mondros Ateşkes Antlaşması adını alan bu barışı Osmanlı İmparatorluğu temsilcilerinin imzalamasında 8 Ocak 1918 tarihli Wilson İlkelerinin Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili 12 nci maddesinin de tesiri olmuştur [1]. Daha sonraları Galip Devletler bu ilkelere pek aldırmayarak ve çeşitli bahaneler ileri sürerek Türk ülkesini yer yer işgallere başlamışlardı. Bu işgallerden bir tanesi de İstanbul ve bölgesini kapsıyordu. Nihayet Anadolu'daki işgallerin bir devamı olarak 13 Kasım 1918 tarihinde İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan gemilerinin oluşturduğu bir filo Boğaziçi'ne gelerek İstanbul'a tam 35 bin kadar kuvvet çıkardı. İstanbul'un işgali böylece başlamış oldu.

1- Enver Ziya Karal, **Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olayları ve Yeni Türkiye,** İstanbul 1969, s. 21.

Levent Sahverdi Arşivi

Bundan sonra Anadolu'nun artık elden gitmek üzere olduğunu anlayan Atatürk, Anadolu'ya geçerek yeni bir toplum, yeni bir devlet kurmak için örgütsel faaliyetlere başladı. Zaten bağımsızlığa alışkın olan Türk toplumu bu işgalleri pek içine sindiremiyordu. Atatürk'ün önderliğinde kısa sürede direniş örgütleri birleştirilerek düzenli ordu kuruldu. Ve Anadolu'yu düşmandan temizleme hareketi başladı. Kısa sürede birçok cephede başarılar sağlandı. Nihayet 30 Ağustos Zaferi'yle de Türk'ün İstiklâl Zaferi fiili olarak son buldu. Anadolu düşmandan temizlenmiş, sıra İstanbul ve Trakya'ya gelmişti ki Fransızların araya girmeleri sonucunda 3 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Konferansı başladı. İsmet Paşa bu konferansta Trakya'nın yanında İstanbul'un da boşaltılması isteğinde diretti [2]. Bu isteğin Galip Devletler tarafından kabul görmemesi üzerine, Atatürk tekrar ilerlemeye devam emri verdi. Durumun ciddiyetini iyice anlayan İngilizler tekrar Fransızları araya sokarak İsmet Paşa'nın isteğini kabul ettiklerini billdirdiler. Ancak, Müttefiklerin prestijini kurtarmak için İstanbul'un boşaltılmasının bir program dahilinde yapılmasını istediler. Atatürk'ün bu görüşü kabulü üzerine 12 Ekim 1922'de konferans bitti [3].

Mudanya Konferansı'na İngiltere'yi temsilen General HARINGTON, Fransa'yı temsilen General CHARPY, İtalya'yı temsilen General MONPELLI, yeni Türkiye Devleti'ni ise İSMET PAŞA temsil etmiştir. Generallerin bu defa Mudanya'da bir barış konferansı için bulunmaları yeni Türkiye Devleti'nin varlığını tanımış olmalarının açık bir ifadesi idi. Zira bu defa mudanya'ya generaller bir barış antlaşmasını dikte ettirmek için değil, barış istemek için gelmiş bulunuyorlardı. Artık kozlar yavaş yavaş Türk toplumunun eline geçmek üzere idi.

Çünkü, yeni Türk toplumu İstiklâl Savaşı'nı 30 Ağustos Zaferi ile sonuçlandırdıktan ve Türk toprakları Türk süngüsünün ve Türk kanının haklı galibiyetiyle kazanıldıktan sonra, bu yeni Türk toplumunun ezeli rakipleri, askeri alanda hiçbir zaman yenemedikleri bu toplumu, masa başında siyasi zaferle yenebilecekleri umudunu taşıyorlardı.

30 Ağustos Zaferi ile Yunanlılar Anadolu'dan kovulmuş idi ve Türk

2- Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara 1970, s. 159.
3- Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara 1970, s. 159.

Levent Sahverdi Arşivi

ülkesinin büyük bir kısmı Misak-ı Milli sınırları içine alınmıştı, ancak Anadolu'nun kuzeybatı kısımları da Misak-ı Milli sınırları dahilinde bulunuyordu, oysa Türk yurdunun bu bölgeleri hâlâ Birinci Dünya Savaşı sonrasında gelip yerleşen İngiliz, İtalyan ve Fransızların egemenliği altında bulunuyordu. Anadolu'nun bu kısmında hâlâ yabancı ülke bayrakları dalgalanıyordu. Daha sonra bu bölgeler de anlaşma yoluyla Türk topraklarına katılacaktı.

Hazırlık antlaşmasının 12 Ekim 1922'de Mudanya'da yapıldığı Lozan Konferansı ile, yeni Türk toplumu tekrar batılı devletlerin karşısında masa başına oturacak, ve burada kazanılacak bir siyasi zaferlede eski Türkiye'nin son perdesi kapatılacaktır.

Batılıların kafasındaki doğu sorunu, bu konferansla tamamen çözülecek ve yine bu konferansla, Türkiye'nin dünyadaki yeri belirlenecektir. Türkiye zaten eski Türkiye'den tamamen farklı bir şekilde değişmişti. Ancak Avrupa bunu hâlâ anlayamamış görünüyordu. Bu anlaşma aynı zamanda değişen yeni Türkiye'nin de kabulü manasını taşıyordu.

Lozan Antlaşması'nın imza edileceği günlerde İstanbul çok sakin bekleme devresine girmiş bulunuyor idi. İstanbul'da bulunan işgal gücü komutanları ise çok kaygılı idiler. İstanbul'da güvenlik için İngiliz İşgal Gücü Baş Kumandanı Sir Charles Harington, Türkiye Büyük Millet Meclisi Askeri Temsilcisi olarak da İstanbul Mevkii Kumandanı Selahaddin Adil Paşa bulunuyordu. Daha Lozan Antlaşması imzalanmadan iki komutan biraraya gelerek şehirde olay çıkmasını önlemek için ellerinden geleni yapacaklarını birbirlerine söz etmişlerdi [4].

Bu konuda daha evvelden Salahi Sonyel tarafından yapılan bir araştırmaya göre; Lozan Antlaşması imzalanmış da olsa İngilizlerin boğazlardan çekileceklerine ne Fransızlar, ne İtalyanlar, ne de Türkler pek inanmıyorlardı [5].

Bu konuda Fransızların endişesi şöyle idi:

4- Salahi R. Sonyel, "İngiliz Gizli Belgelerine Göre İşgal Gücünün Türkiye'deki Son Günleri ve Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu" **Belleten,** Sayı; 165-168, Ankara 1968, s. 105.

5- Salahi R. Sonyel, A.g.e., s. 106.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızlar, Türk boğazlarını İngilizlerin ikinci bir Cebeli Tarık durumuna getirdiklerine ve bu üstünlüğü bırakmayacaklarına, Çanakkale'de kalarak Akdeniz'in tüm giriş ve çıkışlarını ele geçireceklerine inanıyorlardı. Tabii ki bu durumda Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni dünya dengesi açısından Fransızların işine pek gelmiyordu.

İçişleri Bakanı Ali Fethi Okyar ve diğer bazı Türk ileri gelenleri de İngilizlerin Boğazları boşaltmayacaklarına Türkiye üzerindeki baskılarına devam edeceklerine inanıyorlardı [6].

Gerek Türk gerek İtalyan ve gerekse Fransız kamuoylarında bu belirsizlikler devam ederken nihayet 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Antlaşması imzalanacaktır. Bu anntlaşma dünyada yeni Türkiye Devleti'nin kabulü manasını taşıyordu. Bu kabul çok uzun ve çetin siyasi müzakereler sonrasında sağlanmıştı. Bu konferansın neden bu kadar uzun sürdüğünü müttefik delegelerinden biri "Daily Mail" yazarı Ward Price'ya şöyle anlatıyordu:

"Meramlarını yürütmek kudretinden mahrum birkaç devlet, galip bir devlete mağluplara mahsus şartları kabul ettirmek için uğraştılar" ondan bu kadar uzun sürdü diyordu [7].

Bu Konferansı Türk Milleti adına İsmet Paşa Atatürk'ün hediye ettiği bir kalemle imzalamıştı. O dakikadaki hislerini soran bir gazeteciye şöyle demişti; [8]

"Mektebini bitiren bir öğrencinin son imtihandan sonraki hislerini taşıyorum".

İngiliz eski Başbakanlarından Loyd GEORGE bile daha sonra yayınladığı anılarında;

"Mondros Bırakışması'ndan Mudanya Bırakışması'na dek olan evreyi, Bağlaşıklar için bir yenilgi, Mudanya Bırakışması'ndan Lozan Antlaşması'na dek olan evreyi ise bir bozgun olarak nitelendirir" [9].

6- Salahi R. Sonyel, A.g.e., s. 107.

7- Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,** İstanbul 1970 s. 79-80.

8- Ahmet Emin Yalman, A.g.e., s. 79.

9- Salahi R. Sonyel, A.g.e., s. 108.

Levent Sahverdi Arşivi

Ayrıca Loyd GEORGE Hükümeti'de Bakanlık yapmış olan Lord BIRKENHEAD Londra'da yayınlanan "Evining Standard" gazetesinin 14 Ağustos 1923 tarihli sayısında çıkan bir mektubunda, İngiliz çıkarlarının hepsinin teslim edildiğini kayıd ediyor ve şöyle diyordu.

"Bu ülkenin tarihinde yenilgiye uğratılmış bir düşman, fetihden hiç bir zaman bu denli koşullar sağlamamıştı. Türkleri her savaşta yendik. Ama şimdi herşey yitirildi. Uğrunda savaştığımız herşey teslim edildi. Şayet Türkiye bizi fethetmiş olsa idi Lozan Antlaşması'nı bize zorla kabul ettirecekti. Bu antlaşma gerçekte gereksiz çirkin bir komediden başka bir şey değildir [10].

Lozan Antlaşması dünya kamuoyunda yeni Türk Toplumu'nun kabulü ve başarısı olarak yarattığı etkiler bu şekilde devam ederken nihayet 5 Ağustos 1923 tarihinde İstanbul'un boşaltılması ile ilgili ilk görüşmeler başlatılmıştır. Bu görüşmeler için önce Selahaddin Adil Paşa'nın başkanlığında bir komisyon kurulmuş ve hemen üyeler tayin edilmiştir. Bu üyeleri ise başta Selahaddin Adil Paşa olmak üzere, Erkanı Harbiye Reisi, Bahreyn ve Fırkateyn Kaptanları, Seyri Sefayin Müdürü, Hariciye-i Hukuk Müşaviri, Defterdar, Emlak-ı Amire Müdürü, Jandarma Kumandanlığı ve Belediye'den birer kişi oluşturuyordu. Kurulan bu komisyon bugün ilk defa toplanarak Tahliye ve Teslim'e ait müzakerelerde bulunmuşlar ve bu müzakereler sonrasında Selahaddin Adil Paşa Tevhid-i Efkar Gazetesi muhabirine şöyle bir açıklama yapmıştı.

"Tahliye yalnız İstanbul da olacak değildir. Çatalca-Meriç boyu ile Gelibolu ve Çanakkale bölgeleri de tahliye konusudur. Tahliye için sanırım 6 haftalık bir süre yeterlidir" [11].

Bu toplantı da Tahliye planlarının hızla hazırlanması için kararlar alınmış, özellikle planların hazırlanmasında Defterdar ile Emlak-ı Amire Müdürü'ne görevler verilerek, Komimsyonun birkaç gün sonra tekrar toplanıp, hazırlıkların gözden geçirilmesi kararlaştırılmıştır.

İstanbul'da Tahliye ve Teslim işleri hazırlıklarının bu şekilde başla-

10- Salahi R. Sonyel, A.g.e., s. 108.

11- Ahmet Emin Yalman, A.g.e., s. 74. **Hakimiyeti Milliye Gazetesi,** 6 Ağustos 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

tıldığı bu günlerde 10 Ağustos 1923 akşamı nihayet İsmet Paşa Lozan'dan İSTANBUL'a dönmüştür. Aynı gün İstanbul'da bulunan Müttefik Generalleri hemen kendisini ziyaret ederek Lozan da kazandığı haklı başarısını kutlamışlardır. Bu ziyaret sırasında General Harington şöyle bir açıklamada bulunmuştur;

"On ay evvel sizinle Mudanya'da tanışan Müttefik Generalleri size Türkiye'nin gelecekteki saadeti için emniyet de bulunmaya ve onun menfaatini bu kadar muvaffakiyetle müdafaa da şayanı hayrete sebeb, vazifenizi yapmada gösterdiğiniz başarıdan dolayı sizi tebrik etmeye gelmişlerdir. Bu barış antlaşmasının gerçekleşmesinde Müttefik Generalleri birinci halkayı tespit etmişlerdir. Generaller vaktiyle size doğu ordularını idare eden bir asker sıfatıyla askeri başarılarınızı nasıl takdir etmişlerse ondan sonra gösterdiğiniz bu başarıyı da öylece takdir etmişlerdir. Generaller asker oldukları için antlaşma şartları ile alakadar olmuşlardır. Fakat bilhassa asker sıfatıyla bu vazifeleri geçen seneler zarfında hiç de kolay olmamıştır. Bu görevin gerçekleşmesi her iki tarafın iyi niyetinin sonucunda gelmiştir. Bu bir memnuniyettir. Fakat bu arada bazı olaylar vuku bulmuş isede bunlar vaziyetten ve bunun şeklinden ileri gelmiştir. Bu olaylar arasında başlıca müşgülatı işgal orduları aleyhine yapılan iğfal vücuda getirmiş ise de bunların süreti halinde yine nezaket de yararlı tavsiyelerde bulunulmuştur. Barış'ın imzalanmasından sonra manevi dostluğun tekrar kurulmasını pek çok arzu etmişlerdir. Ben İngiliz Orduları namına Türk ve İngiliz kuvvetlerinin Kırım Muharebesi'nde samimi ve hissiyatla mütehassız olarak yan yana yürüdüklerini meserredle hatırlıylorum. Müttefik Generalleri şeref ve haysiyetle geri çekilme arzusundadırlar. Tahliye Antlaşmasının tayin ettiği ahkam dairesinde antlaşmanın tasdikinden itibaren altı hafta dahilinde tahliye tamamen son bulacaktır. Bu yolda icab eden tertibat alınmış olup, tayin edilen zaman gelir gelmez bu tertibat türk mensuplarına iblağ edilecektir. Müttefikler geri çekilirken arkalarında birçok ölü asker bırakacaklardır. Fakat vazifelerini yaparken düşüp ölen bu askerlerin hatırasına Türk Milleti'nin hizmetkar davranacağına emniyetimiz vardır. Gerek şahsımın gerek tüm Müttefik orduları temsilcilerinin kabulünü ve Mudanya da üç Müttefik Generalle yaratılan dostluğun dahada sivirilmesini ve Reis Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne en derin ve hayırlı temenniyatımın iblağının ka-

Levent Sahverdi Arşivi

bulünü rica ederim" [12].

Bundan sonra diğer iki General'inde bu bağlamdaki konuşmaları sonrasında İsmet Paşa ise şöyle demiştir;

"Mudanya'da başlayan dostluk bende kıymetli bir hatıra bırakmıştır. O zaman samimi bir sürette cereyan eden görüşmeler bugün netice vermiş bulunuyor. Zannederim bundan sonra aynı şerait dairesinde yapılacak olan görüşmelerin aynı neticeyi devam ettireceği kanaatindeyim. Bu dostluğun Lozan Konferansı Müzakeratının cereyanı umimiyesine hakim olması, neticenin başarıyla devam etmesini mümkün kılmıştır. Gösterdiğiniz neticenin hatırası ne derece mahfuz kalmışsa harbin vazifelerini kemal-i şiddetle ifa eden Türk Askeri'nin barış zamanında da onu tersin için aynı şiddetle çalışacakları kanaatinin devam etmesini temenni ederim. Harp de mühim bir amil olan bu kuvvetler barışta da huzuru sağlamak için aynı kuvvet ve teisire haiz olacaklardır. Gönülden beslenen bu hissiyat-ı halisane tahliye meselesinde de iki tarafa en muafak bir şekilde cereyan edeceğini şimdiden tahmin ederim".

Birgün sonra 11 Ağustos 1923 tarihinde iadeyi ziyaret amacıyla Müttefik Komutanları'nı ziyaret etmiştir.

Selahaddin Adil Paşa 13 Ağustos 1923 tarihinde Müttefik Generallerini ziyaret ederek Tahliye ve Teslim emrinin ayrıntıları hakkında görüşmeler yapmıştır. Selahaddin Adil Paşa'ya Erkanı Harbiye Reisi Baki Bey, ve Erkanı Harbiye-i Birinci Şube Müdürü Kemal Bey de katılmıştır. Tahliye ve Teslim işleri görüşülerek bir Tahliye Protokolü imzalanmıştır. Bu protokolün içeriği şöyledir.

TAHLİYE PROTOKOLÜ

İngiltere, Fransa ve İtalya Kıtaatı tarafından işgal edilen Türk arazisinin boşaltılmasına dair tahliye antlaşmasıdır.

1- Lozan'da tekrar eden Barış Antlaşması'nın Büyük Milet Meclisi tarafından onaylandığı Düvel-i Müttefik'in İstanbul'daki Fevkalade Komi-

12- **Hakimiyeti Milliye,** 11 Ağustos 1923, Ankara.

Levent Sahverdi Arşivi

serlerine tebliğ edilir. Bundan hemen sonra Müttefikler'in işgalleri altında bulunan yerlerin taliye ve teslim işleri hemen başlatılacaktır.

2- Tahliye ve Teslim işleri bu tarihten itibaren altı hafta içinde tamamen sonuçlandırılacaktır.

3- Tahliye işleri biten yerlerin hemen Teslimi Türk Hükümeti'ne veya Türk Umumi İdarelerine (Tahliye Komisyonuna memur edilen Teffik Bey'e) yapılacaktır.

4- Tahliye tespit edilen sıraya göre önce İstanbul'a uzak olan yerlerden başlatılacaktır.

5- Tahliyenin ilk kısmı İstanbul'da bulunan Müttefiklere ait gemilerle yapılacak ikinci kısmı için Müttefik Kıtaatı bağlı bulundukları hükümetlerden yeni nakliye gemileri isteyececkler ve bu gemilerin İstanbul'a gelmesi ile birlikte tahliyenin ikinci kısmı başlayacaktır.

6- Mütefiklerde Lozan Antlaşması onaylanır onaylanmaz hemen kendi aralarında bir tahliye komimsyonu kuracaklar ve iki komisyonun karşılıklı temasları ile tahliye işleri bir plan dahilinde gerçekleştirilecektir [13].

Nihayet Müttefiklerle birlikte hazırlanan Tahliye Planı İstanbul Komisyonu tarafından 14 Ağustos 1923 tarihinde Müdafayı Milliye Vekaleti'ne gönderildi. Bu proje burada kabül edilerek bu hususta yapılan görlüşmeler sonrasında İstanbul kumandanlığı teslim alma görevini resmen üzerine aldı. Bunun üzerine tekrar İstanbul Kumandanlığı yönetiminde bir komisyon kurularak buradaki protokollerin uygulanması ile Nüshet Bey görevlendirildi [14].

16 Ağustos 1923 tarihinde Tahliye ve Teslim Komisyonu Selahaddin Adil Paşa'nın başkanlığında toplanılmış Tahliye ve Teslim işlerinin daha hızlı bir şekilde yürütülmesi için Müttefik temsilcileri ile birlikte çalışılmasına karar verilmiş. Ayrıca teslim heyetine her daireden üçer kişi ile bir tercümanın katılması kararlaştırılmış ve müttefiklerin de bu he-

13- **Hakimiyeti Milliye,** 14 Ağustos 1923, Ankara.
14- **Hakimiyeti Milliye,** 15 Ağustos 1923, Ankara.

Levent Sahverdi Arşivi

yetlere birer ya da ikişer temsilci göndermeleri kabul edilmiştir. Tahliye Protokolünde yer almayan bazı özel durumların bir karara bağlanması için ayrı bir komisyon oluşturulmuş ve bu komisyonada Kaymakam Teğfik Bey ile Hukuk Müşaviri Nüshet Bey tayin olunmuştur. Vakıflar Müdürü Niyazi Bey'in yönetiminde bir heyet oluşturulmuştur. Yeni kurulan bu heyet teslim komisyonunun verdiği talimatla kendi dairelerine ait Teslimin ayrıntılarını tesbit edeceklerdir.

Tahliye Planları bu şekilde hızla yapılırken 23 Ağustos 1923 tarihinde Lozan Antlaşması yeni Türkiye Devleti'nin Büyük Millet Meclisi'nde onaylandı. Bu onayı Mütefiklere tebliğini müteakib hemen onlarda kendi aralarında bir Tahliye Komisyonu oluşturdular. Bundan sonra Tahliye ve Teslim işleri bu iki komisyonun karşılıklı temasları sonucunda planlı ve hukuki bir şekilde başlayacak ve devam edecektir. Böylece İstanbul'dan ilk ayrılışın hazırlıkları son aşamaya geldi. Müttefikler kendilerine ait eşyaların hepsini götürmek istemiyorlardı. Çünkü bu iş çok zor ve oyalayıcı idi. Oysa, onlar belirtilen süre dahilinde İstanbul'dan onurlu bir şekilde ayrılmak istiyorlardı. Bundan dolayı ağır silah araç ve gereçlerin dışındaki malzemeleri burada, açık artırma ile satmaya karar verdiler ve bunun için Türk Hükümeti dahilinde girişimlerde bulundular. İngilizler bu girişimleri sonucunda gerekli izni alarak eşyaların büyük bir kısmını Türk Kızılay'ına ucuz bir fiyatan sattılar [15].

Türk Kızılay'ı bu alışverişten çok büyük karlar sağlamış oldu. Çünkü 600.000 sterlin değerindeki araç ve gereci sadece 30.000 sterline almış oldu. Tüm hazırlıklar tamamlanarak işgal gücünün ilk gurubu 24 Ağustos da İstanbul'dan ayrıldı [16].

25 Ağustos'tan itibaren İngilizlerin işgalleri altında bulunan Üsküdar, Erenköy, Bostancı, Maltepe ve Tuzla civarlarının boşaltma işlemleri başlatılarak buradaki araç ve gereçler gemilere yüklenmek üzere Haydarpaşa ve Kadıköy limanına taşınmaya başlandı. Hatta malzemelerin bir kısmı Sibirya adındaki bir gemiye yüklenerek kendi ülkelerine yollandı.

15- **Hakimiyeti Milliye,** 24 Ağustos 1923, Ankara.

16- Mehmet Ali Kayabal, **Çanakkale Olayı,** İstanbul 1971, s. 404.

Levent Sahverdi Arşivi

Yine bu tarihlerde Fransızların Tahtı işgallerinde bulunan Zeytinburnu Yeşilköy ve Hadımköy civarları ile eski Donanma Cemiyeti binasının boşaltma işlemleri de başlatılarak buradaki araç ve gereçlerin Sirkeci limanı'na taşınmasına devam edildi.

Nihayet 28 Ağustas'ta Bostancı, Maltepe ve Tuzla civarının boşaltılması tamamlanmış ve bu civarda kalan 126'ncı Süvari Bölüğü 6 Subay ile birlikte, 6 vagon eşya Trenle Haydarpaşa'ya taşınmıştır. Yine bu tarihte İngilizlerin işgalinde bulunan Kilyos civarıda boşaltılarak gemiler İstanbul'dan ayrılmıştır.

29 Ağustos 1923 tarihinde General Harington tarafından Müttefik Orduları adına, Türk Ordusu şerefine Trabya'da bir çay ziyafeti vermiştir [17]. Hemen arkasından 1 Eylül de İtalyanlar protokol imzalayarak Anadolu Kavağı Kumandanlık Dairesi'ni tahliye etmişlerdir [18]. Bundan sonra Beyoğlu Yakası'nın boşaltma işlemleri başlayacaktır. Bunun içinde yeni bir taliye planı hazırlanacak ve bu planı belirlemek için Müttefik Generalleri ile Tahliye Komisyonu bugün Harbiye'de toplanarak görüş alışverişinde bulunacaklardır.

2 Eylül tarihinde Marsilya'dan gönderilen gemilerin İstanbul'a gelmesi üzerine Fransızların boşaltma işlemleri iyice hızlanmış ve Yeşilköy ve civarının boşaltma işlemleri tamamlanmıştır.

3 Eylül'de Kuleli ve Burgaz Ada'daki İngiliz Taburları'nın İstanbul'a sevk işlemleri tamamlanmış. Ertesi gün İngilizler Ortaköy'deki 25'nci Kol Ordu kışlasını boşaltmışlardır.

10 Eylül günü Fransızların işgalleri altında bulunan Baruthane ile Zeytinburnu fabrikalarının teslim işleri tamamlanmıştır. Nihayet 17 Eylül 1923'de İstanbul kumandanlığı ile Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri temsilcisi Binbaşı J.D. Woodall arasında 2 Ekim de yapılacak olan Askeri törenin planı hazırlanarak imzalanmıştır.

17- Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi,** Ankara 1983, s. 394.

18- Utkan Kocatürk, A.g.e., s. 394.

Levent Sahverdi Arşivi

ASKERİ TÖRENİN PROGRAMI (2 Ekim 1923)

1- Müttefik Generallerinin 2 Ekim 1923'te İstanbul'dan ayrılışları münasebetiyle, Dolmabahçede son bir askeri tören düzenlenmesi konusunda müttefik generalleri ve İstanbul'daki Türk askeri makamları arasında bir anlaşmaya varıldı.

2- Tören saat 11.30'da başlayacaktır.

3- Törene katılacak kıtaat ise şöyledir.

İngilizlerden, Birinci muhafız tugayından, birinci İrlanda muhafız taburunun bayrağı, birinci muhafız tuğayının bandosu ve 100 erden oluşan bir birlik.

Fransızlar ve İtalyanlar, bir mızıka bir sancak ve yüzer kişilik müfrezeler ile katılacaklar.

Türkler de yine bir sancak bir mızıka ve 100 kişilik bir er gurubu ile katılacaklar.

4- Komuta, Birinci Muhafız Tugayı Komutanı Albay J. Steel'in komutasında olacak.

5- Merasim sırası;

a- Bütün erler saat onbir onbeş de Dolmabahçe rıhtımında yerlerini alacaklardır.

b- Müttefik Generalleri saat onbir otuzda tören alanına yaya olarak geleceklerdir.

c- Generaller gelmeden önce verilecek emir üzerine askerler süngü takarak hazırol vaziyetinde bekleyecekler.

d- Tören alanına gelişlerinde Müttefik Generallerini Selahaddin Adil Paşa karşılayacak, Muhafız Tugayı Trampetleri genel selam marşını çalacaklar ve tören komutanının genel emri üzerine birlikler silahlarıyla selam duruşunda bulunacalar, İngiliz, Fransız ve İtalyan birliklerinin komutanları kendi biriklerine selam duruşunda bulunmak emrini verecekler.

e- Birlikler selam dur vaziyetinde kalacaklar ve dört General onları

Levent Sahverdi Arşivi

teftiş edecekler.

f- Teftiş sonunda tören komutanının genel emri üzerine hazırol vaziyetine geçecekler ve dört General törenin yapıldığı sahanın solunda, doğuya bakan bir yerde mevkilerini alacaklardır.

g- Üç müttefikin sancağı Generallerin karşısına getirilecektir.

h- Generaller sancaklara selam vercekler, birlikler selam dur vaziyetini alacaklar, ve Fransız bandosu ayrı ayrı İngiliz İtalyan ve Fransız milli marşlarını çalacaktır.

ı- Fransız milli marşının hitamından sonra birlikler silahlarını yere indirecekler ve sancaklar eski yerlerine gidecekler.

i- Bundan sonra Türk Sancağı Generallerin önüne getirilecek.

j- Generaller Türk Sancağı'nı selamlayacaklar, askeri birlikler selam duruşunda bulunacaklar ve Türk bandosu Türk Milli Marşı'nı çalacaktır.

k- Sonra Türk sancağı eski yerine götürülecek ve birlikler silahlarını yere indirerek rahat vaziyete geçeceklerdir.

l- Dört General tören sağasının sağ kısmına yürüyerek kuzeye bakan Türk birliğinin önünde yerlerini alacaktır.

m- Müttefik Kıtaatı ile birlikte dört General Türk Askeri Birliği'nin önünden şu sırayı takip ederek geçecektir.

1- Fransız Bandosu

2- Fransız Birliği

3- İtalyan Birliği

4- Birinci Muhafız Tugayı Bandosu

5- İngiliz Birliği

Komutan Albay Steele ise İngiliz Birliği ile birlikte yürüyecektir.

n- Müttefik Generalleri Yüksek Komiserlerle ve Türk Sivil Makamları ile vedalaştıktan sonra Türk Sancağı'nın önünden geçerek sancağı selam-

Levent Sahverdi Arşivi

layacaklar ve hep birlikte tören sahasından ayrılacaklar.

o- Mütefik Generalleri Dolmabahçe Rıhtımı'ndan gemilere binecektir.

5- Müttefik Generalleri gemilere binerken onlara ikişer kurmay subay eşlik edeceklerdir.

6- Törene katılacak personelin durumu;

Müttefik Yüksek Komiserleri, Türk ileri gelenleri ve törene katılan tüm subaylar tören sahasının doğuya bakan sol kısmında yer alacaklar.

7- Geliş gidişin kontrolü;

Tören sahasının güvenliği ve tören sırasında Tramvaylar da dahil bütün trafiğin durdurulması için özel önlemler alınacaktır.

8- Vapura Biniş;

Törenden sonra İngiliz askerleri Arabiç Gemisi'ne binmek için öğle üzeri saat 12'de Kabataş Rıhtımı'ndan sandallara bineceklerdir.

9- 29 Eylül 1923 günü sabah saat sekizde tören sahasında bir prova yapılacaktır.

10- Törenle ilgili mesafeler ve pozisyonlar prova sırasında saptanacaktır [19]. 19 Eylül günü İstanbul Kumandanlığı Müttefik Generalleri şerefine Beykoz Parkın'da bir çay ziyafeti vermiştir.

24 Eylül günü General Charpy Halife hazretlerini ziyaret ederek veda etmiştir. Bu tarihten iki gün sonra İngiliz Royal Fusiliers Alayı "Montreal" adlı bir İngiliz gemisiyle İstanbul'dan ayrılmıştır.

29 Eylül günü sabah saat on da General Charpy, onbuçuk da General Monpelli, onbirde ise General Harington İstanbul Kumandanlığına gelerek Selahaddin adil Paşa'ya bir veda ziyaretinde bulundular. Yine bugün 213'ncü İtalyan Taburunun bir kısmıda İstanbul'dan ayrılmıştır [20].

1 Ekim tarihine gelindiğinde birçok binaların tahliye ve teslim işleri

19- Salahi R. Sonyel, A.g.e., s 117, 118, 119,**Vatan ve Akşam Gazeteleri,** 2 Ekim 1923.
20- **Hakimiyeti Milliye Gazetesi,** 30 Eylül 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

tamamlanmış durumda idi. Yine bugün öğleden sonra dördüncü vakıf, Vakıf Müdürlüğü temsilcilerine teslim edilmiş ve ayrıca Fransızların karargahı olarak kullanılan Belediye binası da teslim okmisyonuna teslim edilmiştir. Arkasından Taşkışla binası ve Süleymaniye Kışlası ile Tophane Kışlasıda teslim alınmıştır. Taşkışla'nın tesliminden sonra sancak direğine büyük bir Türk Bayrağı çekilmiş ve Tophane Kapısı'na da süngülü bir askerimiz nöbet için bırakılmıştır.

Yine bugün Divan Yolundaki Talat Paşa Konağı ile Ortaköy'deki Enver Paşa yalısı, İstanbul ve Galata Gümrükleri'ne ait binalar teslim alınmıştır. Ayrıca Bayeziddeki Jandarma Dairesi de bugün teslim alınmıştır.

Bütün bu binaların teslimi esnasında Türk ve Müttefik Askeri Birlikleri tarafından bayrak selamlama törenleri yapılmıştır [21]. İngilizler son tahliye edilen kışlalardaki askerlerini Tophane Rıhtımı'nda demirlemiş bulunan "Arabiç" ismindeki 12 tonluk büyük bir vapura bindirerek son mühimmat ve malzemeyi de böylece yüklemişlerdir. Fransızlarda Sirkeci Rıhtımı'na getirmiş oldukları son harp eşya ve malzemelerini "Turoks" isimli bir nankliye gemisine yüklemişlerdir. Sadece 50 kişilik bir Fransız Askeri Birliği 4 Ekim'e kadar İstanbul'da kalacaktır. Bunlar bu tarihe kadar Alman Mektebin'de konaklayacaklardır.

General Harington'un karargahı olarak kullanılan Mekteb-i Hayriye ile Sipahi Ocağı binası da teslim alınarak Türk bayrağı çekilmiştir. Bugün İstanbul'da kalan son İtalyan Askerleri de Tophane'dğen bir İtalyan Posta Vapuru ile hareket edecektir. Bugün ayrıca İstanbul'un boşaltılmasına dair resmi antlaşma Selahaddin Adil Paşa ile Müttefik Generalleri arasında imzalanmıştır. Bu antlaşma Tesellüm Mazbatası şeklinde aşağıda verilecektir.

TESELLÜM MAZBATASI (1 Ekim 1923)

İstanbul Mevki Kumandanı Selahaddin Adil Paşa saat 11'de yanında Kaymakam Teffik Beyle birlikte otomobil ile Galata Rıhtımı'na geldi. Burada müttefiklere ait bir Askeri Birlik tarafından selamlandı.

21- **İkdam Gazetesi,** 2 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

Gemiye gelişinde Müttefik'in Generalleri tarafından karşılanılarak geminin büyük yemek salonuna geçildi ve görüşmeler sonrasında Arabiç Vapuru'nun büyük yemek salonunda teslim ve tesellüm mazbatası imzalandı.

Bu mazbata 4 nüsha olarak düzenlenmiş olup evvela Selahaddin Adil Paşa sonrada sırasıyla General Harington, Monpelli ve Charpy mazbatayı imzaladılar.

Bu tarihi vesikanın sureti şöyledir.

"1918 senesi 30 Ekim tarihli Mondros Mütarekesi ahkamına teffiken Müttefikin Devletleri tarafından el konulan silah mihimmat ve vesair mevadın Türk Hükümetine dair nihai mazbatadır."

Yabancı Generaller tabi oldukları hükümetleri namına Türk Hükümeti'nin temsilcisi Selahaddin Adil Paşa'ya Türkiye'deki Müttefik'in tahtı muhafaza ve nezaketinde bulunan esliha, mihimmat vesair mevadı ve harbiye depolarını teslim etmiştir. Selahaddin Adil Paşa 1922 senesi ekiminde 24 Temmuz 1923 tarihli Tahliye Protokolu ahkamı mucibince esliha mihimmat ve mevadı harbiye ve tebaini (bağlılıklarını) teslim aldığı ve Hükümet-i Metbuasının (tabii olduğu hükümetin) adı geçen mevad hakkında hiçbir metalib de bulunmak hakkına haiz olmayacağını beyan eder."

İmza merasimi sonrasında Selahaddin Adil Paşa gemiden ayrılırken Müttefik Generalleri tarafından uğurlanmış ve rıhtımda bulunan askeri müfreze tarafından tekrar selamlanarak uğurlanmıştır [22].

TAHLİYENİN SON GÜNÜ (2 Ekim 1923)

Tahliyenin son gününün ilk saatlerini o zamanlar çıkan Vatan Gazetesi şu şekilde anlatıyordu;

"Dün sabahleyin evlerinden çıkan İstanbul halkı şehrimizin fevkelade bir gün yaşamakta olduğunu her tarafa asılan bayraklardan anlar. Bu bayraklar Cuma ve tatil günlerinde asılan bayraklar gibi değildi. Günün ehemmiyetinin büyüklüğüne delalet edecek nisbet de idi. Sirkeci ve Emi-

22- **Vatan, İkdam ve Akşam Gazeteleri,** 3 Ekim 1923.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

nönü'nden itibaren İstanbul halkı Dolmabahçe'ye doğru öyle akın etmişti ki İstanbul'un taliyesi sadece yabancı askerlerin çekilip gitmesine münhasır kalmayacağı ve bütün ahalinin şehri tahliye etmekte olduğu hasıl oluyordu. Tahliye merasimi için taayin edilen saat yaklaştıkça halkın akını fazlalaştı, nihayet köprü ve Galata ve Beşiktaş arasındaki sokaklar adeta insan sürülerine sahne olan birer nehre benziyorlardı.

Esasen Beşiktaş ve Bebek Tramvayları sabahın saat onundan itibaren işlemediklerinden halk kurtuluş merasimlerini seyir etmek için İstanbul ve Beyoğlu'ndan Beşiktaş'a kadar yürüyerek gelmekte idiler. Travmvaylar işlemediği halde Dolmabahçe'ye yaklaşınca bazı Tramvayların Fransız neferlerle dolu olduğu görüldü. Meğer Fransız misafirlerimizin gider ayak Travmaylara vaziyet ederek içlerinde neferlerini taşıdıkları ve halkı yürüttükleri anlaşıldı.

Fransızlar Dolmabahçe'ye kadar Tramay ile geldikleri halde Türk Müfrezei Askeriyesi ile İngilizlere yetişememişlerdi. Beşiktaş'tan Taksim'e Maçka ve Galata tarafında dalga dalga akan halk Dolmabahçe rıhtım meydanında toplanıyordu. Bu meydana ulaşan yollar güya birer insan nehri meydanında büyük bir havuz idi.

Saat onbir buçuğa yaklaştıkca ahali polisin ve inzibat memurlarının kontrolünden çıkıyordu. Esasen merasimi düzenleyen memurlar her şeyi noksan yanlış yapmışlardı. Davetliler hiç davet edilmeyenlerle karışmış ve ortalık bir tür mahşer meydanına benziyordu. Gazeteciler için hiçbir yer tahsis edilmemişti. Gerek Türk ve gerek İngiliz polisleri Türk Basını mensuplarını fazla buluyorlardı. Bir aralık polisin bütün faaliyeti Gazetecileri gerilere kadar itip uzaklaştırıyordu. İngiliz polisi de Türk zabıta memurlarına bu işte bol bol yardım etti. Hatta işgalin son gününde bile bazı gazetecilerin göğsüne bir yumruk bile vurmaya kalkıştılar. Mudanya'da General Harington'a tercümanlık eden Rum Polikaryasına benzeyen bir İngiliz Zabiti'nin küstahlığına payan yoktu. Gazetecileri bir Türk Polisi bir taraftan diğer bir tarafa sevk ederken bu küstah yaklaştı Tahriri Amir bir eda ile bunlar kim dedi. Türk polisi, Türk Gazetecileri olduğunu söyleyince, "Türk Gazetecileri'nin allah belasını versin" dedi. Gazeteciler küstah İngiliz'in gider ayak yaptığı bu küstahlığa karşı münasip sözlerle mukabelede bulundular. Velhasıl İngiliz polisi ve İngiliz zabitanı ile ga-

Levent Sahverdi Arşivi
Levent Sahverdi Arşivi

zeteciler ve alelumum halk arasında teati edilen veda selamları pek o kadar samimi olmamıştır. Gönül isterdi ki bu kadar senelik işgalden sonra İngilizler gider ayak fenalıklarını göstermesinler, hiç olmazsa türklerle bu kadar senelik temasları neticesi azıcık incelsinler, halbuki öyle olmadı hakkımızda hiçbir şey bilmeyen bu adamlar senelerce aramızda yaşadıktan sonra aynen geldikleri gibi gittiler" [23].

2 Ekim sabahı tam saat dokuz kırkbeşde teslimi en sona bırakılan ve daha öncesinden İNGİLİZ KARARGAHI olarak ayrılan Mekteb-i Hayriye ve Sipahi Ocağı binası da teslim alındı. Teslim esnasında bir müttefik ve Türk müfrezesi hazır bulunmuştur. Saat dokuz kırk beşte binanın üzerinde bulunan Müttefik bayraklarını Türk Müfrezesi selamlamış ve sonra bayrak 4 senedir dalgalandığı direkten aşağıya alınmıştır. Bunu müteakip ve Türk Mızıkası hep birlikte İstiklal Marşı'nı söylemiş ve Türk Müfrezesi Süngü tak Nizamı'nda Hazırol vaziyetinde iken Türk Bayrağı alkışlar arasında binaya çekilmiştir. Bundan başka Tophane'deki İmalat-ı Harbiye Taburu da birer Türk ve İtalyan Müfrezesi'nin resmi selamı arasında teslim alınmış ve burayada bir Türk Bayrağı çekilmiştir.

"Saat on buçuğa doğru Dolmabahçe ve civarı şehrin her köşesinden gelen halkla dolmuş durumda idi. Saat onbire yirmi kala Dolmabahçe meydanına ait her yerde ve caddelerde kalabalık bir insan dalgası çalkalanıyor ve bu insanların yüzlerinde ilk görünüşte, binlerce mana okunuyordu. Dört seneden beri bu meşhur işgalin her türlü baskı ve zülmune maruz kalan İstanbul halkı derin bir neşe ve saadetin heyecanıyla Dolmabahçe'de oynanacak bu son sahneyi izlemeye hazırdı." [24]

Tam saat onbire çeyrek kala yüz kişiden oluşan İngiliz Bölüğü önlerinde mızıkası ile birlikte gelerek Dolmabahçe Camii ile Saray'ın önündeki bahçe arasında arkasını saraya vererek beklemeye başladı. Dolmabahçe saat kulesi tam onbiri gösterirken Fransız askeri birliği mızıka ve sancağı ile birlikte tören alanına geldi ve İngiliz bölüğünün tam soluna hafif bir kavisle arkasını Beşiktaş tarafına vererek beklemeye başladı. Bunu İtalyan bölüğü takip etti ve oda arkasını Establ-ı Amire'ye çevirerek

23- **Vatan, İkdam ve Akşam Gazeteleri,** 3 Ekim 1923.
24- **Vatan Gazetesi,** 2 ve 3 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

beklemeye başladı. Saat onbiri on geçerken uzaktan Türk Askeri Birliği mızıkasının İstiklal marşı işitildi. Hemen arkasından beyaz ceketleri ve parlak mızıkaları ile Bahriye Mızıkası ve arkasından ilerleyen türk bölüğü önünde ipekli bir sancakla görülmesiyle birlikte yüzbinlerce el ortalığı çınlatırcasına alkışlamaya başladı ve bu alkışlar Türk Bölüğünün meydandaki yerini alıncaya kadar devam etmiştir. Silahların muntazam bir çatırdısı ile Türk bölüğü rahat vaziyetine geçti ve arkasını denize çevirerek beklemeye başladı. Bu suretle 4 sene evvel Çanakkale'de son topumuzun sustuğu gündenberi muntazam bir Türk ve Müttefik kıtası karşı gelmiş oldu. [25]

Saat onbiri yirmibeş geçe İstanbul Kumandanı Selahaddin Adil Paşa yanında Erkanı Harbiye Reisi Baki Beyle birlikte geldi. Dolmabahçenin saati onbir buçuğu gösterirken Merasime katılacak olan bütün birlikler yerlerini almış bekliyorlardı. Türk Müfrezesinin kıyafeti boz, Fransız Müfrezesinin kıyafeti açık mavili, İtalyan Müfrezesi lacivert ve İngiliz Müfrezeside sarı kıyafetleri ile göze pek hoş bir tezat şeklinde görünüyorlardı.

Törene katılan birlikler arasında en çok dikkat çeken Türk müferezesi idi. Güneşten esmerlenmiş sevimli yüzlerinde İstanbul'un kurtuluşu için verilen gayret ve hırs derin izler bırakmış gibi idi. Türk halkı şanlı askerlerinin en ufak bir hareketini dahi çok büyük bir heyecanla seyrediyordu. Yeni Türkiye Devleti'nin Ordusunu temsil eden bu küçük birlik bugün burada dünyanın en güçlü ordularının temsilcileri ile yan yana törene katılıyordu. Tabiki az sonra başlayacak olan tören her müfrezenin nizamı hakkında bir sınav olacaktı. [26]

Saat onbir buçuğu beş geçe önde General Harington, ortada Monpelli ve önünde Charpy yanlarında yaverleri ile blirlikte tören alanına geldiler. Selahaddin Adil Paşa burada Müttefik Generallerini karşıladı. General Harington bir selam verdikten sonra dört General Establ-ı Amire'nin (Saray Ahırı) soluna sırasıyla dizildiler. [27]

25- Vatan Gazetesi, 2 ve 3 Ekim 1923.

26- Akşam Gazetesi, 3 Ekim 1923.

27- İkdam Gazetesi, 3 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

Arkasından İngiliz Taburu'nun başında bulunan bir İngiliz Binbaşısı ugultuya benzeyen bir sesle hazırol ve selam dur kumandası verdi. İngiliz askerlerinin ellerindeki silahlar bir anda havada bir kavis çizerek durdular. General Harington İngiliz Mızıkasının çaldığı bir teftiş havasının eşliğinde kendi bölüğüne doğru ilerledi ve bölüğün tam karşısında durarak bir göz gezdirdi. Arkasından aynı şekilde üç General Fransız ve italyan bölüğünüde aynı şekilde teftiş ettiler ve sıra böylece Türk Bölüğü'ne gelmiş oldu. General ilerlerken bir Türk subayı sert ve gür bir sesle selam dur kumandasını verdi. Üç General bölüğü bir baştan bir başa ağır adımlarla süzerek ve tetkik ederek geçtiler. Türk sancağının önüne geldlikleri zaan en evvel General Harington eldivenli elini şapkasının kırmızı siperine götürerek selam verdi. Diğer generallerde aynı hareketle selamladılar. Bu esnada kahraman askerlerimiz taştan yapılmış birer heykel gibi dimdik duruyor ve Yunan sürülerini 15 gün içinde yok etmenin vermiş olduğu gurur ve sert tavırlarla Generallere bakıyorlarldı. Bu itibarlada bu insanların yüzünde Anadolu halkının çektiği sıkıntıları ve haksızlıkları görmemek mümkün değildi. Sanırım Generalllerde geç de olsa bu durumu gördüler ve büyük bir milletin temsilcisi olan bu küçük askeri birliğe uzun uzun baktılar. Sanırım bu gerçeği en yakından gören Harington oldu, çünkü arkasını döndüğü zaman gözleri sulanmıştı. [28]

Askeri Birliklerin teftişi sona erdikten sonra Generaller eski yerlerine döndüler. Az sonra bir kumanda verildi ve bir İngiliz sancağı iki İngiliz Askeri ve bir subayın eşliğinde General Harington'un önüne diğerleri de aynı şekilde ve aynı nizamla General Charpy ve Monpelli önüne gelerek hazırol vaziyetinde durdular. Sancak müfrezeleri sıra ile Müttefik kıtaları tarafından silahları ile selamlandılar. Arkasından Fransız Mızıkası sırasıyla Beynelmilel selam marşını, İngiliz Milli Marşını, İtalyan Milli Marşını ve Fransız Milli Marşı "MARSENYEZ"i çaldı. Bu süre zarfında bütün Birlikler selam vaziyetinde durdular ve generallerle birlikte Selahaddin Adil Paşa'da Müttefik Sancaklarını selamladılar ve sonra Müttefik Sancak Müfrezéleri birliklerinin başlarına döndüler. [29]

28- Vatan Gazetesi, 3 Ekim 1923.
29- Vatan Gazetesi, 3 Ekim 1923.

Levent Şahverdi Arşivi

Arkasından hemen iki saniye sonra bölüğümüzün bayrak müfrezesi kuru ve sert bir kumanda ile öne doğru yürümeye başladılar. Bu esnada şanlı bayrağımızı parlak süngülerin muhafazası altında görmeye başlayan halk yaşasın Türk bayrağı diye gür bir sesle bağırmaya başladılar, bu esnada Muhabere Mızıkamız İstiklal Marşını çalmaya baladı ve bölükler selam dur vaziyetine geçiler, Selahaddin Adil Paşa'nın karşısında hazırol vaziyet de bekleyen bayrak müfrezemizi ilk defa Harington beyaz eldivenli elini şapkasına götürerek ve pek hafifce de eğilerek Türk Bayrağını selamladı. Diğer Generallerde aynı hareketi tekrar ederek selamladılar. Sanırım bugün burada gerçekleştirilen törenin en canlı ve tarihi noktası bu selamlama vaziyei olsa gerektir. Çünkü daha iki sene evveline kadar varlığı batılı devletler tarafından kabul edilemeyerek yok edilmeye çalışılan Türk toplumunu temsilen Türk Bayrağı sonunda Türk milletinin özgürlüğünü silah zoruyla elinden alamayacağını anlayan Batılı devletlerin temsilcileri tarafından selamlanıyordu. Bu esnada halk da bu manzaranın ehemmiyetini idrak etmiş olmalıki çılgınca alkışlıyordu. Türk Muharebe Mızıkası bu alkışların arasında sustu ve Türk sancağıda bölüğün başına tekrar döndü. [30]

Saat onikiye çeyrek kala genel bir kumanda ile Müttefik Birlikleri harekete geçerek en önde Fransız Birliği ve Mızıkası resmi geçit maaşını çalarak selam vaziyetinde duran Türk Birliğinin önünden sola bakarak geçtiler. Fransız Mızıkası ayrılarak marş çalmaya devam etti. Arkasından İtalyan bölüğü de aynı merasimi takip ederek Türk bölüğünün önünden geçti. Bunu takiben İngiliz bölüğüde aynı vaziyette olmak üzere askerimize son selamı yollayarak geçtiler. Türk Askerini selamlayarak geçen müttefik askerleri sıra ile vapura bindiler. Generaller de Selahaddin Adil Paşa'ya veda ederek motorlara bindiler ve üç dakika sonra motorlar Arabiç vapuruna yanaştılar. Generaller rıhtımdan motora binerlerken bir yazarımıza şöyle diyorlardı;

"İstanbul'dan pek iyi intibalarla ayrılıyoruz. Burada nazik ve bir şekilde vazifemin hitama erdiğine memnunum. Buradaki hatıralarımıza dair asla unutmayacağımız hatıralarla dolu olarak dönüyorum."

30- Vatan Gazetesi, 3 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

Diğer iki General de yalnızca "gidiyoruz" demekle iktifa ettiler. Generallere motorlara bindikten sonra İzmir Müderisi Tilkizade Hoca Ahmed Seyid Efendi tarafından uzun bir dua okundu, halk duayı büyük bir galayan içinde dinledi ve coştu. Arkasından yaşasın Türkiye sedaları her tarafı sardı.

İki dakika sonra Türk Bölüğü yine önünde bahriye mızıkası olmak üzere İstiklal Marşı'nı çalarak metin ve muzaffer adımlarla tören alanını terk etti. On dakika sonra halk dağılmaya başladı. Kalabalığın bir kısmını teşkil eden genç kızlar ve ihtayar kadınlar duygularını gizleyemeyerek ağlıyorlardı. [31]

VAPURDA ZİYAFET

Daha sonra General Harington Arabiç Vapuru'nda Müttefik Generalleri ile Erkanı Harbiyesine bir veda ziyafeti vermiş ve ziyafet süresince Vapurun Güvertesi'nde İngiliz mızıkası çeşitli müzik parçaları çalmıştır. Bu ziyafette İngiliz Fevkalade Komiseri vekili mister Henderson, Miralay Mojen, İtalyan Komiseri vekili Meysa ve Fransız komiseri Vekili Mösyö Jose Gürelli, Japon ve Bulgar Sefirleriyle bilumum yüksek mevki personeli hazır bulunmuştur.

Ziyafete İstanbul'u temsilen Emniyet Müdürü Osman Bey, Doktor Adnan Bey ve vesair personel hazır bulunmuştur. Merasimde Halifeyi temsilen başyaver Cemal Bey ile Yaver Ekrem Bey bulunmuşlardır. Daha sonra gemilerin İstanbul'dan ayrılışını sarayın balkonundan izlemiştir. Halifenin eşi ise töreni Dolmabahçe meydanında otomobil içniden izlemiş idi. Bu esnada Leydi Harington iki İngiliz subayı ile Halifenin eşine küçük bir hediye göndermişti. Halifenin eşide bir küçük paketle birlikte teşekkürlerini yaver Ekrem Bey'le yollamıştı.

Öğleden sonra saat iki buçuk da ziyafet sona erdikten sonra General Charpy Sarayburnu'nda bulunan Medido Vapuruna, General Monpelli de Gıraç Vapuruna gitti. Nihayet Tophane'nin saati üçü çalarken Arabiç Vapuru tiz ve dalgalı bir düdük çalarak Tophane rıhtımındaki halatlarını bir daha atmamak üzere topladı ve ayrılmak üzere harekete geçerek ağır ağır

31- Vatan Gazetesi, 3 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

Sarayburnunu geçerek Marmaraya doğru geldği gibi yol alarak devam etti. Vapurun önünde bir Türk motoru ile İngilizlere ait motorlar boğazı geçene kadar rehberlik ettiler. Daha sonra Sirkeciden Monpelliyi götüren Graç Vapuru hareket etti, üç dakika sonra Charpy'i götüren Medido Vapuru üç düdük çaldı ve harekete geçti. Vapurun güvertesinde Fransız Mızıkası "Marseyyez"i çalarak oda marmaraya doğru açıldı.

Bu esnada İskelede yüzü aşkın Rum, Ermeni ve Yahudi kadınları siyah matem elbiseleri içinde çırpınarak ağlıyorlardı. Tabiki bunların içerisinde çocuklu olanları da vardı. Bayılanların, kendisini ebediyen terk eden vapurdaki sevgilisine öpücük gönderenlerin ve mendil sallayanların hesabı yoktu. Vapurlar hareket ederken umumi bir boğuşma oldu ve buna vapurların son defa çaldığı düdükler karıştı ve hatta vapur hareket ederken kendisini denize atmak isteyen Rum kadınları dahi görülmüştür. [32]

En son olarak İstanbul'dan Fransızların Edgarkine General Zırhlısı hareket etti ve Türk sularında bıraktığı son izlerde dalgalarla silindi. Bu arada köprü üzerinde, Gülhane Parkı'nda ve rıhtımda toplanan binlerce halk dağıldı. Uzaktan duyulan İstiklal Marşının nağmeleri feci bir işgalin ve acı bir tarih sürecinin son perdesinin kapandığının ifadesini vurgular gibiydi [33].

Vatan Gazetesi'nin 2 Ekim Salı günkü sayısında "Bugün gidiyorlar" başlığı altında şöle yazıyordu.

"Bugün sona erecek olan tahliye, Lozanda cereyan eden müzakerelerin ve gerçek münakaşalar neticesinde varılan bir barışın mahsulüdür. İşgalin gönül boşluğu ile ve samimi bir hava içinde tamamlanması önümüzde açılan barış devrine iyi bir ışık tutacaktır. Bugün iki tarafın askeri silahlı olarak karşı karşıya geleceklerdir. Fakat bu silahlar düşmanlık için değil karşılıklı saygı göstermek ve barışı belirtmek için kullanılacaktır. Dün ne kadar feci akibetler karşısında bulunduğumuzu, işgalin sona ermesi münasebetiyle hatırlamalı, bugüne bizi eriştiren büyük milli rehberimizi, diğer fedakar himmet sahiplerini şehit ve gazilerimizin mucize derecesin-

32- İkdam Gazetesi, 3 Ekim 1923.
33- Akzam Gazetesi, 3 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

deki gayretlerini saygı ve şükranla anmalıyız. Diğer tarafta General Harington gibi, barışın kök tutmasına samimi surette çalışan insanlar bulunduğunu hatırda tutmak, hakseverliğin ve insafın icabıdır.

İşgal bir yıldır zaten bir şekil meselesi halinde imiş, İstanbul'daki hakimiyetimiz fiili surete kurulmuştu. Bu işte Rafet Paşa'nın ne kadar başarılı bir rol oynadığını unutamayız. Tevazudan hiç ayrılmadan İstanbul'da zor bir durumu idare eden Dr. Adnan Bey'i ve Selahaddin Adil Paşa'yı saygı ile yadetmeliyiz.

Memleket için normal barış hayatı bugünden sonra başlayacaktır. Öyle dilerizki son aylardaki tereddüdün ve tutukluğun, eski normallik dışı durumun bir neticesi olduğu sabit olsun ve bundan sonra hayırlı barış çalışmaları bibirlerini kovalasın.

Yine birgün sonra çıkan Vatan Gazetesi "Dün gittiler" başlığı altında şöyle yazıyordu;

"Dün gittiler... İstanbul halkı bu beş senelik davetsiz misafirlerin gidişini vakardan ayrılmayarak, fakat kalbinden heyecan ve saadet taşarak seyretti. Beş yıl önceye nisbetle ve büyük fark... Bu kadar çok hadisenin, bu kadar çok felaketin, bu kadar sevinç ve saadetin beş senelik bir zamana sığabileceğine insan inanmıyor [34].

İstanbul ve halkı için uzun süre devam eden bu kötü tarih süreci bugün bu şekilde sona erdi. Birkaç gün sonra yeni Türkiye Devleti'nin ordusu İstanbul'a girecek ve Fatih'ten sonra birkez daha İstanbul'u feth edecektir.

SONUÇ

Bilindiği gibi sosyal olaylar birden ortaya çıkmazlar. Kökleri ve nedenleri çok değişik olmalarının yanında uzun bir geçmişe de dayanırlar. Bir sosyal olayı algılayabilmek için bu uzun geçmişi de çok iyi araştırmak gerekir. Bu araştırmaya bu varsayımdan yola çıkılarak, Savaşlardan, Antlaşmalardan, İşgal ve Baskıdan geri çekilmeye, barışa ve özgür-

34- Vatan Gazetesi, 2 ve 3 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

lüğe kadar gelen bu süreç nasıl gelişip son bulmuş kısaca anlatılmaya çalışıldı.

Bir gün ansızın Marmara'nın sakin sularında yol alarak dünyanın geri kalmış bölgesi olarak gördükleri Anadolu'ya ve onun ayrılmaz bir parçası olan İstanbul'a medeniyeti getirmek gayesi ile gelip yerleşen, hak ve hukuk dağıtıcısı medeni milletlerin temsilcileri Türk Ülkesi'ne, semalardaki Türk bayraklarını tanımayıp onları birer birer indirerek gelmişlerdi. Ancak şimdi neden Türk bayrağını ve Türk sancağını büyük bir ciddiyet içinde selamlayarak ayrılıyorlar? Acaba düşledikleri düzeni, medeniyeti,hak ve hukuku dünyanın bu bölgesinde de sağladılar da ondan dolayı mı bugün geriye dönüyorlar? Yoksa bir toplum ya da devletler grubu başka bir toplumdan ne kadar teknolojik üstünlüğe sahip olurlarsa olsunlar onları yaşadıkları ve vatanları saydıkları topraklardan koparıp esaret altına almanın güçlüğünü kavradılar da ondan dolayı mı dönüyorlar? Yoksa bir toplumun asırlardır yaşadığı ve bu topraklar üzerinde yarattığı yaşam tarzını, geçmişini ve geleceğini bu topraklarda kurup geliştirdiği, bu özvatanları üzerinde hor görmek, insanlık dışı muamelelerde bulunmak gibi davranışları sonucunda vicdanları rahatsız oldu da, ondan dolayı mı geriye dönüyorlar?

Sanırım, özgür ve bağımsız olmayı adeta yaşam tarzı haline getiren ve bu uğurda ölümü bile göze almaktan çekinmeyen yeni Türk toplumunun sağlam karakter yapısını sonunda iyi anladılar ve geriye dönmekten başka bir çıkar yol göremediler.

Bilindiği gibi düşman istilası her zaman her yerde korkunç ve acıdır fakat belki de tarihte hiçbir şehir dörtbuçuk sene silahsız, müdafasız adeta eleri kolları bağlı İstanbul halkının çektiği acıyı çekmemiştir. Bu dörtbuçuk sene İstanbul ve sakinleri için böyle acı bir düşman işgali altında başlı başına bir tarih süreci olacak kadar uzun sürmüştür. Zulmün, işgalin, istilanın bile kanunları vardır. Ancak bunlar o kadar çok haksızlıklar yaptılar ki geldiklerinin ilk günlerinde kendilerini büyük bir sevinç ve eda ile kucaklayan dalkavuk uşaklarını bile, burada yaratmış oldukları bu düzenden tiksindirmeye muafak oldular [35]. Her işlerinde insaniyetten

35- Vatan Gazetesi, 2 ve 3 Ekim 1923.

Levent Sahverdi Arşivi

bahseden batılı devletlerin İstanbul'daki işgal orduları insani duyguları Türk toplumuna lâyık olmayan bir lüks gibi gördüler. Ama bir gün geldi hatalarını anladılar ve geldikleri gibi gittiler. Hem de Türk toplumunu, Türk bayrağını selamlayarak...

KAYNAKÇA

1- Armaoğlu, Fahir; **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi,** Ankara 1984, s. 128.

2- Baytok, Taner; **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı,** Ankara 1970

3- Bıyıklıoğlu Teffik; **Atatürk Anadoluda,** Ankara 1981, s. 2, 6, 29, 31.

4- Bayur, Yusuf Hikmet; **Türkiye Devletinin Dış Siyayası,** Ankara 1973.

5- Adil, Selahaddin; **Hayat Mücadeleleri,** İstanbul 1982, s. 424-425.

6- **Akşam Gazetesi,** 1,2,3 Ekim 1923 İstanbul.

7- **İkdam Gazetesi ,**1,2,3 Ekim 1923 İstanbul.

8- **İleri Gazetesi,** 2 ve 3 Ekim 1923 İstanbul.

9- Erden, Ali Fuat, **İsmet İnönü,** Ankara 1952, s. 179.

10- **Hakimiyet-i Milliye,** 10 Temmuz ile 3 Ekim 1923 arası.

11- Karal, Enver Ziya; **Birinci Cihan Harbinden Lozan Muahedesine Kadar Türkiye'nin Siyasi Olaylar ve Yeni Türkiye,** İstanbul 1959, s. 50-51.

12- Kayabal, M. Ali, **Çanakkale Olayı,** İstanbul 1971, s. 404.

13- Kocatürk, Utkan; **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi,** Ankara 1973, s. 496.

14- Koçu, Reşat Ekrem; **Osmanlı Tarihi Panoroması,** İstanbul 1964, s. 238.

Levent Şahverdi Arşivi

15- Sonyel, Salahi R; **İngiliz Gizli Belgelerine Göre İşgal Gücünün Türkiye'deki Son Günleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu,** Belleten Sayı 165-168, Ankara 1978, s. 105 ile 138 arası.

16- **Tevhidi Efkar Gazetesi,** 2 ve 3 Ekim 1923.

17- **Vatan Gazetesi,** 2 ve 3 Ekim 1923.

18- Yalman, Ahmed Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim Geçirdiklerim,** İstanbul 1870.

Levent Sahverdi Arşivi

KASTAMONU'DA YAPILAN İLK KADIN MİTİNGİ

Öğr. Gör. MUSTAFA ESKİ

Bilindiği gibi, 1914 yılında başlayan 1. Dünya Savaşı, arkasında yüzbinlerce ölü ve yaralı bıraktıktan sonra 1918'de sona ermiştir.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre, ülkemiz yer yer işgal edilmiş; düşman çizmesi altına giren yerlerde, insanlık tarihinin kaydetmediği en ağır mezalim yapılmıştır. Masum insanlarımız öldürülmüş; evleri, barkları yakılıp yıkılmış; ırz ve namusları ayaklar altına alınmıştır.

Anadolu insanı bir yanda bu felâketi yaşarken, diğer yanda da kötü günlerden kurtulup esenliğe kavuşmak için bir kurtarıcı aramıştır.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a ayak basmış ve o andan itibaren, ülkemizin düşmanlardan kurtarılması için büyük bir mücadele başlatılmıştır. Hemen hemen her il ve ilçede "müdafaa-yı hukuk" cemiyetleri kurulmuş olup halk, bu cemiyetler vasıtasıyla düşmana karşı direnmeye başlamıştır.

1. Dünya Savaşı sonrasında Kastamonu işgal görmemiş; ancak Kurtuluş Savaşı'nın insan kaynağı ve diğer lojistik desteklerin büyük bir kısmı bu bölgeden sağlanmıştır.

Kastamonu'daki aydın insanlar ve özellikle gençler, daha baştan itibaren Mustafa Kemal'in yanında yer almışlardır. Bu gençler, 15 Haziran 1919'da Açıksöz gazetesini çıkarmaya başlamışlardır. Açıksöz gazetesi, ilk sayısından itibaren Kuva-yı Milliye yanlısı bir politika izlemiş ve bu tavrını savaş süresince aynen devam ettirmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

Kastamonu'nun önemini bilen Mustafa Kemal Paşa, Ankara'daki 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya emir vermiş ve buraya teşkilâtçı bir kumandanın gönderilmesini istemiştir [1]. Bu talimat üzerine Miralay Osman Bey, Kastamonu'ya gelmiş ve şehir, 16 Eylül 1919 günü Kuva-yı Milliye ile fiilen birleşmiştir [2]. Osman Bey'in gelişiyle birlikte, aydınların, dolayısıyla Açıksöz gazetesinin gücü artmıştır. Bu arada, İstanbul Hükümeti yanlısı olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın sözcüsü durumundaki Zafer gazetesinin yayını da son bulmuştur.

Miralay Osman Bey'in Kastamonu'ya gelişini takiben Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Basın kayıtları incelendiğinde, cemiyetin 27 Eylül 1919 tarihinde teşekkül ettiği görülmektedir [3]. Bu tarihten itibaren, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti kadınlar şubesi de kurulmaya başlanmış; fakat basın kayıtlarında kesin kuruluş tarihine tesadüf edilememiştir.

Kastamonulu hanımlar, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti yararına gösterilecek bir filmin biletlerini satmak üzere bir komite kurmuşlardır. Bu konudaki haber, Açıksöz gazetesinin 19 Ekim 1919 tarihli nüshasında yayınlanmıştır [4]. Bu komitede görev alan hanımlar, muhtemelen Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti kadınlar şubesinin kurucuları olmuşlardır. Bu takdirde, söz konusu cemiyetin kadınlar şubesinin, 27 Eylül-19 Ekim 1919 tarihleri arasında kurulmuş olduğu söylenebilir.

Kastamonulu kadınlar açısından çok önemli gördüğümüz bir konu ise onların düzenledikleri kadınlar mitingidir. Yurdumuzun yabancılar tarafından işgal edilmesini ve oralarda yapılan vahşetleri protesto etmek maksadıyla bir miting yapılması plânlanmış ve bu maksatla miting tertip heyeti kurulmuştur [5]. Bu komitede görev alan kadınlar şunlardır:

1- Nurettin Peker, *İstiklâl Savaşı Resim ve Vesikalarla İnebolu-Kastamonu ve Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı*, Gün Basımevi, İstanbul, 1955, s. 63.

2- Mustafa Eski, *Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları*, Kastamonu Eğitim Yüksekokulu Yayını, Ay-Yıldız Matbaası, Ankara, 1990, s. 12.

3- *Açıksöz Gazetesi*, 28.9.1919, salı: 14; *Kastamonu Gazetesi*, 29.9.1919, sayı: 2330

4- *Açıksöz Gazetesi*, 19.10.1919, sayı: 17

5- *Kastamonu Gazetesi*, 18.12.1919, sayı: 2331

Levent Sahverdi Arşivi

1. Zekiye Hanım (Polis Müdürü Halil Bey'in eşi).
2. Kâmuran Hanım (Defterdar Ferit Bey'in eşi)
3. Saime Hanım (Sağlık Müdürü Ferruh Bey'in eşi)
4. Bedriye Hanım (Maarif Müdürü Talat Bey'in eşi)
5. Münire Hanım (Vilayet Mektupçusu Fuad Bey'in eşi)
6. Refika Hanım (Fırka Kumandanı Miralay Osman Bey'in kızı)
7. Neyyire Hanım (Reji Müdürü Ömer Bey'in kızı)

10 Aralık 1919 çarşamba günü Darülmuallimat (Kız öğretmen okulu) bahçesinde üçbinden ziyade Kastamonulu kadın bir araya gelmiş; ülkemizin işgalini ve yapılan insanlık dışı vahşetleri şiddetle protesto etmiştir.

Mitingde; tertip komitesi başkanı olarak Zekiye Hanım, Darülmuallimat Müdiresi Hikmet Hanım ile yardımcısı İclal Hanım ve Fırka Kumandanı Miralay Osman Bey'in kızı Refika Hanım birer konuşma yapmışlar ve olaylardan duydukları üzüntüleri dile getirmişlerdir. Gazetelerdeki yer darlığı nedeniyle bunlardan sadece Zekiye Hanım'ın konuşması yayınlanmış; diğerlerine yer verilememiştir. Bu konuda Kastamonu gazetesi aynen şunları yazmıştır:

"Miting heyet-i idaresini teşkil eden hanımefendiler tarafından irâd edildiğini beyan ettiğimiz nutukların cümlesini aynen derce, sütunlarımız müsait olmadığından yalnız reise Zekiye Halil Hanımefendi'nin nutkunu derc ile iktifaya mecbur kalıyoruz. Diğer hanımefendilerin aflarını temenni ederiz" [6].

Aynı şekilde Açıksöz gazetesi de, sadece Zekiye Hanım'ın konuşmasını yayınlamış; diğer hanımların konuşmaları ve çekilen telgrafları, yer darlığı nedeniyle yayınlayamadığını yazmak gereğini duymuştur [7].

6- *Kastamonu Gazetesi*, 18.12.1919, sayı: 2331
7- *Açıksöz Gazetesi*, 14.12.1919, sayı: 25.

Levent Sahverdi Arşivi

Miting tertip heyeti başkanı Zekiye Hanım, yaptığı kısa ve ateşli konuşmada, işgalleri ve yapılan vahşetleri şiddetle kınamış ve gerekirse vatanı kurtarmak için kendilerinin de cepheye gideceklerini ifade etmiştir. Zekiye Hanım'ın konuşması aynen şu şekildedir:

"Kardeşler, hemşireler!

Daha bir sene evvel kırmızı rengi ile başımızda dalgalanan ulu sancağımız, görüyorsunuz ki siyahlara, matemlere büründü. Muharebe meydanlarında vatan ve din uğrunda binlerce evlâdımızı gömdükten sonra; haktan, adaletten bahseden Avrupalıların, bir seneden beri, yenildik diye başımıza açmadıkları felâket kalmadı.

Haktan en çok bahsedenler, haksızlığın en büyüğünü yaptılar. Daha dün bizim gibi refah ve saadeti; evi, barkı olan İzmir'deki dindaşlarımız, beyaz saçlı kadınlarımız, kundaktaki yavrularımız Yunanlıların süngüsünden geçti. Her tarafı yüksek minarelerinden beş vakitte ism-i celâlullah bağırılan Adanamız, Antalyamız ve en nihayet güzel Ayıntab, Maraş, Urfamız elimizden alınmak isteniyor.

Hanımlar!

Büyük felâketlerimiz önünde evlâtlarımızın, kardeşlerimizin kanıyla suladığımız yurtlarımızın işgaline, kardeşlerimizin felâketine susacak mıyız?

Hayır hanımefendiler! Mağlubuz, silâhımız yok, fakat göğsümüzde imanımız, bütün dünyayı halkeden Allahımız var.

İşte biz de imanımıza ve Allahımıza istinaden haksızlara haksızlıklarını yüzlerine vurur ve cihan huzurunda ilân ettikleri adaleti taleb ederiz.

Hanımlar!

Biz, dünyayı kanlara boğan, insanları tavuklar gibi boğazlayan erkeklere müracaat edecek değiliz.

Bizim gibi şefkatle, merhametle düşündüklerine şüphe etmediğimiz İtilâf devletlerinin büyük kadınlarına müracaat edecek ve birer telgrafla, bize yapılan haksızlıkları yazacak ve anlatacağız. Eğer onlar da hakkımızı

Levent Sahverdi Arşivi

teslim etmezlerse, evlâtlarımızın kanlarına kendi kanımızı karıştırarak erkeklerimizle bir safta, dinimiz ve istiklâlimiz için ölecek; haksızlara, zalimlere tarihin lânetlerini terkederek şehâmetle öleceğiz" [8].

Basına yansıyan miting kararları aynen şu şekildedir:

1. Mütarekeden beri memleketimizin uğradığı haksızlıkların tamiri esbâbının istikmâli için icâbedenlere irâdât-ı seniyelerinin şerefsüdûr ve sünûh buyurulması istirhâmına dair zât-ı akdes-i hilâfetpenâhiye bir arîza-i telgrafiye keşidesi.

2. Hukuk-ı meşrûamızın teminine delâlet buyurmaları zımnında İngiltere ve İtalya kraliçeleri hazerâtıyla Madam Wilson ve Madam Puankara'ya telgraflar keşidesi.

3. İşbu telgrafların birer suretlerinin matbuat-ı Osmaniyye ve ecnebiyye ile İtilâf devletleri mümessillerine tebliği istirhâmına dair sadâret-i uzmâya bir telgraf keşidesi [9].

Mitingde alınan bu kararlar doğrultusunda; padişaha ve sadrazama telgraflar çekilmiş ve bilgi verilmiştir. Ayrıca ABD Başkanı Wilson ile Fransa Cumhurbaşkanı Puankara'nın eşine ve İngiltere Kraliçesine birer telgraf gönderilmiş ve işgaller kınanmıştır. Bu telgrafların hepsi, Kastamonu gazetesinde aynen yayınlanmıştır. Ancak gazetedeki bir ifadeden, İtalya Kraliçesi ile Hindistan İmparatoriçesine de telgraf gönderildiği anlaşılmakta; fakat bu telgrafların metinlerine yer verilmediği görülmektedir. Ancak konunun takdiminden, telgrafların, İngiltere Kraliçesine çekilen telgraf metninin benzeri olduğu anlaşılmaktadır [10].

Miting sonrasında çekilen telgraflar şunlardır:

1. Padişah'a çekilen telgraf:

"Cenâb-ı Hak, zât-ı akdes-i hümâyûnlarını taht-ı muallâ-yı saltanat-ı Osmaniyye'de kemâl-i mes'adetle edeb-nişîn buyursun, âmin.

8- *Kastamonu Gazetesi*, 18.12.1919, sayı: 2331; *Açıksöz Gazetesi*, 14.12.1919, sayı: 25.
9- *Kastamonu Gazetesi*, 18.12.1919, sayı: 2331
10- *Kastamonu Gazetesi*, 18.12.1919, sayı: 2331

Levent Şahverdi Arşivi

Kastamonu Müslüman kadınlarının akdettiği muazzam bir mitingde, İngiltere ve İtalya kraliçeleri ile Madam Wilson ve Madam Puankara'ya telgraflarla mürâcaatâ karar verildiğini arz ve iblâğa ve mütârekeden beri memleketimizin düçâr olduğu taarruz ve tecâvüzden müteessir ve me'yus olarak hukuk-ı meşrûamızın tanınmasını ve şimdiye kadar yapılan haksızlıkların bir an evvel tâmiri esbâbının istikmâli için icâb edenlere irâde-i kerâmet ifâde-i hilâfetpenâhilerinin şerefsüdûr ve sünûh buyurulmasını istirhâmâmat mücâseret eyleriz. Ol babda ve kâtıbe-i ahvalde emr-u fermân şevketlü, kudretlü padişahımız efendimiz hazretlerinindir" [11].

2. Sadrazam'a çekilen telgraf:

"Kastamonu Müslüman kadınlarının çarşamba günü akdettiği muazzam bir mitingde İngiltere, İtalya kraliçeleri hazretleriyle Madam Wilson ve Madam Puankara cenâplarına keşidesi takarrur eden telgrafnâme suretleri bervech-i zîr arz olunmuştur. Mündericâtının matbuât-ı Osmaniyye ve ecnebiyyeye ve düvel-i mu'telife mümessillerine tebliğ buyurulmasını üçbini mütecâviz Kastamonu İslâm kadınları nâmına arz ve istirhâm eylerim, fermân" [12].

3. İngiltere Kraliçesi'ne çekilen telgraf:

"Biz, Kastamonu Müslüman kadınları bugün akdettiğimiz büyük bir mitingde işbu telgrafla zât-ı haşmetpenâhilerine milletimizin ızdırâbâtını, vatanımızın âlâmını arza karar verdik.

Haşmetmeâb, cihanın adaleti, insâniyetin refah ve saâdeti uğrunda harp eden necip milletiniz, tarih ve cihan huzurunda milliyetlerin hakkını ızdırâbât-ı insâniyenin teskinini vaad ve ilân etmiş olduğu halde mütârekeden beri, biz Türklerin marûz kaldığı mezâlim sevgili vatanımızın uğradığı haksızlıklar önünde vicdan-ı insâniyet hiç muzdarip olmadı mı? Necâbet ve asâlet-i ırkıyyeniz müverrih ve seyyahlarınızın itirâfâtıyla sâbit ve tarihi dostunuz biz Türklerin ve Türk vatanının âlâm ve ızdırâbâtı o kadar büyüktür ki, kalbi, hiss-i adl-i insâniyetle çarpan her ferdin âlâmımıza iştirak etmemesi imkânsızdır.

11- *Kastamonu Gazetesi*, 18.12.1919, sayı: 2331

12- *Kastamonu Gazetesi*, 18.12.1919, sayı: 2331

Levent Sahverdi Arşivi

Mütârekeden beri, ahâlisi Türk ve Müslüman olan Antalya, Adana birer suretle işgal edilmiş ve en nihayet zalim Yunan kuvvetlerinin sevgili İzmirimize girmesine ve orada yüzbinlerce dindaşımızın süngüden geçmesine ve kadınlığın ismet ve nezâhetinin pâ-mâl edilmesine iğmâz-ı ayn edilmiştir. Yunanîlerin vahşetinden kaçan yüzbinlerce kadın, sabi, yetim mevsimin öldürücü soğuğunun sarsar kahrıyla can vererek medenî milletlerden ve bilhassa ekseriyet-i tebaası dindaşımız ve heyet-i umûmîyesi tarihi dostumuz Büyük Britanya İmparatorluğu'ndan adalet beklerken öz yurdumuz Urfa-Maraş da istilâ edildi.

Haşmetmeâb. Cihan huzurunda ber-hâl, devletinizin ilân ettiği hakk-ı adl ü milliyet düsturlarının tecellisini görmek istiyoruz. Sevgili vatan ve milletimizin mütevâli felâketleri önünde daima sızlayan kalplerimizden kopan karar budur. İnsaniyyet hakkı, adalet şerefi, gözleri hümmâ-yı ihtirâs ile bulunan politikacılar arasında heder olacaksa tarihin tel'inâtını tamamen haksızlara bırakmağa karar verdik. Büyük milletinize rabt ettiğimiz ümidi, huzur-ı asilânelerine arz ediyoruz. Hakk-ı beşeri pâ-mâl ve cihan huzurunda ilân edilen taahhüdattan inhirâf, galipler için câiz ise, sevgili yurdumuzu nâmus kanı ile yıkamak da bize aittir. Taleb-i istirhâmımız, hakk-ı millimizin temini ve Türk olan vatanımızın tahlisidir. Pek haklı ve insanî olduğundan kani bulunduğumuz bu ricamızın kalb-i haşmetânelerinde ma'kes bulacağını ümid ve arz-ı ta'zimât eyleriz" [13].

4. ABD Başkanı Wilson'un eşine çekilen telgraf:

"Kastamonu'nun biz Müslüman kadınları bugün akdettiğimiz büyük bir mitingde işbu telgrafla cihan-ı insâniyetin hürriyet ve adaleti uğrunda harbe giren ve bunu temin ettiğini yüzlerce defa ilan eyleyen Amerikalıların büyük ve necip valideleri zât-ı aliyye-i necibânelerine, sevgili vatanımızın ve mazlum milletimizin âlâmını arza karar verdik.

Pek insanî ve haklı olan bu mürâcaâtımızın kalb-i asilânelerinde ve bütün Amerika kadınları nezdinde cây-ı kabul bulacağını ümid ederiz.

Madam cenâpları. Vatanımızı gezen ve milletimizi gören arkadaşlarınızın da itiraf edeceği biz Müslüman ve Türklerin büyük annesi öz vatanı

13- *Kastamonu Gazetesi*, 18.12.1919, sayı: 2331

Levent Sahverdi Arşivi

ne haldedir bilir misiniz? Mütârekenin akdinden beri hergün birer suretle bizi ezen fecâyi' ve vekâyi' o kadar çoktur ki, insanlık hissiyle çarpan hiçbir kalbin buna karşı lâkayıt kalmasına imkân yoktur.

İzmirimiz'de zâlim Yunanîlerin süngüleri ile boğazlanan yüzbinlerce evlâtlarımızdan başka bu zâlim kavmin idaresinden hem de medenî olduğunu iddia eden Avrupa'nın gözleri önünde yapılan mezâlimden kaçarak yurdunu, mülkünü, refah ve saâdetini terk eden yüzbinlerce kadın, erkek, sabi, yetim dindaşlarımız karlar, buzlar altında can vermekte ve bizler bu cinayetlerin tamirini bunu milletlerden beklerken sevgili Adana'mız, öz yurdumuz, güzel Antalya'mız her türlü kuyûd-ı adl ü hakka münâfi olarak işgal edilmiş ve âhiren de Türk olan Ayıntab, Maraş, Urfa da Fransızlar tarafından aynı âkıbete uğratılmış, orada da Türk ve Müslüman olmaktan başka kabahati olmayan dindaşlarımız tazyik altına alınmıştır. Ye'simiz, âlâmımız o kadar büyüktür ki, ağlayan sevgili vatanın teellümâtını ızdırap ve ye'sle dinlemekten ise erkeklerimizle bir safta istiklalimizi müdafaa uğrunda can vermeyi göze aldık.

Madam cenâpları. Milleti nâmını oniki maddelik prensibiyle tarih ve bütün dünya huzurunda milliyet ve edyânın hukukunu ilân eden zevc-i necibinizin taahhüdâtı ne oldu? Hakkın sesi, ihtirâsât gürültüleriyle boğuldu mu? Sizler galipsiniz, kavisiniz. Fakat biz hak istiyor ve Wilson cenâplarının dünya huzurunda tatbikini taahhüd ettiği prensiplerinin icrâsını talep ediyoruz. Sevgili Anadolu'yu yeni bir kan deryâsına boyamadan, binlerce sabiyi yetim bırakmadan, insaniyet ve milliyet hakkımızın teminine muâvenet ve müzâheret buyurmanız, istirhâmâtımızın muzdârip ve melul ihtirâmâtımıza terfikan arz eyleriz, madam cenapları" [14].

5. Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré'nin eşine çekilen telgraf:

"Biz Kastamonu'nun Müslüman kadınları, bugün akdettiğimiz büyük bir mitingde işbu telgrafla zât-ı necibânelerine milletimizin ızdırâbâtını, vatanımızın âlâmını arza karar verdik.

Madam cenâpları. Cihanın adaleti, insâniyetin refah ve saadeti uğrunda harbeden necip milletiniz, tarih ve cihan huzurunda milliyetlerin hak-

14- *Kastamonu Gazetesi*, 18.12.1919, sayı: 2331

Levent Sahverdi Arşivi

kını, ızdırâbât-ı insâniyenin teskinini vaad ve ilân etmiş olduğu halde, mütârekeden beri biz Türklerin marûz kaldığı mezâlim, sevgili vatanımızın uğradığı haksızlıklar önünde vicdân-ı insâniyet hiç muzdarip olmadı mı? Necâbet ve asâlet-i ırkıyemiz müverrih ve seyyahlarınızın itirâfâtıyla sâbit ve tarihi dostunuz biz Türklerin ve Türk vatanının âlâm ve ızdırâbâtı o kadar büyüktür ki, kalbi, hiss-i adl-i insâniyetle çarpan her ferdin âlâmımıza iştirak etmemesi imkânsızdır. Mütârekeden beri, Türk ve Müslüman olan Antalya, Adana birer suretle işgal edilmiş ve en nihayet zâlim Yunan kuvvetlerinin sevgili İzmir'imize girmesine ve orada yüzbinlerce dindaşımızın süngüden geçmesine ve kadınlığın ismet ve mezâhetinin pâ–mâl edilmesine iğmâz-ı ayn edilmiştir.

Yunanîlerin vahşetinden kaçan yüzbinlerce kadın, sabi, yetim, mevsimin öldürücü soğuğunun sarsar kahrıyla can vererek ilk muhâdeneti Avrupa'da Fransızla tesis ettiği tarihin şahâdetiyle sâbit ve her münevver Türk'ün lisanınızı kendi lisanı gibi tekellüm etmesi ve bu suretle Fransız ırkının ahlâk ve adâb ve irfânını benimsemiş olduğu gayr-ı kabil-i inkâr olan biz Türklerin bu âlâm-ı bînihâyesine ve ızdırâbât-ı fevkalâdesine Fransız kalplerinin ma'kes olacağını ümid eden ırkımız, bu defa da irfan ve adaletine rabt-ı ümid ettiğimiz Fransızlar, sevgili Ayıntab, Urfa ve Maraş'ın işgal edildiğini işitmekle müteellim ve mütehayyirdir.

Madam cenâpları. Cihan huzurunda ricâl-i devletinizin ilân ettiği hakk-ı adl ü milliyet düsturlarına teyid etmek istiyoruz. Sevgili vatan ve milletimizin mütevâli felâketleri önünde daima sızlayan kalplerimizden kopan karar budur.

İnsaniyet hakkı, adalet şerefi, gözleri hümmâ-yı ihtiras ile bulunan politikacılar arasında heder olacaksa, esaretle yaşamaktansa erkeklerimizle bir safta şehâmet ile ölmeye ve haksızlara tarihin telinâtını bırakmağa karar verdik. Büyük milletinize rabt ettiğimiz ümidi kalb-i necibânelerine arz ediyoruz. Hakk-ı beşeri pâ-mâl ve cihan huzurunda ilân edilen taahhüdattan inhiraf, galipler için câiz ise, sevgili yurdumuzu namus kanıyla yıkamak da bize aittir. Taleb-i istirhâmımız, hakk-ı millimizin ve Türk olan vatanımızın tahlisidir. Pek haklı ve insanî olduğundan kani bulundu-

Levent Sahverdi Arşivi

ğumuz bu ricamızın kalb-i necibânelerinde bir ma'kes bulacağını ümid ve arz-ı ta'zimât eyleriz" [15].

Kastamonu'da yapılan ilk kadın mitingiyle ilgili olarak basın organlarına yansıyan bilgiler bunlardan ibarettir.

Bizim dikkatimizi çeken en büyük nokta, hanımların bu tür bir faaliyete katılmakta gösterdikleri azim ve kararlılıklarıdır. Üçbinden fazla kadını bir araya toplamak, hangi devirde olursa olsun son derece zordur. Üstelik bu toplantının bir taşra vilayeti olan Kastamonu'da gerçekleşmiş olması daha da dikkat çekicidir.

Burada unutulmaması gereken konulardan birisi, şüphesiz ki o günlerin havasıdır. Çünkü her kadının eşi, kardeşi, çocuğu veya hiç değilse bir yakını ya şehit düşmüştür veya yaralanmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse, her evde mutlaka bir üzüntü kaynağı bulunmuştur.

Bütün bunlardan ayrı olarak, Kastamonu kadınlarının kültür seviyelerinin yüksekliği de bu mitingde kendini göstermiştir. Zira katılımcılıkta en büyük etkenlerden birisi şüphesiz, kültüre ve bilgiye dayalı bilinçlenme faktörüdür.

Bu yıl, Kastamonu'da yapılan ilk kadın mitinginin 75. yıl dönümüdür. Bu gün, Kastamonulu hanımlar için olduğu kadar, ülkemiz kadınları açısından da bir şeref günüdür.

15- *Kastamonu Gazetesi*, 18.12.1919, sayı: 2331

Levent Sahverdi Arşivi